

**KÜRESEL HEGEMONİK DÜZENİN BİR
PARÇASI OLARAK GEÇİCİ KORUMA
ALTINDAKİ SURİYELİLER ÜZERİNE
ÇALIŞMA YÜRÜTEN STKLAR:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Nurhal ÇELİK

Eskişehir 2025

**KÜRESEL HEGEMONİK DÜZENİN BİR PARÇASI OLARAK GEÇİCİ
KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİLER ÜZERİNE ÇALIŞMA YÜRÜTEN
STKLAR: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Nurhal ÇELİK

DOKTORA TEZİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

Danışman: Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temmuz 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Nurhal ÇELİK'in "Küresel Hegemonik Düzenin Bir Parçası Olarak Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler Üzerine Çalışma Yürüten STK'lar: Türkiye Örneği" başlıklı tezi 30/06/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Doktora Programında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Ünvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Danışman):	Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU	
Üye	: Prof. Dr. Yener ŞİŞMAN	
Üye	: Prof. Dr. Sevil BAYÇU	
Üye	: Prof. Dr. Sebiha KABLAY	
Üye	: Doç. Dr. Ceyhun GÜLER	

Prof. Dr. Nafiz Öncü CAN
Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

KÜRESEL HEGEMONİK DÜZENİN BİR PARÇASI OLARAK GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİLER ÜZERİNE ÇALIŞMA YÜRÜTEN STKLAR: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Nurhal ÇELİK

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2025

Danışman: Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Bu çalışma geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerine faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarını (STK) ele almaktadır. Bugün hemen hemen her alanda çalışma yürüten STK'ların faaliyetleri üzerinden odaklandıkları konu bağlamında toplumsal bir dönüşüm yaratıp yaratmadıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Söz konusu tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılarak Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerine faaliyetler yürüten STK'lar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 13'ü dernek 2'si vakıf statüsünde olan 15 STK ile görüşme gerçekleştirilmiştir. STK'ların 10'u ulusal 5'i hem ulusal hem uluslararası faaliyet gösteren kuruluşlardır. Saha çalışmasının bulguları bu görüşmelerden elde edilen verilere dayanmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda; STK'ların fon kaynakları ile hayatlarını sürdürdükleri, fon sağlayıcıların ve devletin çizdiği sınırlar içerisinde hareket kabiliyeti bulunan bir yapı oldukları sonucuna varılmıştır. Çalışma çerçevesinde STK'ların mevcut yapıları göz önüne alındığında; söz konusu bağımlılıkları nedeniyle toplumsal dönüşüm yaratamayan, sorunların ortaya çıkmasını engelleyemeyen ancak geçici ve sınırlı müdahale edebilen bir işleve sahip oldukları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler, Göç.

ABSTRACT

A STUDY ON THE NGOs WORKING ON THE ISSUES RELATED TO THE SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION: THE CASE OF TÜRKİYE

Department of Labour Economics and Industrial Relations

Programme in Labour Economics and Industrial Relations

Graduate School of Anadolu University, July 2025

Supervisor: Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

This study researches non-governmental organizations (NGOs) working on the Syrians under temporary protection. The main aim of the study is to question NGOs dealing with many different socio-economic problems and their activities in the context of their role in transforming political economic order.

To provide empirical data for the study, interviews were conducted with the representatives of NGOs carrying out activities on the Syrians under temporary protection in Türkiye, employing the qualitative research method. In this context, interviews were conducted with representatives of 15 different NGOs 13 of which were from associations and 2 from foundations. 10 of them undertake activities at national level, and 5 of them operate at both national and international level. The findings were gathered from these interviews.

The findings show that NGOs are dependent on their financial sources and have to operate within the boundaries drawn by funders and the state. The study argues that, given the current structure of NGOs, they cannot prevent the emergence of problems or produce permanent solutions due to their dependency, but can only alleviate them temporarily.

Keywords: Civil Society, Non-Governmental Organizations, Syrians Under Temporary Protection, Migration.

....../....../20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Nurhal ÇELİK

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu çalışmada tüm süreç boyunca ilgiyle ve sabırla çalışmama katkı sunan, yapıcı yaklaşımı sayesinde çalışmamı tamamlamamı mümkün kılan sevgili danışman hocam Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU'na, tezin gelişim sürecinde değerli katkıları için Prof. Dr. Sevil BAYÇU ve Prof. Dr. Yener ŞİŞMAN hocalarıma ve çalışmanın daha nitelikli hale gelmesi adına katkı sağlayan Prof. Dr. Sebiha KABLAY ve Doç. Dr. Ceyhun GÜLER hocalarıma teşekkür ederim.

Akademik hayata adım atmamda çok büyük etkisi olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve olayların görünen yüzünün ötesine bakmayı gösteren alanında mütehassıs değerli hocam Doç. Dr. Taner AKPINAR'a teşekkür ederim.

Ayrıca bugüne dek motivasyonumu yüksek tutan, bana inanan ve hep yanımda olan sevgili babam Haldun ÇELİK, sevgili annem Nurşen ÇELİK'e ve canım kardeşlerim Ufuk ÇELİK ve Halenur ÇELİK'e de çok teşekkür ederim.

Umarım bu çalışma, kabul gören bakış açıları dışında başka perspektiflerden de olgulara yaklaşılabilceğini göstererek okuyucular için ufuk açıcı olur.

Nurhal ÇELİK

....../....../20....

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken herhangi bir üretken yapay zekâ programlarından destek almadığımı beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Nurhal ÇELİK

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
TEŞEKKÜR	vi
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1 ZORUNLU GÖÇLER VE ZORUNLU GÖÇLERE İLİŞKİN DÜZENLEMELER	4
1.1 Zorunlu Göçlerin Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Düzeyde Kurumsallaşan Bir Sorun Haline Gelişi	4
1.1.1 Zorunlu göçlere ilişkin temel kavramlar.....	4
1.1.2 Zorunlu göçlerin farklı biçimleri	7
1.1.2.1 Dini, etnik ve siyasi nedenlerden kaynaklı göçler	7
1.1.2.2 Kapitalizmin ortaya çıkışının ve yayılmasının yol açtığı ekonomik göçler	9
1.1.2.3 Küresel kapitalizmin tahrip ettiği çevre felaketlerinin yol açtığı göçler	11

1.1.3 Mültecilere/sığınmacılara koruma sağlamaya yönelik kurumsal yapılar ve yasal düzenlemeler.....	15
1.1.3.1 Geçici olarak kurulan ama kalıcı hale gelen Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği.....	16
1.1.3.2 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.....	18
1.1.3.3 1951 Sözleşmesi.....	19
1.1.3.4 1967 Protokolü.....	20
1.2 Türkiye’ye Gelen Göçler ve Bu Göçlere İlişkin Yasal ve Kurumsal İnşa	21
1.2.1 Suriyelilerin gelişine kadar olan dönem	21
1.2.1.1 Muhacirler.....	22
1.2.1.2 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolünün coğrafi kısıtlama ve AB’ye üyelik sürecinin etkisi	24
1.2.2 Suriyelilerin gelişinden itibaren olan dönem	25
1.2.2.1 Suriyelilerin gelişi ile birlikte yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler....	26
1.2.2.2 Suriyelilere ilişkin devletin politikası ve faaliyetleri.....	31
1.2.2.3 Literatürde Suriyelilere ilişkin çalışmalar	37
İKİNCİ BÖLÜM.....	42
2 TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİMİ	42
2.1 Sivil Toplum Kuruluşları	42
2.2 Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Yolculuğu ve Değişen Anlamı	42
2.2.1 Barbar topluma karşı medeni toplum anlamında sivil toplum.....	42
2.2.2 Resmi örgütlenmenin dışındaki örgütlenme anlamında sivil toplum.....	44
2.3 Sivil Toplum Kuruluşlarına İlişkin Kuramsal Tartışmalar: Özgürlük ve Demokrasinin Araçları mı, Hegemonik Aygıtlar mı?	47
2.3.1 Sivil toplumu idealize eden liberal yaklaşımlar	47
2.3.2 Sivil toplumu hegemonik bir araç olarak gören eleştirel yaklaşımlar	51

2.3.3. Yaklaşımların değerlendirilmesi ve eleştirel yaklaşımı benimsenmesinin temel gerekçeleri	57
2.4 Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi.....	59
2.4.1 Osmanlı Dönemi	59
2.4.1.1 Devletin ne dışında ne de karşısında olan vakıflar.....	60
2.4.1.2 Devletin kontrol ve denetim araçları olarak tasarlanan sivil toplum kuruluşları: 1909 Cemiyetler Kanunu	62
2.4.2 Cumhuriyet Dönemi.....	63
2.4.2.1 Sivil toplumun katı yasaklar ve sınırlı gevşemeler ikileminde süren serüveni	64
2.4.2.2 Avrupa’da ve Türkiye’de zorunlu göç olgusu çerçevesinde sivil toplum	68
2.4.2.2.1 Avrupa’daki STK’ların faaliyetlerine genel bir bakış.....	68
2.4.2.2.2 AB ile üyelik müzakerelerinin etkisiyle Türkiye’de sivil toplumun nicel ivmelenmesi	72
2.5 Zorunlu Göçmenlere İlişkin Faaliyet Yürüten STK’lara Yönelik Bir Eleştirel Çalışmanın Gerekliği Üzerine.....	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	80
3 GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİLERE YÖNELİK ÇALIŞMA YÜRÜTEN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINA İLİŞKİN BİR ALAN ARAŞTIRMASI	80
3.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi	80
3.2 Yöntem	81
3.2.1 Araştırma deseni.....	81
3.2.2 Araştırmanın katılımcıları.....	82
3.2.3 Veri toplama araçları	83
3.2.3.1 Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği.....	83

3.2.3.2 Araştırmacı günlüğü.....	84
3.2.4 Veri toplama süreci	85
3.2.5 Araştırmanın sınırlılıkları	86
3.2.6 Verilerin analizi	86
3.3 Bulgular.....	88
3.3.1 Saha araştırması kapsamında incelenen STK'ların bir profili ve Suriyelilere yönelik faaliyetleri	88
3.3.2 Projecilik ve diğer faaliyetler bağlamında yardım edilen Suriyelilerin konumu.....	93
3.3.3 STK'ların ana faaliyeti olarak fona bağlı ve fon kaynaklarına bağımlı projecilik.....	101
3.3.4 Devlet ve sivil toplum	111
3.3.5 STK'lar ve etik sorunlar	119
3.3.6 Hak mücadelesi verirken hak ihlal etmek: STK çalışanlarının güvencesizliği ve güvencesiz bir emek kullanım biçimi olarak gönüllü emeği	120
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	125
KAYNAKÇA.....	131
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. 1 Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sayısı.....	32
Tablo 1. 2 Suriyeli Çocukların Okullaşma Oranları	34
Tablo 1. 3 Yıllara Göre Suriyelilerin Çalışma İzni Sayıları.....	36
Tablo 1. 4 Katılımcı Profilleri	89

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. 1 STK Proje Akış Süreci	94
--	----

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COP	: Taraflar Konferansı (Conference of the Parties)
CSDP	: Civil Society Development Program (Sivil Toplum Geliştirme Programı)
DB	: Dünya Bankası
DERBİS	: Dernekler Bilgi Sistemi
DRC	: Danish Refugee Council (Danimarka Mülteci Konseyi)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECHO	: European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (Avrupa Birliği Sivil Koruma ve İnsani Yardım Operasyonları)
ECRE	: European Council on Refugees and Exile (Avrupa Mülteci ve Sürgünler Konseyi)
FCL	: Fondation Caritas Luxembourg (Lüksemburg Caritas Vakfı)
FRIT	: Facility for Refugees in Türkiye (Türkiye’de Mülteciler için Mali Yardım Programı)
GIZ	: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Alman Uluslararası İşbirliği Kurumu)
GİB	: Göç İdaresi Başkanlığı
GİGM	: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

HAK-

PERSON : Kamu Personeli Haklarını Koruma Derneği

HBOGM : Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü

HES : Hidroelektrik Santrali

IDMC : Internal Displacement Monitoring Centre (Ülke İçinde Yerinden İzleme Merkezi)

ILO : International Labor Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)

IMF : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

IOM : International Organization for Migration (Uluslararası Göç Örgütü)

IPCC : Intergovernmental Panel on Climate Change
(Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

PICUM : The Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants
(Göçmenlerle Dayanışma için Uluslararası Platform)

PIKTES : Project on Promoting Integration of Syrian Kids into Turkish Education
System (Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun
Desteklenmesi Projesi)

SHIFA : Syrian Health Integrated Fund for Assistance (Herkes için Sağlık
Hizmetleri Altyapısının Güçlendirilmesi Projesi)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

ŞEY : Şartlı Eğitim Yardımı Programı

TÖBDER : Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği

- UNFCCC : United Nations Framework Convention on Climate Change
(Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)
- WIM :Warsaw International Mechanism for Loss and Damage
(Warsaw Uluslararası Kayıp ve Zarar Mekanizması)
- YUKK : Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

GİRİŞ

Sivil toplum kuruluşları (STK) günümüzde toplumsal yaşamda çok geniş bir yere sahiptir. Neoliberal dönemde hem küresel hem de yerel düzeyde STK'lar nicel olarak artış göstermiştir. Kadın, çocuk, engelli, çevre, kültür, sanat, hemşehri, dini ve düşünce temelli gibi birçok farklı alanda STK'lara rastlamak mümkündür. Bu kuruluşlar hitap ettikleri kitleye ve hedeflerine yönelik faaliyetlerini yoğun biçimde sürdürmektedirler.

STK'ların faaliyet alanlarından biri de zorunlu göç ve zorunlu göçün beraberinde getirdiği sorunlardır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'nin yayınladığı istatistiklere göre 2024 yılı itibariyle dünya genelinde zorla yerinden edilmiş kişi sayısı 122,6 milyondur. Bu kişilerin 37,9 milyonu mülteci, 8 milyonu sığınmacı ve 5,8 milyonu ise uluslararası koruma statüsü altındadır. Literatürdeki çalışmalar ve medyadan da görüleceği üzere zorunlu göçmenler bugün dünyanın her yerinde hala ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Zorunlu göçmenler, günümüzde dünyanın hemen her yerinde çatışma, zulüm, iklim krizi ve kitlesel kalkınma projeleri gibi nedenlerle yerinden edilmenin yarattığı barınma, sağlık, eğitim ve hukuki koruma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Uluslararası hukuk ise, başta 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü olmak üzere çeşitli düzenlemelerle “mülteci” statüsünü belirli şartlara bağlayarak kavramın sınırlarını kesin çizgilerle çizmektedir. Bu nedenle yerinden edilmiş her birey bu koruma şemsiyesinin altında kabul edilmemektedir. Bu statü ve koruma ikiliği karşısında zorunlu göçmenlerin sorunları çok boyutlu hale gelmektedir.

Yoğun göç alan bir ülke olan Türkiye'de de zorunlu göçmenler kayıt, eğitim, sağlık ve sosyal uyum gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Türkiye, özellikle neoliberal süreçte göç akımlarının uğrak noktası haline gelmiş ve Suriyelilerin gelişiyle birlikte zorunlu göçmenlerin sayısı nicel anlamda daha önce görülmedik bir düzeye ulaşmıştır. Ancak Türkiye'deki yasal düzenlemeler yerinden edilmiş tüm gruplar için yekpare bir hukuki şemsiye sunmamaktadır. Aksine, “geçici koruma”, “şartlı mülteci” ve “ikincil koruma” gibi kırılgan alt kategoriler aracılığıyla, koruma kapsamını süre ve hak erişimi bakımından farklı derecelerde sınırlı tutmaktadır. Bu parçalı statü sistemi, zorunlu göçmenlerin barınmadan sağlık hizmetlerine, emek piyasasına katılımdan uzun vadeli yerleşim perspektifine kadar uzanan çok katmanlı kırılganlıklarını derinleştirmektedir.

STK'lar zorunlu göçmenlerin sorunlarına ilişkin yoğun olarak faaliyet yürütmektedir. STK'ların hukuki danışmanlıktan psikososyal desteğe, dil kurslarından mesleki beceri atölyelerine kadar uzanan geniş bir hizmet yelpazesi sunarak zorunlu göçmenlerin temel hak ve ihtiyaçlarına erişimi konusunda faaliyetleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Literatürde STK'lar genellikle “baskı aracı” olarak devlet politikalarını etkileme, “demokratik” aktörler olarak katılımcı alanlar açma ve “dönüştürücü” bir güç olarak toplumsal normları yeniden şekillendirme potansiyeliyle tanımlansa da, sahadaki kalıcı sorunlar bu ideal rolleri tartışmaya açmaktadır. Proje bazlı ve dış finansmana bağımlı çalışma biçimleri, devletle kurulan çoğu zaman asimetrik ilişkiler, güvenlik odaklı bürokratik engeller ve kimi zaman fon sağlayıcının önceliklerine uyumluluk, STK'ların sürdürülebilir bir etki yaratmasını zorlaştırmaktadır. Bu yapısal kısıtlar nedeniyle sunulan hizmetlerin etkisi sınırlı kalmakta ve uzun vadeli dönüşüm hedefleri yerini kısa vadeli “zarar azaltma” çabalarına bırakmaktadır. Dolayısıyla, STK'ların meşruiyeti, hesap verebilirliği ve gerçek dönüştürücü etkisi, mevcut göç yönetimi ortamında yeniden ve eleştirel bir gözle değerlendirilmesi gereken temel meseleler olarak öne çıkmaktadır.

Zorunlu göçmenlerin süregiden barınma, geçim ve hak erişimi sorunlarına karşılık, literatürde “baskı aracı”, “demokratik” ve “dönüştürücü” aktörler olarak idealize edilen STK'ların pratikte ne ölçüde etkili olabildiğini sorgulanması gerekmektedir. Sahadaki mevcut sorunlar, STK müdahalelerinin kapsamı, sürdürülebilirliği ve dönüştürücü kapasitesi arasında belirgin boşluklar olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle STK'ların faaliyetleri, finansman yapısı, devletle ve fon sağlayıcıları ile kurdukları ilişkileri irdelemek gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bu tez çalışması Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerine faaliyet yürüten STK'ların işlevini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmanın temel araştırma sorusu; Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerine faaliyet yürüten STK'ların “zorunlu göç” olgusunun beraberinde getirdiği sorunları ortadan kaldırmada ne derecede etkili ve etkin olabildiğidir. Bununla birlikte, STK'ların sorunlar oluşmadan önce bu sorunların ortaya çıkmasını önleyici bir amacı veya kabiliyeti olup olmadığı, kavramsal ve kuramsal olarak sivil toplumun nasıl ele alındığı da araştırma soruları arasındadır.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde zorunlu göç kavramı üzerine odaklanılmaktadır. Uluslararası düzenlemelerde yer alan kavramlarla/tanımlarla yerel düzeydeki kavramlar/tanımlar arasında farklılıklar olması ve kavramların/tanımların gelişigüzel bir şekilde kullanılması kafa karışıklığına yol açmaktadır. Bu nedenle çalışmada böyle bir kavramsal tartışma yürütme gerekliliği doğmuştur. Birinci bölümün ilk kısmında zorunlu göç kavramının ortaya çıkışı ele alınırken ikinci kısımda Türkiye’de 1980 sonrası zorunlu göçe ilişkin yasal düzenlemeler ve kurumsal yapı ele alınmaktadır. Birinci bölümün son kısmında ise Suriyelilerin mevcut durumuna değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde STK’lara odaklanılmaktadır. Bu bağlamda ikinci bölümün birinci kısmında sivil toplum kavramı ve tarihsel değişimi ortaya konulurken ikinci kısımda sivil topluma ilişkin kuramsal tartışmalar açıklanmaktadır. Sivil topluma ilişkin farklı kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu nedenle ikinci bölümde bu yaklaşımlardaki temel farklılığı göstermek ve bu tez çalışmasının kuramsal çizgisinin ne olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. İkinci bölümün son kısmında ise Türkiye’de sivil toplum ele alınmıştır. Tez çalışmasının üçüncü bölümü saha araştırması bulgularına dayanmaktadır. Tezin temel sorunsalı bağlamında ikincil kaynakların incelenmesinin ardından bir saha araştırması yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Üçüncü bölümde öncelikle saha çalışmasının yöntemine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Saha çalışması kapsamında Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik faaliyet yürüten STK’lar ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda üçüncü bölüm kaleme alınmıştır. Bu kısım görüşmelerden elde edilen bulgulara dayanmaktadır. STK’ların yapıları ve faaliyetleri derinlemesine incelenmiş ve sahadan edinilen bilgiler doğrultusunda çalışma tamamlanmıştır.

1 ZORUNLU GÖÇLER VE ZORUNLU GÖÇLERE İLİŞKİN DÜZENLEMELER

1.1 Zorunlu Göçlerin Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Düzeyde Kurumsallaşan Bir Sorun Haline Gelişi

Dünya tarihi boyunca insanlar zorunlu olarak göç etmiştir. Bu göçlerin yaşanması ile birlikte birçok sorun ortaya çıkmıştır. Zorunlu göç olgusu ve beraberinde getirdiği sorunlara ilişkin yasal düzenlemeler yapılmış ve kurumsal yapılar inşa edilmiştir. Göçe ilişkin sorunlar devletlerin, uluslararası kuruluşların ve STK'ların hala gündemindedir. Zorunlu göçe ilişkin birçok kavram bulunmakta ve söz konusu kavramlar çoğu kez birbiri yerine kullanılmaktadır. Bu nedenle bu bölümde ilk olarak zorunlu göçlere ilişkin kavramları tanımlamak gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle uluslararası düzenlemeler ve Türkiye'nin zorunlu göçe yönelik yasal düzenlemelerine ilişkin kavramlar ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, bu tez kapsamında hangi kavramın kullanılacağına da değinilmiştir. Kavramsal tartışmanın ardından zorunlu göçlerin farklı biçimlerine dair tarihsel örneklerle yer verilmiştir.

1.1.1 Zorunlu göçlere ilişkin temel kavramlar

İnsanlar yüzyıllardır bulundukları yerlerden zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmaktadır. Kurumsal yapılar ve düzenlemeler oluşturulurken zorunlu göçlere ilişkin göçmen, mülteci, sığınmacı, şartlı mülteci ve geçici koruma statüsü altındakiler gibi birçok kavram kullanılmaktadır. Bu kavramların kullanımı göç etme nedeni, hukuki statü, uluslararası ve ulusal düzenlemelere göre değişiklik göstermektedir. Fiili durumda dini, etnik, siyasi, ekonomik veya çevre felaketleri nedeniyle insanlar bulunduğu yeri terk etmek durumunda kalmaktadır. Ancak uluslararası veya ulusal düzenlemeler bu nedenlerin hepsini bir zorunlu göç etme nedeni olarak kabul etmemektedir. “Zorunlu göç” veya “zorunlu göçmen” yasal veya kurumsal bir tanımlama olarak görülmemektedir. Öncelikle göçe ilişkin kavramların anlamlarına değinilecektir.

Göçmen (migrant), “bir ülke içinde veya uluslararası bir sınırdan geçerek, geçici veya kalıcı olarak ve çeşitli nedenlerle olağan ikametgahından uzaklaşan kişi” gibi genel bir tanım olarak kabul edilmektedir (IOM, 2019).

Zorla yerinden edilme & zorunlu göç (forced displacement & forced migration), “silahlı çatışmalar, şiddet, insan hakları ihlali veya doğal/insan kaynaklı felaketlerin bir sonucu olarak veya etkilerinden kaçınmak için evlerini veya daimi ikamet yerlerini terk etmek durumunda kalan kişilerin hareketliliği” ([http-1](#)) olarak tanımlanmaktadır.

Köken olarak mülteci kavramı İngilizce “refugee” olarak ifade edilen Fransızca’daki “réfugié” kavramından gelmektedir. Fransızca “bir sığınağa, barınağa veya güvenli bir yere kaçan kişi; zulüm veya siyasi kargaşa zamanlarında güvenlik için yabancı bir ülkeye kaçan kişi” anlamına gelmektedir ([http-2](#)). Mülteci kavramı köken olarak göç etmek zorunda olan herkesi kapsayan geniş bir kavramı ifade ederken uluslararası sözleşmeler tarafından kavramın kapsamı daraltılmaktadır.

1951 Cenevre Sözleşmesi’nde ise mülteci “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri” nedeniyle ülkesine dönemeyen veya dönmek istemeyen kişileri kapsamaktadır.

Sığınmacı (asylum seeker) kavramı ise “uluslararası korumaya ihtiyaç duyan mültecilik statüsü için başvuruda bulunmuş veya başvuruda bulunmayı düşünen” kişileri ifade etmektedir ([http-1](#)).

Yerinden edilmiş kişi (displaced person), “Küresel bağlamda, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet durumlarının, insan hakları ihlallerinin veya doğal veya insan kaynaklı felaketlerin bir sonucu olarak veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde evlerini veya daimi ikamet yerlerini terk etmeye zorlanan veya mecbur bırakılan kişi” olarak tanımlanmaktadır. Ancak 1951 Cenevre Sözleşmesi yalnızca;

“1) silahlı çatışma veya şiddet bölgelerinden kaçan kişiler;

2) sistematik veya genel insan hakları ihlallerine maruz kalma riski altında olan veya bu ihlallerin kurbanı olan kişiler” i kapsamaktadır ([http-3](#)).

Bu nedenle bu kapsamın dışında kalan kişiler uluslararası sözleşmeler düzeyinde mülteci olarak kabul edilmemektedir. Bu kavramların tercih edilmesi basit bir kavram tercihi değildir. Söz konusu kavramların tercih edilmesi, kurumsal yapı ve yasaların belirli gruplara yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Uluslararası düzenlemelerin getirdiği bu tanımlamalar zorunlu göçlerin tamamını kapsama almamaktadır.

Başka kavramlar kullanılarak göç etmek zorunda bırakılanların önemli bir kısmı kapsam dışı bırakılmaktadır. Bu düzenlemeler koruma sağlamaya yönelik değil bir grubu dışarıda bırakmaya yönelik oluşturulmuştur. 1951 Sözleşmesi yalnızca dini, etnik ve siyasi nedenlerle göç edenleri mülteci olarak tanımlamaktadır. Ekonomik nedenler, çevre felaketleri veya ülke içinde yaşanan göçleri zorunlu göç olarak görmemektedir. Mülteci statüsü zorunlu göçlerin sadece bir kısmını kapsamaktadır. Uluslararası bağlamda bu şekilde bir kısıtlama getirilmektedir.

Türkiye açısından ise kavramlar farklılık göstermektedir. Türkçe’de “mülteci” ve “iltica” olarak ifade edilen kavramlar ise Arapça kökenlidir. İltica “sığınma” anlamına gelirken Arapça “lec” sözcüğünden türetilen mülteci “iltica eden, yabancı dünyaya gelip sığınan” anlamına karşılık gelmektedir (Devellioğlu, 2009). Ancak Türkiye, 1951 Sözleşmesi’nin tanımladığı mülteci kavramı için coğrafi kısıtlama getirerek yalnızca “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar” nedeniyle ülkesine dönemeyen veya dönmek istemeyen kişileri mülteci olarak kabul etmektedir. “Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar” nedeniyle ülkesine dönemeyen veya dönmek istemeyen kişileri ise üçüncü ülkeye yerleştirmek üzere şartlı mülteci olarak kabul etmektedir. “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılar” için ise Türkiye’de “geçici koruma” statüsü sağlanmaktadır. Bu statü fiili olarak 2011 yılında Suriye’de meydana gelen iç savaş nedeniyle Türkiye’ye sığınan Suriyelilere tanınmıştır.

Avrupa 1951 Sözleşmesi’ne dayanan mülteci kavramı ile zorunlu olarak göç edenlerin kapsamı daraltılmaktadır. Türkiye ise ekonomik, çevresel felaketler ve ülke içinde yaşanan göçleri zorunlu göç olarak kabul etmemesinin yanı sıra sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişilerin sığınma başvurularını mülteci olarak kabul etmektedir. Bu durum “şartlı mülteci” ve “geçici koruma” gibi kavramlarla zorunlu göçler nedeniyle korumaya ihtiyaç duyan kişileri kırılgan hale getirmektedir. Türkiye açısından bu kavramların dar bir çerçevede kullanılmasına ilişkin eleştirinin temel nedeni, 1951 Sözleşmesi’nin tanımladığı mülteci statüsünün sağladığı haklar ve hizmetlerin şartlı mülteci ve geçici koruma statüsü sahiplerine sağlanmamasıdır.

Bu çalışma kapsamında sadece “zorunlu göç” konu edilecektir. “Beyin göçü, köyden kente göç, eğitim nedeniyle göç, mevsimlik göç” gibi isteğe bağlı göçler kapsam dışıdır. Bu nedenle bu çalışmada daha kapsayıcı olan “zorunlu göç” ve “zorunlu göçmen” kavramı kullanılacaktır. Ancak uluslararası düzenlemeler yalnızca “mülteci” ve “sığınmacı” kavramını kullanması nedeniyle zorunlu göçe ilişkin uluslararası kurumsal yapılar ve düzenlemelerden söz ederken söz konusu kavramlar kullanılacaktır. Türkiye ile ilgi kısmında ise çalışmanın konu edindiği “Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyeliler” kavramı kullanılacaktır.

1.1.2 Zorunlu göçlerin farklı biçimleri

Bu çalışma kapsamında tarihsel süreçte zorunlu göçlere değinilecektir. Buradaki amaç zorunlu göçlerin bir tarihçesini vermek değil, bu göçlerin farklı nedenlere bağlı olarak yüzyıllardır süre geldiğini ve bugün de devam ettiğini göstermektir. Bu bağlamda dini, etnik ve siyasi göçler, kapitalizmin ortaya çıkışının ve yayılmasının yol açtığı ekonomik göçler ve küresel kapitalizmin tahrip ettiği çevre felaketlerinin yol açtığı göçlere değinilecektir.

1.1.2.1 Dini, etnik ve siyasi nedenlerden kaynaklı göçler

Dünya genelinde yüzyıllar boyunca din, etnik köken veya siyasi görüşe yönelik ayrımcılıklar sonucunda birçok zorunlu göç olayı yaşanmıştır. Bunların başında 15. yüzyılın sonlarında Yahudilerin İspanya'dan sürülmesi bulunmaktadır. Yahudiler Hristiyan olmaya zorlanmaları nedeniyle Osmanlı, Kuzey Afrika ve bazı Avrupa ülkelerine sığınmak durumunda kalmıştır. Müslümanlar için ise Hristiyan olmaları dayatılmış ve çıkan isyanlar sonucu topluca sürgün edilmişlerdir. 1685'te Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra ise Huguenotlara (Protestan) baskı uygulanarak Katolikleştirme çabaları başlamıştır. Bu nedenle Huguenotlar Fransa'dan göç ederek İngiltere, Hollanda, Prusya ve Amerika'ya kaçmıştır ([http-2](#); [http-4](#)).

Sonraki dönemlerde de zorunlu göç hareketleri yaşanmaya devam etmiştir. Tarihi bir dönüm noktası olan Fransız Devrimi sonucunda 1789-1793 yılları arasında soylular ve din adamları Britanya, Belçika, Hollanda ve İsviçre'ye göç etmek zorunda kalmıştır. İmparatorlukların topraklarını genişletmesi ile birlikte etnik sürgünler yaygın hale gelmiştir ([http-4](#)).

1881’de Çar II. Aleksandr’ın suikasta uğraması Çarlık Rusyası’nda ve Doğu Avrupa’da Yahudilerin katledilmesine neden olmuştur. Bu nedenle Yahudiler kitlesel olarak Batı Avrupa ve Amerika’ya göç etmek durumunda kalmıştır ([http-5](#)).

1912 yılındaki Balkan Savaşı, 1914-1918 yılları arasındaki Birinci Dünya Savaşı, 1917 Rus Devrimi gibi olaylar nedeniyle Avrupa, Asya ve Ortadoğu’da kitlesel göç olayları yaşanmıştır (Pallis, 1925, s. 317; Maguire ve Daly, 2024, s. 239; Sanborn, 2005, s. 295). Birinci Dünya Savaşı sonrası imparatorluklar çözülerek tasfiye edilmiştir. Osmanlı ve Habsburg devletlerinin dağılması sonucu yeni devletler ortaya çıkmıştır. Yeni devletler milliyetçilik akımı çerçevesinde homojen bir nüfus oluşturmayı önceleyince; Yunan, Yahudi, Polonyalı, Macar, Bulgar, Sırp ve Türk kökenli grupların yeni bir yurt arayışı sonucunda 1920’li yıllar büyük ölçekli mübadelelerin yaşanmasına neden olmuştur (Abadan-Unat, 2002, s. 30-32). 1930’larda ise Nazilerin iktidara gelmesi sonucu Yahudilere yönelik katliamlar sonucunda birçok kişi Almanya, Avusturya ve şimdi Çek Cumhuriyeti olarak bilinen ülkelerden kaçmak durumunda kalmıştır ([http-6](#)).

1947’de Hindistan alt kıtasının bölünmesi, Pakistan’dan 18 milyon Hindu ve Hindistan’dan Müslümanların değişimiyle sonuçlanmıştır. Filistin’in 1948’de bölünmesi, İsrail devleti ile komşu Arap ülkeleri arasındaki askeri çatışmanın ardından Filistinli Arapların kitlesel göçüne neden olmuştur ([http-4](#)).

Komünist rejimin Berlin Duvarı’nı inşa ettiği 1945 ile 1961 yılları arasında Doğu Almanya’dan 3,8 milyon mülteci Batı Almanya’ya sığınmıştır ([http-7](#)). Ayrıca, 1971’de Bangladeş’in kurulmasıyla yaklaşık 8 ila 10 milyon kişi geçici olarak mülteci haline getirilmiştir ([http-8](#)).

Sovyetler Birliği’nin çözülmesinden sonra 65 milyon eski Sovyet vatandaşı kendilerine yeni bir yurt bulmak zorunda bırakılmıştır (Abadan-Unat, 2002, s. 34). Yugoslavya’nın dağılmasıyla 1992 yılında Bosna Hersek’in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Sırpların Boşnak ve Hırvatlara yönelik katliamları sonucunda milyonlarca insan evini terk etmek durumunda kalmıştır (Hoare, 2013, s. 32). 1998’de gerçekleşen Kosova Savaşı’nda Arnavutlara yönelik etnik temizlik ve saldırılar bir milyondan fazla Arnavut’un yerinden edilmesiyle sonuçlanmıştır (UNHCR, 2000).

2011 yılında Suriye’de hükümetin baskıcı rejimine yönelik protestolar sonucu iç savaşın başlaması milyonlarca Suriyelinin Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Avrupa ülkelerine sığınmasına sebep olmuştur (http-9). 2017’de ise Myanmar’da yaşayan Bengalli Rohingya Müslümanlarına yönelik ayrımcılık ve şiddet sonucu birçok kişi yerinden edilmiştir (Hossain vd., 2020, s. 24).

Tarih boyunca milyonlarca insan dinleri, etnik kökenleri ve politik görüşleri nedeniyle baskı ve zulme uğrayarak bulundukları toprakları terk etmek durumunda bırakılmıştır. Bu ve bunun gibi birçok olay tarihi bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Burada tarihsel süreçte yaşanmış belli başlı göç olaylarına yer verilmiştir. Burada yer verileden çok daha fazla zorunlu göç olayı bulunmaktadır. Ancak amaç bütün zorunlu göçlerin tarihini vermek değil, yüzyıllardır bu göçlerin yaşandığını ve bugün de devam ettiğini göstermektir.

1.1.2.2 Kapitalizmin ortaya çıkışının ve yayılmasının yol açtığı ekonomik göçler

Kapitalist sistemde ekonomik temelli işgücü göçleri, liberal iktisatçılar tarafından bireylerin rasyonel kar zarar hesabı yapmaları sonucu yaşanan isteğe bağlı göç hareketleri (Borjas, 1999, s. 9-18) olarak gösterilmeye çalışılsa da, bu göçler de çoğu durumda zorunlu olarak gerçekleşmektedir. Bu göçler aynı ülke içinde bir bölgeden bir bölgeye olabildiği gibi ülkeden ülkeye de olabilmektedir.

Kırdan kente gerçekleşen zorunlu göçlerden en önemlisi İngiltere’de “çitleme hareketi” dir. Çitleme hareketi ile toprakların özel mülkiyete geçirilmesine imkan tanınmıştır. Büyük toprak sahipleri çiftçilerin ve ailelerin kullandığı toprakları çitlerle çevirerek ellerinden almıştır. 12. yüzyılda başlayan bu hareket 16. yüzyılda yoğunlaşmış ve 19. yüzyıla kadar sürmüştür. İngiltere’de ortaya çıkan bu hareket sonucunda kırdan kente göçler olmuştur. Sanayi Devrimi için önemli bir işgücünün yaratılmasını sağlamak adına kırsal temizlik operasyonu yapılmıştır. Köylüler üretim araçlarından yoksun bırakılarak kırdan kente göç etmeye mecbur bırakılmıştır (Huberman, 2017, s. 120-125; Marx, 2010, s. 689-699).

16. yüzyılda başlayan köle ticareti ise kitlesel olarak zorunlu göçlerin örneklerinden biridir. “Üçgen ticareti” olarak da bilinen bu süreçte köle ticareti büyük bir yer edinmektedir. Yaklaşık 12,5 milyon köle Afrika’dan Güney Amerika’daki kolonilere zorla götürülmüştür (http-10).

Portekiz ve İspanya'nın ilk olarak yürüttüğü bu ticaret sistemini İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri de benimsemişlerdir. Bu ticaret sonucunda İngiltere büyük bir sermaye birikimi elde etmiştir. Ancak milyonlarca insan yerinden edilmiştir. 19. yüzyıla kadar süren bu süreç köle ticaretinin yasaklanması ile sona ermiştir ([http-10](#)).

1846- 1932 yılları arasında yaklaşık 18 milyon insan İngiliz adalarından Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Karayip adalarına göç etmiş; 10 milyon İtalyan, 5 milyon Alman da bu dönemde Avrupa'yı terk etmiş ve başka kıtalara gitmiştir. 1821-1924 arası toplam 55 milyon Avrupalı deniz aşırı yollara giderek kendilerine yer seçmişler, bunlardan 34 milyonu Birleşik Amerika'ya yerleşmiştir. 19. yüzyılda köleliğin ortadan kaldırılmasından sonra İngilizler Güney Asya'dan topladıkları işgücünü Doğu Afrika, Guyana, Jamaika, Surinam ve Trinidad'a taşımışlardır. Yine bu dönemde Avrupalılar Endonezya, Tayland, Malaya ve Hindistan'da çalıştırmak üzere yüksek sayıda Çinli istihdam etmişlerdir (Harper ve Constantine, 2010, s. 73; Chaddock, 1932, s. 440).

1847-1855 yılları arasında “Büyük açlık” olarak da bilinen patates kıtlığı İrlanda'da 1 milyondan fazla insanın ölümüne ve 1 milyondan fazla insanın yerinden edilmesine neden olmuştur. Ekonomik nedenlerle zorunlu olarak insanlar Amerika, Kanada, Avustralya ve İngiltere gibi ülkelere göç etmek durumunda kalmıştır ([http-5](#)).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mülteci hareketleri yoğunlaşmıştır. Savaş sonrasında milyonlarca kişi yerinden edilmiştir. Daha önce Almanya'nın idaresinde bulunan bölgelerden kovulan Almanlar Doğu'dan Batı'ya, İtalyanlar Kuzey'e ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nden kovulanlar ise Fransa, İngiltere ve İsveç'e yerleşmiştir (Castles ve Miller, 1998, s. 67-70). Savaştan sonraki 20 yıl boyunca Avrupa işgücü ihtiyacı ve yeniden yapılanma nedeniyle işgücü göçünü büyük ölçüde teşvik etmiştir. Almanya'da misafir işçi sistemini oluşturarak dönüşümlü işgücü alım politikaları geliştirilmiştir. Hem Almanya hem de Hollanda bu dönemde işgücü alımına ilişkin Türkiye, Portekiz, Yunanistan, Fas ve Tunus ile ilişkiler kurmuştur (Kofman vd., 2005, s. 5).

ABD'de 1920'de yürürlüğe giren kısıtlayıcı mevzuat nedeniyle göç Avrupa'dan daha sonra gelişmiştir. 1965'te Göçmenlik ve Vatandaşlık Kanunu değişiklikleri dünya çapında bir göç sistemi yaratmıştır (Castles ve Miller, 1998, s. 67-70).

Asya ve Latin Amerika'dan yoğun göç yaşanmıştır. 1945 sonrası ise Kanada'ya kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Bu göçmenlerin işgücü açığını kapatması göç alan ülkeler açısından üretimin ve ekonominin daha esnek bir biçimde gelişimini sağlamıştır. Söz konusu göç alan ülkeler yüksek büyüme oranlarına sahip olmuşlardır. Bu nedenle göç ekonomik olarak bu ülkelere fayda yaratmıştır (Castles ve Miller, 1998, s. 67-70).

1970'lerde yaşanan kriz ile göç hareketleri daha durgun bir hale gelse de kapitalizm bu durumu büyük bir dönüşüm ile atlattır. Liberalizmin yeniden yapılandırılmasıyla 1980'ler artık ekonomik amaçlı göçlerin durdurulduğu ancak kaçak işçi göçlerinin devam ettiği bir niteliktedir. Kaçak göçmen işgücü kapitalist birikim açısından emek-yoğun sektörler ve niteliksiz işler için yedek işgücü olarak işlev görmektedir. Batılı ülkelerde kaçak göçlere ilişkin sınır politikaları bu göçlerin var olmasına dolaylı olarak imkan tanımaktadır (Akpınar, 2020, s. 129-131). 1980 sonrası neoliberal politikaların getirdiği "esneklik" söylemi arka planında "güvencesizlik" anlamını taşımaktadır. Ekonomik nedenlerle "mültecilik" gibi yasal yollara başvurmaları mümkün değildir. Bu nedenle kaçak göçmen işgücü kullanımı maliyetlerini azaltmakta, kaçak göçmenleri düzensiz ve güvencesiz koşullara razı etmektedir. Bu nedenle devletler 1980'den bugüne kadar kaçak göçmen işgücü için yarı açık kapı politikasını sürdürmeye devam etmektedir.

Kapitalizm genişleme mantığını sürdürerek zorunlu göçlerin önemli sebeplerinden biri haline gelmiştir. İngiltere'de çitleme hareketi ile başlayan bu dönem önce kırdan kente insanları göç etmeye mecbur etmiş, ardından bu yayılmacılık anlayışı köleleştirme ve kolonileştirme süreçlerinde milyonlarca insanın yerinden edilmesine neden olmuştur. 1980'lerde neoliberalizmle ise göçü görünürde engellemeye çalışan ama perde arkasında kayıt dışılığın getirdiği faydalardan yararlanmak isteyen bir anlayışa sahiptir. Bu kısımda kapitalizmin yarattığı tüm zorunlu göçlere değinmek yerine belli başlı dönemlerde yaşanan zorunlu göç hareketlerine yer verilmiştir.

1.1.2.3 Küresel kapitalizmin tahrip ettiği çevre felaketlerinin yol açtığı göçler

Bugün dünyanın her yerinde depremler, yangınlar, seller ve kasırgalar gibi birçok ani olaylar meydana gelmektedir. Bunlar bütünüyle doğal felaketler değil insanların da yol açtığı felaketlerdir.

Bununla birlikte, doğa felaketlerinin sonuçlarının yıkıcı olması da yine insan kaynaklı olabilmektedir. Örneğin bir doğal felaket olan depremin etkileri önlemlerin alınmaması ve binaların depreme uygun inşa edilmemesi gibi gerekçelerle yıkıcı hale gelebilmektedir.

Sanayileşme ile çevrenin tahrip edilmesi de birçok insanın hayatını ve geleceğini etkilemektedir. Bu tehditler insanların yaşadıkları bölgeleri terk etmelerine ve yerinden edilmelerine neden olmaktadır. Bugün bu durumdan etkilenen kişiler için “çevresel göçmen” (environmental migrant) kavramı kullanılmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Göç Terimleri Sözlüğünde, “Çevresel göçmenler ağırlıklı olarak ani ya da kademeli gelişen çevresel değışikliklerin yaşamlarını ya da yaşam koşullarını olumsuz etkilemesinden dolayı mutat evlerinden geçici veya kalıcı süreyle ayrılmak zorunda kalan ya da ayrılmayı tercih eden kendi ülkelerinde ya da yurt dışında dolaşan kişi veya gruplar” olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2013, s. 17).

Ülke İçinde Yerinden İzleme Merkezi (IDMC, 2023, s. 9) verilerine göre, sadece 2022 yılı için 32,6 milyon insan iklimle ilgili felaketler nedeniyle yerinden edilmiştir. Bu sayı savaş ve çatışmalar nedeniyle yerinden edilenlerin sayısından dahi fazladır. 2023 yılı Aralık ayı itibariyle ise dünyada 7,7 milyon insan doğal afetler nedeniyle yerinden edilmiştir. Depremler 2008’den bu yana en yüksek rakam olan 6,1 milyon kişinin yerinden edilmesine sebep olmuştur. Depremler nedeniyle yerinden edilmenin gerçekteştiği ülkeler Türkiye, Suriye, Filipinler, Afganistan ve Fas olmaktadır. 2023 yılında deprem nedeniyle Türkiye ve Suriye’den yerinden edilenlerin sayısı toplam 4,7 milyondur. Afrika’da ise yıllardır süren kuraklığın ardından seller 2,9 milyon kişiyi yerinden etmiştir (IDMC, 2024, s. 11).

Bu genel bilgilere yer verdikten sonra spesifik olarak çevre ve insan kaynaklı felaketlerin bir kısmını örnek olarak vermek yerinde olacaktır. 1984 yılında Hindistan’da pestisit fabrikasında meydana gelen sızıntı endüstriyel bir felakete neden olmuştur. Bu felaket birçok insanın ölümüne ve hastalanmasına yol açmıştır ([http-11](#)).

Bununla birlikte, 1986’da SSCB’de nükleer santralde meydana gelen Çernobil faciası sonucunda hem milyonlarca insan zarar görmüş hem de çevre tahribatına yol açılmıştır ([http-12](#)).

Benzer bir örnek ise daha yakın tarihte 2011 yılında gerçekleşen tsunaminin Japonya Daiichi nükleer santraline zarar vermesinin insan ölümlerine ve yerinden edilmeye neden olmasıdır ([http-12](#)).

Çevre felaketleri de insanların göç etmek zorunda kalmasının önemli nedenlerindendir. Bu bağlamda 1991 Bangladeş'te Gorky isimli tropikal siklon 10 milyon insanın yer değiştirmesine neden olmuştur. 2005'te ise Amerika'nın Körfez kıyılarına vuran Katrina Kasırgası sonucu 1 milyon insan yer değiştirmek durumunda kalmıştır ([http-13](#)). Mart 2019'da Mozambik'te yaşanan İdai Kasırgası sonucu 73.000 binden fazla insan evsiz kalmıştır ([http-14](#)).

Çevresel felaketlerden olan sel olayları, tarihsel anlamda birçok kişinin yerinden edilmesine neden olmuştur. Sudan'ın Beyaz Nil Eyaletindeki Alganaa mülteci kampı, Kasım 2021'de sel suları altında kalmış ve 35.000 Güney Sudanlı'yı acil yardıma muhtaç bırakmıştır (UNHCR, 2022). 2022'de Pakistan topraklarının üçte biri sel nedeniyle sular altında kalmış ve binlerce Afgan mülteci de dahil olmak üzere 8 milyon insan yerinden edilmiştir ([http-15](#)). 2023'te Kenya'da ve 2024'te Etiyopya'da yaşanan seller yüz binlerce kişi ve 2024'te Brezilya'da yaşanan su baskınları ve heyelanlar nedeniyle ise 150.000 kişi evlerinden olmuştur ([http-16](#)). 2024 yılında gerçekleşen Güney Sudan'daki sel felaketi nedeniyle 379.000 kişi yerinden edilmiştir ([http-17](#)).

Kalkınma odaklı projeler nedeniyle de insanlar yerlerinden olmaktadır. Baraj, otoyol ve kentsel dönüşüm gibi projeler de insanları göç etmeye mecbur etmektedir. Türkiye'de 12 bin yıllık bir tarihe sahip olan Hasankeyf, Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES)'nin inşasının ardından sular altında kalmıştır. Hem önemli bir tarihin tahrip edilmesine hem de birçok insanın evinden olmasına neden olmuştur ([http-18](#)). Benzer bir şekilde Artvin'in Yusufeli ilçesinde yapılan baraj ve HES, ilçede yaşayan insanları evlerinden etmiştir ([http-19](#)). Bunun gibi dünyada gerçekleşen birçok kalkınma projesi insanların yaşamlarını derinden etkilemektedir.

Dünya Bankası (2018, s. 19) yayınladığı rapor ile dünya nüfusunun %55'ini temsil eden Sahra Altı Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika'da yaşanacak iklim değişiklikleri sonucu 143 milyondan fazla insanın 2050'ye kadar göç etmek durumunda kalacağını altını çizmektedir.

1990 ve 2015 arasında geçen 25 yılda iklim krizi ciddi biçimde artmıştır. Bu bağlamda küresel karbon emisyonları %60 oranında yükselmiştir. Dünya nüfusunun en zengin %10 (yaklaşık 630 milyon kişi)'u karbon emisyonlarının %52'sinden sorumlu olurken en fakir %50 (yaklaşık 3,1 milyar kişi) ise emisyonların sadece %7'sinden sorumlu olmaktadır. Emisyonlar düşmeye devam etmezse ve karbon eşitsizliği kontrol altına alınmazsa 2033 yılına kadar karbon bütçesi sıfıra inecektir. Emisyonların kontrol altına alınmamasının ciddi iklim krizlerine neden olacağı öngörülmektedir (OXFAM, 2020, s. 2-3). Kapitalizmin çevreyi katletmesi, sanayileşmenin doğayı tahribatı insanlığın geleceğini ve güvenliğini tehdit etmektedir. Kapitalizmin sürekli genişleme ve büyüme mantığı, doğal kaynakların sınırsız kullanımı çevreyi etkilemekte ve iklim krizine neden olmaktadır. Bugün maden sahaları ve HES'ler ekosisteme zarar vermektedir. Çevre felaketleri nedeniyle insanlar birçok sorunla karşılaşmakta ve yerlerinden edilmektedir. Ancak bu yerinden edilmeye ilişkin bir mültecilik statüsü bulunmamaktadır. Kapitalizm eşitsizlikler üzerinde temellenen bir düzendir ve bu üretim tarzının yol açtığı çevre felaketlerinden bu düzende egemen olanlar sorumludur.

Günümüzde ve gelecek açısından çevresel/iklim değişikliği gibi tehditler insanların yaşamlarını derinden etkilemesine ve zorunlu göçlere neden olmasına karşın hala bu konuya ilişkin bir mültecilik statüsü sağlamamaktadır. IOM'de Göç, Çevre ve İklim Değişikliği Bölüm Başkanı Dina Ionesco, iklim değişikliği nedeniyle göç edenlere mültecilik statüsü sağlanmasının bazı hususların göz ardı edilmesine neden olacağını savunmaktadır. Bu anlamda iklim göçünün iç göç olduğunu ve devletin sorumluluğu olduğunu, iklim nedeniyle göçün bir zorunluluk değil tercih olduğunu, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin bu şekilde genişletilmesinin mültecilik statüsünü zayıflatabileceğini, yeni bir mültecilik statüsü oluşturmanın en yoksulları dışlayabileceğini ve konuya ilişkin yeni bir sözleşme oluşturmanın ise uzun, siyasi bir süreç gerektireceğini savunmaktadır ([http-20](http://20)).

Çevre felaketleri ile iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz sonuçlar her toplumu aynı biçimde etkilememektedir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC) Beşinci Değerlendirme Raporu risklerin genel olarak dezavantajlı insanlar ve topluluklar için daha yüksek olduğunu ifade etmektedir (IPCC, 2014, s. 6-8).

2015'te kabul edilen Paris Anlaşması ile bu durum küresel gündemde daha görünür hale gelmiştir. Anlaşmanın başlangıç hükümlerinde (preambül) iklim değişikliğiyle mücadelede göçmenlerin haklarının dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir. İklim kaynaklı yerinden edilme riskinin uluslararası bir belgede ilk kez ifade edilmesi önemli bir gelişmedir (UNFCCC, 2015). İklim kaynaklı yerinden edilmeler gibi ikincil etkileri uluslararası politika düzeyinde ele alınmasını teşvik eden mekanizmalardan biri Warsaw Uluslararası Kayıp ve Zarar Mekanizması (WIM)'dir. WIM, COP19-Varşova (2013) kararlarıyla kurulmuş, Paris Anlaşması ise söz konusu mekanizmanın rolünü güçlendirmiştir (UNFCCC, 2013).

Paris Anlaşması sonrası Taraflar Konferansı (Conference of the Parties - COP) süreçlerinde; COP26 Glasgow İklim Paktı (2021), iklim eylemlerinde mülteciler ve göçmenler dahil herkesin korunması gerektiğini belirtirken, "iklim adaleti" kavramını karar metnine taşımıştır (UNFCCC, 2021). COP27 Şarm El-Şeyh Uygulama Planı; (2022) benzer ifadelerle insan hakları, göç ve iklim adaletini tekrar ederken zorla yerinden edilmenin resmi olarak kayıp-zarar bağlamında altını çizmekte ve iklim finansmanı tartışmalarına dahil etmektedir (UNFCCC, 2022).

İklim bağlantılı yerinden edilmeyi teknik düzeyde ele alan İklimle Bağlantılı Göç İçin Görev Gücü (Task Force on Displacement) Paris'te WIM çatısı altında kurulmuştur. Bu bağlamda iklim kaynaklı göçü önleme ve en aza indirme konusunda yöntem ve politika önerileri üretilmektedir. Ancak raporlar bağlayıcı nitelik taşımamakta ve uygulama araçlarına henüz dönüşmemiştir (UNFCCC, 2016).

Uluslararası bağlamda iklim değişikliklerine ilişkin toplumların eşitsiz durumları kabul edilmekte ancak bağlayıcı koruma mekanizmaları hala sınırlı kalmaktadır. İklim nedeniyle yerinden edilen kişiler için açık, evrensel ve uygulanabilir bir koruma çerçevesi geliştirilmesi, "iklim adaleti" söyleminin somut bir yükümlülüğe dönüşmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

1.1.3 Mültecilere/sığınmacılara koruma sağlamaya yönelik kurumsal yapılar ve yasal düzenlemeler

İnsanlık tarihinde ülkeler arasında insan hareketliliği her zaman var olmuştur. Bazen keşif, bazen bulunduğu ülkenin yönetim biçiminden kaçmak, bazen savaş ve zulümden korunmak gibi çeşitli nedenlerle insanlar ülkeleri dışına çıkmışlardır.

Bunun yanı sıra, mecburi olarak bulunduğu ülkeden savaş, zulüm gibi nedenlerle başka ülkeye sığınma ihtiyacı bulunan kişilere yönelik uluslararası anlamda herhangi bir kuruluş veya düzenleme 20. yüzyıla kadar bulunmamaktadır. Bu kısımda uluslararası düzeyde zorunlu göçün kapsamına giren mültecilere koruma sağlamak amacıyla oluşturulan yasal ve kurumsal düzenlemeler tartışılmaktadır.

1.1.3.1 Geçici olarak kurulan ama kalıcı hale gelen Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

Ülkesini terk etmeye mecbur kalanların korunması, 20. yüzyıldan önce sadece sosyal ve ahlaki bir sorumluluk olarak kabul edilmiş ve buna ilişkin düzenlemeler Batı toplumları tarafından inşa edilmiştir. Konuya ilişkin politikalar geliştirilirken ülkeler egemenlik haklarından ödün vermeden hareket etmeye özen göstermiştir. İhtiyaçları karşılamak yerine egemen devletlerin çıkarları doğrultusunda süreci yönetmişlerdir. Kitleli göç hareketliliğini kontrol edebilmek adına bir denetim mekanizması oluşturmak ve buna ilişkin standartlar geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1912 Balkan Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve 1917 Rus Devrimi milyonlarca kişinin göç etmesine neden olmuştur. 1920-1935 yılları mültecilere ilişkin bir uluslararası düzenlemenin olmadığı, pratikte yasal sistemin işleyişinde sorunların bulunduğu bir dönemdir. Bu dönemde mültecilere yönelik Kızılhaç'tan başka destek sağlayabilecek herhangi bir uluslararası organizasyon bulunmamaktadır. 1920'de uluslararası iş birliğini geliştirmek, barış ve güvenliği sağlamak amacıyla Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Bununla birlikte, Milletler Cemiyeti'ne bağlı mülteci sorunlarına çözüm getirecek bir teşkilat da kurulmuştur. 1921'de Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği, Birinci Dünya Savaşı tutsaklarının ülkelerine dönüşlerini sağlayabilmek için Nansen pasaportu hazırlamış ve 52 ülke tarafından da tanınmıştır.

1933 Hitler Almanyası'nda Nasyonal Sosyalizm'in ortaya çıkmasıyla Yahudilerin ve rejim karşıtlarının hareketliliği sonucu Milletler Cemiyeti ile iş birliği içinde çalışacak Ad Hoc bir Yüksek Komiserlik de oluşturulmuştur. 1938 yılında mülteci sayısı yaklaşık 600 bine ulaşmış ve buna ilişkin sorunlar da giderek artmıştır. Ancak hem Londra'daki Yüksek Komiserlik hem de Alman mülteciler için kurulmuş olan Yüksek Komiserlik faaliyetleri 1938 yılı sonuna kadar durdurulmuştur (Odman, 1995, s. 15-19).

Alman işgali altında bulunan topraklardan ayrılmak isteyen kişilerin sorunlarını çözmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt'in girişimleri ile 32 ülke temsilcisi 1938'de Hükümetlerarası Mülteciler Komitesi'ni kurmuş ancak bu Komite savaş nedeniyle Alman topraklarında kayda değer bir faaliyette bulunamamıştır. Hükümetlerarası Mülteciler Komitesi işgal altındaki topraklarda bulunan kişilerin kendi anavatanları dışında yerleştirilmeleri ile ilgili çalışmalar yapmak, Birleşmiş Milletler Yardım ve Yeniden Yapılanma Yönetimi (United Nations Relief and Rehabilitation Administration-UNRRA) ise bu kişilerden kendi ülkelerine geri dönmek isteyenlerle ilgili görevleri yerine getirmek amacıyla kurulmuştur (Loescher, 2017, s.77).

1938-1950 yılları içerisinde ise kendi ülkesinde güvenli bir durumda olmayan kişilere yönelik bireysel özgürlük anlayışı çerçevesinde mülteci statüsü verilmesi amaçlanmış ancak savaş sonrası dönemde başvuruları bireysel incelemek mümkün olmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı kapsamında meydana gelen işgal ve çatışmalar tüm dünyada da etkisini göstermiştir. Bu savaşın ardından ortak bir güvenlik sistemi tesis etmek amacıyla 1945 yılında Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. Meydana gelen olayların ardından mülteciler için ise Uluslararası Mülteci Örgütü 1946 yılında kurulmuştur. Bu örgütün faaliyetleri hem kendi anavatanında zulüm içinde olanları hem de ülkesine dönmesi halinde muhtemel zulüm riski ile karşı karşıya kalacak kişileri kapsamaktadır.

Uluslararası Mülteci Örgütü üçüncü dünya ülkelerindeki bir milyondan fazla mülteciyi yerleştirdiği gibi 70 bin kişiyi de kendi ülkelerine döndürebilmiştir. Ancak Doğu Avrupa'daki politik gelişmeler ve soğuk savaştan kaynaklanan yeni gerginlikler nedeniyle BM bünyesinde yeni bir kuruluşa ve mültecilerin statülerini belirleyen bir sözleşmeye ihtiyaç olduğu konusunda kanaate varılmıştır. Bu nedenle 1950'de bir Yüksek Komiserlik kurulmasına karar verilmiştir (Odman, 1995, s. 15-19).

Komiserliğin faaliyetleri, görev ve yetkilerinin çerçevesi aşağıda değinilecek 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü ile belirlenmiştir. Yüksek Komiserlik'in görevleri mevcut statü kapsamına giren mültecilere uluslararası koruma sağlanması, ilgili hükümetler yardımı ve onayı ile mülteciler sorununa kalıcı çözümler aranması ve getirilmesi, mültecilerin kendi iradeleri ile vatanlarına dönüşleri veya bulundukları yeni toplumlara uyumlarının sağlanması için gerekli önlemlerin alınmasıdır.

BMMYK'nın faaliyetleri sonucunda 20 milyondan fazla mültecinin sorunlarına çözüm üretilmiştir. Ancak mülteci sorununun kısa bir sürede çözümlenebileceği varsayımından hareketle başlangıçta yüksek komiserlik görevi 3 yıllık bir dönemi kapsayacak şekilde planlanmıştır. Meydana gelen mülteci sorunları Yüksek Komiserliğin görev süresinin uzatılmasını zorunlu kılmış ve görev süresi tamamlandıktan sonra 5 yıl daha uzatılmıştır. Daha sonra bu uygulama sürekli tekrarlanmıştır. Hala kalıcı yapıya dönüştürülmeden görevini sürdürmektedir. Günümüzde hali hazırda Cenevre merkezli BMMYK'nın 136 ülkede ofisi bulunmaktadır. Çatışma ve zulüm nedeniyle sığınma talebi olan kişilere yönelik Afrika, Amerika, Asya Pasifik, Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da faaliyetlerini yürütmektedir ([http-21](#)).

BMMYK'nın yayımlandığı mülteci istatistiklerine göre 2024 yılı itibariyle dünya genelinde zorla yerinden edilmiş kişi sayısı 122,6 milyondur. Bu kişilerin 37,9 milyonu mülteci, 8 milyonu sığınmacı ve 5,8 milyonu ise uluslararası koruma statüsü altındadır. %65'i dört ülkeden göç etmiştir. Suriye'den 6,3 milyon, Venezuela'dan 6,2 milyon, Ukrayna'dan 6,1 milyon ve Afganistan'dan 6,1 milyon göç eden kişi bulunmaktadır. %32'sine beş ülke ev sahipliği yapmaktadır. İran 3,8 milyon, Türkiye 3,1 milyon, Kolombiya 2,8 milyon ve Uganda 1,8 milyon kişiyi kabul etmiştir. Yerinden edilen kişilerin 47 milyonu 18 yaş altı çocuklardır. Mültecilerin %71'ine düşük veya orta gelirli ülkeler ev sahipliği yapmaktadır. 4,4 milyon kişi ise vatansız konumundadır ([http-22](#)). 6,6 milyon mülteci kamplarda yaşamaktadır ([http-23](#)). Mültecilere ilişkin yayımlanan istatistikler bu şekildedir. Zorunlu olarak ülkesini terk etmek durumunda kalanların sayısı çok daha fazladır. Ancak BMMYK yalnızca 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü kapsamına giren kişileri mülteci olarak kabul etmektedir.

1.1.3.2 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Sığınma hakkını geleneksel haklara dahil eden İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 1948 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan ihlallerin tekrar yaşanmaması adına insan hakları üzerine evrensel bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Bildirge'nin 13. maddesi herkesin herhangi bir devletin sınırlarının içerisinde rahatça dolaşabileceği, herkesin memleketini terk etme ve memleketine geri dönme hakkı olduğu düzenlenmektedir. 14. madde ise herkesin zulüm karşısında mülteci olarak kabul görmek için talepte bulunma ve memleketler tarafından mülteci olarak görülme hakkı olduğunu düzenlemektedir.

Bildirge ile mültecilik bir hak olarak tanımlanmakta ve kişinin mültecilik hakkını talep edileceği savunulmaktadır. Ancak bunun nasıl yapılacağına dair veya ne şekilde yapılacağına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

1.1.3.3 1951 Sözleşmesi

“Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme” 1951 yılında Cenevre’de BM tarafından düzenlenen konferansta İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan mülteci krizine uluslararası düzeyde çözüm üretmek amacıyla 26 BM ülkesi tarafından imzalanmıştır.

Sözleşmede mülteci kavramı;

“1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle , yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen”

olarak tanımlanmaktadır.

Sözleşme’de 1 Ocak 1951 tarihine kadar meydana gelen mülteci hareketleri esas alınmış, müteakip yıllarda meydana gelen mülteci hareketleri kapsam dışı bırakılmıştır. Nansen Pasaportu veya IOM tarafından verilen Seçilme Belgesi taşıyan bir kişinin durumu mülteci statüsünün sona ermesine ilişkin hükümlere veya kendisini sözleşmenin uygulama alanı dışında bırakacak hükümler kapsamına girmediği sürece 1951 sözleşmesine göre mülteci sayılmaya devam edecektir.

Kapsamı 1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da veya başka bir yerde meydana gelen olaylardan etkilenen mülteciler biçiminde daraltılmaktadır. Sözleşmede taraf ülkelerin yükümlülükleri, mültecinin yükümlülükleri, herhangi bir ayrımcılık yapılmayacağı, hukuki statüsü, sosyal durumu ve alınacak idari önlemler, uygulamaya yönelik hükümler yer almaktadır. Bu sözleşme ile mülteci kavram ve tanımına stratejik bir konsept getirilmiştir. Kavram Avrupa merkezlidir. Kavramın stratejik boyutu Batı’nın sahip olduğu politik değerlerle ilgilidir. Bu değerleri koruma amacından hareketle Batılı ülkeler özellikle, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden ve Eski SSCB’den kaçan kişileri uluslararası koruma altına almak istemiş, dolayısıyla bu istek uluslararası hukuka yansımıştır.

Mültecilerle ilgili düzenlemelerin esas olarak Avrupalı devletler tarafından gündeme getirilmesi ve onların istek ve görüşleri çerçevesinde 1951 Sözleşmesinin kabul edilmesi, mülteci kavram ve tanımının Avrupa merkezli olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1.3.4 1967 Protokolü

1951 Sözleşmesi'nde mülteci tanımı zaman ve coğrafi olarak sınırlandırılmıştır. Bu durum değişen dünya ve mülteci hareketliliği karşısında yetersiz kalması nedeniyle büyük tepkiler çekmiştir. Bu nedenle BM Genel Kurulu gözetiminde bir protokol hazırlanmış ve 146 devlet tarafından kabul edilmiştir. “1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsü ile ilgili Protokol” isimli bu protokol ile mülteci tanımındaki zaman ve coğrafi sınırlama kaldırılmış ve kavramın tanımı genişletilmiştir. Protokol ile zamansal olarak “1951 öncesi olaylar” ifadesi yerine “herhangi bir tarihte” mülteci olmuş kişiler kapsama alınmıştır. Coğrafi olarak ise “Avrupa’da meydana gelen olaylar” ifadesi yerine “dünyanın herhangi bir yerinde” korumaya ihtiyaç duyan kişiler mülteci olarak tanımlanmıştır. Ayrıca 1967’de BM Genel Kurulu tarafından devletlerin sığınmaya ilişkin uygulamalarda uyması gereken ilkelerini düzenleyen “Devlete Sığınmaya İlişkin Beyanname” kabul edilmiştir.

Tarihsel bağlamda göç hareketlerine ilişkin uluslararası ilk çabaların genel bir çerçevesi sunulmuştur. Bu bağlamda gerçekleştirilen faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda bunların belirli gruplara yönelik olduğu ortadadır. Soğuk savaş döneminde Sovyet vatandaşları ve Nasyonel Sosyalizm’den kaçan Almanlara mültecilik statüsü tanınması belirli bir gruba yönelik olduğuna işaret etmektedir.

Mültecilik belirli bir dönemdeki belirli kişilere bazı imkanlar tanınması amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum mültecilik statüsünün herkese yönelik bir koruma sağlamadığını göstermektedir. BMMYK’nın 3 yıllığına kurulmuş olması, BM tarafından mültecilik sorununun geçici bir konu olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. 1951 Sözleşmesi ile mülteci olma durumu belirli bir dönem öncesindeki olaylara bağlı iken 1967 Protokolü’yle bu tarih sınırlaması kaldırılmış ve BMMYK’nın da görev süresi yenilenerek İran Rejimi’nin devrilmesi sonrası gibi olaylarda da bu kurum faaliyet göstermektedir. Mültecilik statüsü etnik görüş, siyasi görüş gibi farklılıklar nedeniyle güvende olmayan kişilere yönelik olarak sağlanmaktadır; ancak ekonomik bağlamda sorun yaşayan kişiler için böyle bir hak tanınmamaktadır. Dünyanın her yerinde bu

anlayışla mültecilik statüsü sağlanmakta ve mültecilere yönelik yardım bu arka planda gerçekleştirilmektedir. Burada küresel güç ilişkileri bağlamında mültecilik ve mültecilere yardım sağlama faaliyetleri yürütülmektedir (Odman, 1995, s. 5-45).

Zorunlu göç olgusu ve beraberinde getirdiği sorunlara dair uluslararası normatif çerçeve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü ile sınırlı değildir. Bu düzenlemelerin yanı sıra göçmen işçilerin yaşam, çalışma ve aile birleşimi haklarına ilişkin en kapsamlı bağlayıcı metin olan Birleşmiş Milletler Göçmen İşçiler Sözleşmesi (1990), işe alımda ayrımcılığı yasaklayan ve düzensiz durumdaki işçilerin temel haklardan yararlanmasını öngören ILO’nun C97 (1949) İstihdam Amacıyla Göç ve C143 (1975) Göçmen İşçiler Sözleşmeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, çocuk işçiliğinin önlenmesi ve ayrımcılık yasağını evrensel bir yükümlülük olarak getiren ILO Temel Haklar Bildirgesi (1998) ve göçmen işçilere barınma, sosyal güvenlik ve aile bütünlüğü haklarına dair ayrıntılı hükümler getiren Avrupa Sosyal Şartı uluslararası düzenlemeler arasındadır. Söz konusu normlar göçmenlerin yaşam hakkından başlayarak adil ve güvenli çalışma koşullarına uzanan bütüncül bir anlayışa sahiptir. Ancak deniz-sınır geri itmeleri ve yüksek oranda kayıt dışı istihdamın gösterdiği üzere uluslararası sözleşmelerde belirlenen hükümlerin pratiğe tamamen yansımadığını ortaya koymaktadır.

1.2 Türkiye’ye Gelen Göçler ve Bu Göçlere İlişkin Yasal ve Kurumsal İnşa

Anadolu toprakları coğrafi konumu nedeniyle tarihsel anlamda hem Osmanlı Dönemi’nde hem de Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yoğun biçimde göç almıştır. Bu göçleri Suriyelilerin gelişine kadar olan ve Suriyelilerin gelişinden itibaren olan dönem olarak ikiye ayırmak gerekmektedir.

1.2.1 Suriyelilerin gelişine kadar olan dönem

Suriyelilerin gelişinden önce mültecilere ilişkin herhangi bir kanun bulunmamakta, yalnızca 1994 Yönetmeliği yer almaktadır. Ancak Suriyelilerin gelişinden itibaren yasal ve kurumsal düzenlemeler inşa edilmiştir. Bu kısımda Türkiye’ye gelen göçler ve Türkiye’nin uluslararası sözleşmelerin tarafı olması sürecine değinilecektir.

1.2.1.1 Muhacirler

Osmanlı toprakları kurulduğu günden itibaren birçok bölgeden göçün muhatabı olmuştur. Ancak bu çalışma bağlamında yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen öncesinde gerçekleşen göçlere kısaca değinilerek ardından Cumhuriyet Dönemi'ndeki göçlere odaklanılacaktır.

Osmanlı Dönemi'nde Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i egemenliği altına alması, Balkanlarda yaşanan savaşlar, Kafkaslarda Çerkes sürgünü sonucu birçok göç olayı yaşanmıştır. 1860-1922 yılları arasında Kırım Tatarları ve 1859-1879 yılları arasında Çerkesler Anadolu'ya göç etmiştir. 1881-1914 yılları arasında Kafkaslardan göç hareketliliği yaşanırken, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle Anadolu'ya yaklaşık 1,5 milyon kişi göç etmiştir (Özbay ve Yücel, 2001, s. 3). Bolşevik devrimi nedeniyle Osmanlı'ya sığınan Beyaz Ruslar İstanbul'da misafir edilmiştir (Aslan, 1987, s. 3-7). 1914 yılında ilk nüfus sayımında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 16 milyondur. 1856-1914 yılları arasında mübadele ya da zorunlu göçle Osmanlı Devleti'ne sığınanların sayısı 6.425.000'dir (Şahin ve Düzgün, 2015, s. 169). Osmanlı'ya sığınanların sayısı, toplam nüfusun yaklaşık %40'ına tekabül etmektedir. Bu göç edenlerin sayısının ne kadar ciddi bir boyutta olduğunu göstermektedir.

1934 tarihli, 2510 sayılı İskân Kanunu Türkiye'ye göçleri düzenlemektedir. Bu düzenleme ile sadece Türk etnik soyundan ve kültüründen olanlar için göç etme ve vatandaşlık alma hakkı tanınmaktadır. Kanun; Balkanlar, Kafkaslar ve Asya'daki Türkçe konuşan toplulukları kapsamaktadır. Bununla birlikte, Türk olmayan Arnavut, Boşnak, Pomak ve Tatarlar da bu kanundan faydalanmıştır. En önemli göç hareketi ise Yunanistan ile nüfus mübadelesidir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra gelen ilk göçmenler, Lozan Antlaşması sonrası nüfus mübadelesi ile gelen Türklerdir. 1923-1927 yılları arasında yaşanan nüfus mübadelesi sırasında Yunanistan'a 1,2 milyon Rum, Türkiye'ye ise 500 bin civarında Türk gelmiştir (Şahin ve Düzgün, 2015, s. 170).

Yunanistan'dan gelenlerin yanı sıra 1920-1930 yılları boyunca Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan göçmenler Türkiye'ye gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında geçici olarak Yahudiler ve savaş boyunca Bulgaristan, İtalya ve Yunanistan'dan Alman işgali altındaki bölgelerinden kişiler Türkiye'ye sığınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise en büyük göç Bulgaristan'dan Türkiye'ye olmuştur. Bulgar Türklerinin etnik kimliklerine yönelik yürütülen politikalar nedeniyle göç gerçekleşmiştir. 1950-1951 ve 1989 yıllarında Bulgaristan'dan kitlesel göç hareketleri yaşanmıştır. Bununla birlikte, Yugoslavya'dan ve Romanya'dan da Türkiye'ye göçler gelmiştir (Şimşir, 2001, s. 246).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığa kavuşan Azerbaycan, Türki Cumhuriyetler ve Ukrayna gibi ülkeler ile Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında önemli insan hareketlilikleri yaşanmıştır. Diğer göç hareketliliği Türkistan'dan olmuş, Çin'in Doğu Türkistan bölgesinden Kazak, Kırgız ve Özbekler gelmiştir (Kirişçi, 1999, s. 111-117).

1991'de Irak ordusunun Kürt ayaklanmasına karşı başlattığı askeri operasyon neticesinde 1,5 milyon insan İran ve Türkiye'ye gelmiştir. 1992'den itibaren Yugoslavya'dan Bosnalı Müslümanların Türkiye'ye sığınma sayıları artmış ancak Türkiye bunlara sadece geçici sığınma hakkı tanımıştır. 1990'lı yıllarda sığınma talep eden Azeri, Çeçen ve Özbeklere ise Türkiye'de gayri resmi kalmalarına izin verilmiştir (Kirişçi, 1999, s. 111-117).

1980'lerden itibaren Türkiye'ye yönelik göçler göçmenlerin geliş nedeni ve geldikleri yerler farklılaşarak kitleselleşmiştir. Türkiye'ye göçler çalışma veya eğitim amacıyla gerçekleşmekte veya Türkiye, Avrupa'ya gitmek amacıyla bir geçiş güzergahı olarak görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkeleri, Çin, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna, Irak, İran, Afganistan, Afrika ve Ortadoğu'dan göç almaktadır (Castles ve Miller, 1998, s. 78).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası göç veren bir ülke konumundan göç alan bir konuma yerleşmiştir. Bunun nedeni Afganistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali, 1970'lerde İran'daki rejim değişikliği, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başındaki Irak'taki rejimin Ortadoğu'da yarattığı kargaşa ve savaşlar ve Doğu Avrupa ve Sovyetler'deki komünist rejimin çöküşüdür. Söz konusu olaylar Türkiye'nin uluslararası göç sistemlerindeki yerini değiştirerek farklı göçmen kategorilerini içeren karmaşık bir göç sistemi yaratmıştır (İçduygu ve Aksel, 2012, s. 19-20). Bu durum Türkiye'nin nüfusunu, ekonomik yapısını ve toplumsal dinamiklerini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Türkiye'ye sığınanların istihdam, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlara erişim gereksinimini artırmış ve toplumsal hayata katılımları açısından sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.2.1.2 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolünün coğrafi kısıtlama ve AB'ye üyelik sürecinin etkisi

Türkiye'nin göç bağlamında uluslararası sözleşmelerin tarafı olmasının başlangıcı 1951 Cenevre Sözleşmesi ile başlamaktadır. Bu sözleşmeye coğrafi kısıtlama (geographical limitation) şartı koyan Türkiye, sadece Avrupa'dan iltica başvurularını “mülteci” statüsünde kabul edeceği şartı ile imzalamıştır.

1951 Sözleşmesi'ne Ek 1967 Protokolü'nde zaman kısıtlamasını kaldırmış ancak coğrafi kısıtlama şartını sürdürmüştür (Erder, 2018, s. 164). 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'ne taraf olmanın yanı sıra mülteci ve sığınmacı meselesi Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri doğrultusunda şekillenmiştir.

Türkiye ve AB arasında yürütülen müzakere süreci bağlamında, AB sürekli olarak Türkiye'den 1951 Sözleşmesi'ne ve 1967 Protokolü'ne koyduğu coğrafi kısıtlamayı kaldırmasını istemiştir. Avrupa Komisyonu 2006 (62), 2007 (64-65), 2008 (73-74), 2009 (73-74) Raporları incelendiğinde Türkiye'nin göç ve iltica alanında sınırlı bir ilerleme sağladığı ifade edilmektedir. Bunun nedenini ise Mültecilerin Hukuki Statüsüne ilişkin 1951 Sözleşmesi ve ilgili 1967 Protokolündeki coğrafi kısıtlama şartını sürdürmesi ile ilişkilendirmektedir. Başlangıçtan bu yana Türkiye'ye coğrafi kısıtlamayı kaldırması konusunda baskı yapmayı sürdürmüştür.

2010 (73) ve 2011 (43) yılı raporlarında göç konusunda bazı ilerlemeler kaydettiği ifade edilirken; 2012 yılından itibaren Türkiye'nin göç ve iltica konusundaki çabaları kayda değer ve başarılı olarak adlandırılmıştır.

Avrupa Komisyonu 2012 (43) Raporu'nda;

“Türkiye, Suriyeli mültecilere insani yardımı başarıyla sağlamıştır...Geri gönderme merkezlerindeki muamele ve gözaltı koşulları iyileşmiştir. Türkiye Suriye ile açık sınır politikası sürdürmüştür. Türkiye, ülkelerinden kaçan ve güneydeki dört ilde bulunan kamplarda barındırılan yaklaşık 100.000 Suriyeliye insani yardım sağlamaktadır. Uluslararası gözlemciler, kamplardaki genel yaşam koşullarından övgü ile söz etmektedirler”

2013 (69) Raporu’nda ise;

“Adalet, özgürlük ve güvenlik alanında iyi düzeyde ilerleme kaydedilmiştir. Bölgedeki durum hâlâ kritik olmasına rağmen, Türkiye Suriyeli sığınmacı akını ile mücadelede önemli çabalar sarfetmiştir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, göç ve iltica konusunda tutarlı bir yasal çerçeve sağlamaktadır. Bu Kanun, uygulamaya yönelik mevzuatın gecikmeksizin kabul edilmesi şartıyla önemli bir ilerlemenin göstergesidir”

biçiminde ifadeler de yer almaktadır.

AB İlerleme Raporları Türkiye’nin göçe ilişkin yasal düzenlemelerini ve uluslararası sözleşmelere getirdiği coğrafi kısıtlamayı eleştiren bir nitelikteydi. Ancak Suriyelilerin gelişinden itibaren Türkiye’nin bu konuda sorumluluk alması ve buna ilişkin faaliyetler yürütmesi nedeniyle İlerleme Raporları’nın yaklaşımı değişmiştir. 2012 yılından sonra yayınlanan raporlarda Türkiye’nin çabaları ilerleme olarak kabul edilmiş ve olumlu bir gelişme olduğu ifade edilmiştir.

Türkiye mülteci/sığınmacı göçü bağlamında uluslararası yükümlülüklerini ve taahhütlerini yerine getirmek üzere 1994 yılında Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği yürürlüğe koymuştur. 1994 tarihli iltica üzerine çıkarılan Yönetmelik, Türkiye’de mülteci ve sığınmacı göçü bağlamında göç hukukunun temellerini oluşturmaktadır. 2013 yılına kadar Türkiye göç konusunu bu yönetmelik ile yürütmüştür. Ancak Suriye Krizi ile Türkiye’ye kitlesel bir göç hareketinin başlaması ve 94 Yönetmeliği’nin bu çapta bir göç hareketliliğine ilişkin sorunlara yanıt vermede sınırlı kalması nedeniyle, AB’nin de konu ile ilgili baskıları sonucu hukuksal anlamda da kritik bir değişim yaşanmıştır. Bu çerçevede yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır.

1.2.2 Suriyelilerin gelişinden itibaren olan dönem

2011 yılında Suriye’de ortaya çıkan iç savaş sonucu birçok Suriye vatandaşı ülkelerini terk ederek yakın bölgelerdeki Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gibi ülkelere sığınmışlardır. Türkiye de bu ülkelerden biridir. Krizin başında misafir olarak kabul edilen Suriyelilerin sayısının milyonları bulması nedeniyle Türkiye konuya yönelik olarak yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler yapmıştır.

Bu kısımda öncelikle bu düzenlemelere değinilecek ardından devletin Suriyelilere yönelik faaliyetleri ve Suriyeliler hakkında literatüre değinilecektir.

1.2.2.1 Suriyelilerin gelişi ile birlikte yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler

Göç sorunlarına ilişkin ilk yasal düzenleme olarak 11 Nisan 2013 tarihinde 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) çıkarılmıştır. Bu kanunun ardından 2014 yılının Ekim ayında Suriye Krizi sonrası Türkiye'ye göç edenlerin statülerini belirleyen Geçici Koruma Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir.

Yönetmelik geçici korumanın kapsamı, geçici koruma kararının alınması ve sona ermesi, geçici koruma kapsamında yapılacak ilk işlemler, geçici korunanlara sağlanacak hizmetler (sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal hizmetler ve yardımlar, tercümanlık hizmetleri, gümrük işlemleri), geçici barınma merkezlerine ilişkin uygulama, gönüllü geri dönüş ve üçüncü ülkeye çıkış, iş birliği ve yardıma ilişkin hükümlere yer vermektedir.

94 Yönetmeliği ile YUKK ve Geçici Koruma Yönetmeliği arasında birçok farklılıklar bulunmaktadır. Kanun ve yeni yönetmelik ile konuya ilişkin kapsam ve hizmetler genişletilmiştir. Öncelikle kavramsal açıdan nasıl tanımlamalarda bulunduklarına değinmek gerekmektedir.

94 Yönetmeliği'nin 3. maddesi kapsamında mülteci;

“Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıyı”

Sığınmacı ise;

“İrki, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıyı”

ifade etmektedir.

6458 sayılı Kanun, Yönetmelikte tanımlanan “mülteci” kavramının yanı sıra “şartlı mülteci”, “ikincil koruma” ve “geçici koruma” kavramlarını da dahil etmiştir. 94 Yönetmeliği’ndeki mülteci tanımı 6458 sayılı kanunun 61. maddesinde benzer biçimde ifade edilmiştir. Söz konusu Kanun’da da coğrafi kısıtlama şartı sürdürülmüştür. Yönetmelikteki sığınmacı ifadesinin yerine ise Kanun’da “*şartlı mülteci*” tanımı getirilmiştir.

6458 sayılı kanunun 63. maddesine göre ise ikincil koruma kavramı;

“(1) Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde;

a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek,

b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak,

c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak,

olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilir”

biçiminde dahil edilmiştir.

Madde 91 ile ise “*Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir*” ifadesiyle geçici koruma tanımı kanun kapsamında yayımlanmıştır ([http-24](http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatLisistemi.aspx?YasamMadde=6458&YasamKod=1)).

Ülkedeki ikamet açısından değerlendirildiğinde 94 Yönetmeliği’nde konuya sadece yabancının idarelerce uygun görülecek bir yerde barınacağına ilişkin hüküm bulunurken ikametine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

6458 sayılı Kanun ile ikamet iznine dair kapsamlı düzenlemeler getirmektedir. Kanunun 30. maddesi ile kısa dönem ikamet izni, aile ikamet izni, öğrenci ikamet izni, uzun dönem ikamet izni, insani ikamet izni ve insan ticareti mağduru ikamet izni gibi ikamet izinleri düzenlenmiştir. Kanun’da her ikamet iznine kimlerin başvurabileceği ve şartları detaylı olarak tanımlanmaktadır. 42. madde ile uzun ikamet izni kapsamında Türkiye’de kesintisiz sekiz yıl kalmış kişilere süresiz ikamet verileceği düzenlenmektedir.

Yönetmeliğe kıyasla kanunda ikamet izninin belirli biçim, şartlar ve süreler ile dizayn edilmesi hukuki bağlamda önemli bir gelişmedir.

94 Yönetmeliği mülteci ve sığınmacılar için periyodik muayeneler yapılacağını ancak uzun süreli tedaviyi gerektirecek ücretlerin kişiye bırakılmasını düzenlemektedir. Eğitim açısından ise öğrenim görmelerinin genel hükümlere tabi olacağı ifade edilmektedir. Hizmetlere erişim açısından Yönetmelik bu şekilde dar bir çerçevede düzenleme yapmıştır.

Kanun; avukatlık, tercümanlık, yardım ve hizmetlere erişim, eğitime dahil olma, genel sağlık sigortasına tabi olma, çalışma izni ve gerekli görülen kurs hizmetlerine katılma hakkı düzenlenmektedir. Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında sağlık kontrolleri yapılan ve kaydı gerçekleşen kişiye geçici koruma kimliği sağlanmaktadır. Bu bağlamda statü sahibinden temel ve acil sağlık hizmetleri konusunda ücret alınmamaktadır. Psikososyal destek verilebileceği ve eğitim konusunda ise okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora ilişkin düzenleme bulunmaktadır. Avukatlık ve tercümanlık hizmetleri de Kanun ile düzenlenmektedir. Ayrıca sosyal yardım ve hizmetler bunun yanı sıra gümrük işlemlerine ilişkin de Kanun'da hüküm bulunmaktadır. Yine 1994 Yönetmeliği'nde bahsi geçmeyen aile birleşimi talebi hakkı da bu Kanun ile düzenlenmektedir. Refakatsiz çocuklar ve özel ihtiyaç sahipleri için de düzenleme yapılmıştır.

Çalışma konusu üzerine ise 1994 Yönetmeliği sadece “Madde 27- Mülteci ve sığınmacıların ülkemizde kalacakları süre ile sınırlı olarak öğrenim görmeleri ve çalışmaları genel hükümlere tabidir” biçiminde düzenleme yapmaktadır. 6458 sayılı Kanun'a göre ise geçerli çalışma izni ile Çalışma İzni Muafiyet Teyit Belgesi verilen kişi için bu ikamet izni sayılır. Statü için başvuru yapanlara başvuru tarihinden 6 ay sonra çalışma iznine başvuru hakkı tanınmaktadır.

Mülteci veya ikincil koruma statüsü sahibi kişiye verilecek kimlik belgesi, çalışma izni yerine de geçmektedir. Kanun kapsamında öğrencilere ve vatansız kişilere de çalışma izni verilebileceği düzenlenmektedir. Geçici Koruma Yönetmeliği ise kimlik sahiplerinin belirlenecek sektör, iş kolları ve yerlerde çalışma izni için başvuru yapabilmelerine olanak tanımaktadır.

1994 Yönetmeliği mülteci ve sığınmacı konusunda tanım, ikamet, sağlık-eğitim gibi hizmetlere erişim ve iş piyasasına erişim açısından ya sınırlı ve genel bir düzenleme getirmekte veya hiçbir düzenleme yapmamaktadır. 1994 yılından 2013 yılına kadar mülteci ve sığınmacılara ilişkin uygulamalar bu sınırlı bir çerçeveye sahip yönetmelik ile uzunca süre geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak böyle ciddi bir meselenin yönetmelik ile çözülmesi mümkün değildir. Yönetmelikle çözüm üretildiği söylenen mesele Suriyelilerin gelişiyi yasal bir çerçeveye konulmuştur. Buna yönelik yönetmelik çıkarılmış, hatta süreci yürütmek adına konuya ilişkin hükümetin politikası ve stratejisini sürdüreceği Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) kurulmuştur.

GİGM'nin kurulmasından önce göç ile ilgili işlemler Emniyet Genel Müdürlüğü, İl Emniyet Müdürlüklerine bağlı Yabancılar Şube Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. GİGM'nin kurulmasıyla 81 ilde teşkilatlanan İl Göç İdaresi Müdürlükleri'ne devredilmiştir (http-25). Kitlel göçün ardından medyada ve siyasetçilerin söylemlerinde Suriyeliler "misafir", "kalıcı değil geçici" oldukları iddia edilse de işverenler ve sermaye sahipleri tarafından da "önemli bir işgücü kaynağı" ve "ekonominin önemli bir parçası" olarak görülmektedir. Kanun, Yönetmelik ve bu biçimde ciddi bir teşkilat yapısı oluşturulması geçici görülmediklerini de açıkça ortaya koymaktadır. Bu kitlel hareketlilik Türkiye'nin meseleye yaklaşımında ciddi dönüşümlere neden olmuştur. Uluslararası düzeyde mülteci ve sığınmacılara yönelik eğilim 1951 Sözleşmesi, 1967 Protokolü ve AB ile ilişkiler doğrultusunda şekillenirken; ulusal düzeyde Türkiye 1994'ten yasanın çıktığı tarihe kadar meseleyi bir yönetmelikle yürütecek kadar ciddiye alıyordu. Ancak Suriyelilerin kitlel halde ülkeye gelişi bu sorunun yönetilmesinde daha kapsamlı ve sistematik bir yapı oluşturulmasını gerekli kıldı. Bu nedenle konuya ilişkin Kanun, Yönetmelik ve kurumsal sistem inşa edilmiştir. Suriyelilerin gelişinden itibaren oluşturulan yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler AB tarafından da olumlu karşılanmıştır.

2012 yılından 2024 yılına kadar yayınlanan raporlarda göç konusunda Türkiye'nin önemli bir çaba gösterdiği ifade edilmektedir. 2006 yılından 2011 yılına kadar göç konusunda yetersiz bulunan Türkiye'ye yönelik AB'nin görüşü 2012 itibarıyla mülteciler konusunda gösterdiği çaba ile yerini övgüye bırakmıştır.

2012’den önce AB İlerleme Raporları Türkiye’nin sığınma sistemini yetersiz bulmaktadır. Ancak Suriye Krizi’nin ardından Türkiye’nin konuya ilişkin sorumluluk alması nedeniyle 2012 sonrasındaki İlerleme Raporları’nda Türkiye’ye yönelik söylemler olumlu manada değişmiştir.

2013 (69) Raporu’nda bu olumlu söylemlerinin yanı sıra Türkiye’nin AB ile Geri Kabul Anlaşmasını akdetmesinin altını çizmiştir. “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma” olan geri kabul anlaşması 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanmış ve “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşmanın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” olarak 28.06.2014’te Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

Türkiye’de veya AB’ye üye ülkelerden birinde, ülkeye giriş, ülkede bulunma veya ikamet etme koşullarını sağlamayan veya sağlayamaz duruma düşen kişilerin Anlaşmada belirlenen şartlar ve kurallar çerçevesinde ilgili ülkeye geri gönderilmesini amaçlamaktadır. Anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden üç yıl sonra uygulanabileceği belirtilmiştir. 3. madde Türkiye’nin “*kendi vatandaşlarının geri kabulü*” nü 4. madde ise “*üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin geri kabulü*” nü düzenlemektedir (http-26).

16 Aralık 2013’te Geri Kabul Anlaşması ile beraber AB ile Vize Serbestisi Diyalogu başlatılmış ve Vize Serbestisi Yol Haritası üzerinden yürütülmektedir. Vize Serbestisi Yol Haritasında yer alan ve karşılanması beklenen hususlar, 72 kriter olarak sıralanmaktadır. AB Komisyonu, 4 Mayıs 2016 tarihinde yayımladığı Vize Serbestisi Diyalogu hakkındaki son raporu ile Türkiye’nin Vize Serbestisi Yol Haritasında yer alan 72 kriterin 65’ini tamamen karşıladığını teyit etmiştir (http-27).

Avrupa Komisyonu Türkiye 2024 Raporu (39)’nda vize serbestisi konusundaki son durum “*Ulusal vize rejimi AB’nin vize rejimi ile uyumlu değildir. Türkiye, Vize Serbestisi Yol Haritası’nda tamamlanmamış 6 kriterin yerine getirilmesinde ilerleme kaydetmemiştir*” biçiminde ifade edilmektedir.

Türkiye ve AB ilişkileri Türkiye’nin 1959’daki AET Ortaklık başvurusuna kadar geriye dayanmaktadır. O tarihten bugüne bazen olumlu gelişmeler görülürken bazen de duraksamaların olduğu bir süreç yaşanmıştır. AB Türkiye ile hiyerarşik bir ilişki oluşturarak izleme raporları üzerinden talep ve isteklerini dayatmıştır.

Türkiye de kendi çıkarları doğrultusunda bazı konularda gelişmeler gösterirken bazı konularda ise taviz vermeyerek ilişkinin tarafı olmaya devam etmiştir. Özellikle Suriye Krizi'nden sonra sorumluluğun büyük bir kısmının Türkiye'ye bırakılması ve AB müktesebatına uygun olarak yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle, Avrupa Komisyonu'nun 2012'den bu yana yayımlanan raporlarında göç konusunda Türkiye'nin son derece başarılı olduğu belirtilse de 2024 yılındaki son rapordan da görüleceği üzere Türkiye'ye vize serbestisi hakkı dahi tanınmamıştır. 2005'ten bu yana resmi olarak müzakerelere başlanmasına karşın 20 yıldır kayda değer bir yol kat edilememiştir. Raporlarda da bahsi geçtiği üzere AB Suriye Krizi için Türkiye'ye ayırdığı kaynağın altını çizerek, AB'ye dahil olma ve vize serbestisi gibi vaatleri ileri sürerek bu süreçte Türkiye'yi mülteci sorunu konusunda tampon olması amacıyla bir araç konumuna indirgemıştır.

1.2.2.2 Suriyelilere ilişkin devletin politikası ve faaliyetleri

Suriyelilere ilişkin olarak Türkiye eğitim, sağlık, istihdam gibi birçok konuda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 2011 yılından bu yana Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sayısı 2021 yılına kadar artış göstermiştir. 2021 yılında 3 milyon 737 bin 369'a ulaşmıştır (http-28). Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin sayısı Tablo 1.1'de verilmiştir.

Aşağıdaki tablodan görüleceği üzere 15.05.2025 itibariyle Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin sayısı 2 milyon 733 bin 849'dur. 2023 yılında 3 milyon 214 bin 780 olan bu sayı 8 Aralık 2024 tarihinde Suriye'de Esad Rejimi'nin düşmesinin ardından gerilemiştir. Bu statüdeki kişiler sırasıyla İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Adana, Hatay ve Mersin illerinde bulunmaktadır. Geçici koruma altındakilerin 1 milyon 410 bin 954'ü erkek 1 milyon 322 bin 895'i kadındır. 18-64 yaş aralığındaki çalışma çağındaki Suriyelilerin sayısı 1 milyon 360 bin 920'dir (http-28).

Tablo 1. 1*Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sayısı*

İl	Kişi
İstanbul	476.024
Gaziantep	382.314
Şanlıurfa	237.392
Adana	202.494
Hatay	191.730
Mersin	172.677
Diğer	1.071.218
TOPLAM	2.733.849

Kaynak: http-28

Suriyelilerin mevcut durumda sayılarına yer verdikten sonra Türkiye'nin Suriyelilere ilişkin yürüttüğü politika ve hizmetlere değinilmesi önemlidir. Göç konusu çerçevesinde 2015'te gerçekleşen AB-Türkiye Zirvesi'nde alınan karar uluslararası koruma gereksinimi bulunmayan göçmenlerin Türkiye ve AB'ye seyahatlerini önlemek, halihazırda var olan ikili geri kabul yükümlülüklerini yerine getirmek ve göç edenlerin en kısa sürede kaynak ülkelerine dönüşlerini sağlamak gibi unsurları içeriyordu. Bu bağlamda bu karar AB ve Türkiye arasındaki dönüm noktası olan "AB-Türkiye Mutabakatı"nın ilk adımı olmuştur. 18 Mart 2016'da Brüksel'de gerçekleşen Üçüncü Zirve'de ise mutabakat kabul edilmiştir. Bu bağlamda düzensiz olarak Türkiye'den 5 Yunan adasına giden göçmenlerin geri alınması, düzensiz olarak geçen her 1 Suriyeli karşılığında aynı gün Türkiye'deki Suriyelilerden AB'ye yeniden yerleştirme programının başlatılması, bu durumdan ayrı olarak Ege'de yasadışı göçün kontrol altına alınmasıyla "Gönüllü İnsani Yeniden Yerleştirme Programı"nın başlatılması, bunları takiben 2018 sonuna kadar 3+3 olmak üzere toplam 6 milyar euro kaynak sağlanması, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi kararlar alınmıştır (http-29).

AB-Türkiye Mutabakatı ile Avrupa'ya göçü önlemek amacıyla Türkiye'nin göçmenleri uzaklaştırma rolünü üstlendiği ve Avrupa'nın insani koruma sorumluluğundan kaçındığı savunulmaktadır. Bu nedenle insan hakları bağlamında Suriyeliler açısından geri gönderme veya yaşam koşullarının kötüleşmesi konusunda ciddi riskler taşıyacağı konusunda eleştirilere neden olmuştur (Terry, 2021; Yılmaz-Elmas, 2020, s. 163; Karaçay, 2024).

Mutabakat sonucunda taahhüt edilen 6 milyar euro projeler karşılığında sağlanmıştır. 2016 yılından beri eğitim, sağlık, işgücüne katılım ve uyum gibi birçok alanda projeler geliştirilerek uygulanmıştır. AB tarafından sağlanan kaynak ile Suriyelilere yönelik çeşitli hizmetler ve faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Ancak geçici koruma statüsü sahipleri söz konusu sağlık, eğitim vb. hizmetlerden kayıtlı oldukları ilde faydalanabilmektedir.

2016 öncesinde Suriyelilerin eğitim ihtiyacı Geçici Eğitim Merkezleri aracılığıyla karşılanmaktadır. 2016 sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından kademeli olarak Suriyeli çocukların Türkiye'nin eğitim sistemine dahil olmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte, eğitime erişimi planlamak ve uygulamak amacıyla MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne "Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı" oluşturulmuştur (http-30).

Türkiye'de Mülteciler için Mali Yardım Programı (FRIT) kapsamında okullar inşa edilerek Suriyeli çocukların okullaşma oranları artırılmıştır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği Sivil Koruma ve İnsani Yardım Operasyonları (ECHO) tarafından finanse edilen Şartlı Eğitim Yardımı Programı (ŞEY) kapsamında ihtiyaç sahibi mülteci ailelerin çocuklarının eğitime devam edebilmeleri için nakit yardımları sağlanmıştır. Bununla birlikte, AB 2018 yılından itibaren Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi (PIKTES) kapsamında eğitime erişim ve devamlılığın artırılması amaçlanmıştır. Aşağıda Tablo 1.2'de Suriyeli çocukların eğitim yıllarına göre okullaşma oranı verilmiştir.

Tablo 1. 2*Suriyeli Çocukların Okullaşma Oranları*

Eğitim Yılı	Okullaşan Çocuk Sayısı
2014-2015	230.000
2016-2017	610.000
2018-2019	643.000
2019-2020	686.000
2020-2021	774.000
2021-2022	731.000
2022-2023	782.000
2023-2024	811.000

Kaynak: (HBOGM, 2024, s. 65-66).

Suriyeli çocukların 2014-2015 eğitim yılında 230 bini okullaştırılmış, 2023-2024 eğitim yılında ise bu sayı 811 bine yükselmiştir. Suriyelilerin gelişinden bu yana okullaşma oranının ciddi bir düzeyde arttığı görülmektedir. Ancak 2023 yılı sonu itibari ile eğitim dışında olan yabancı uyruklu çocuk sayısı 310.301, 2023-2024 yılı içerisinde eğitim dışında olan Suriyeli çocuk sayısı 261.261 olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir (HBOGM, 2024, s. 65-66).

Sağlık konusunda ise Göçmen Sağlığı Merkezleri önemli bir yere sahiptir. Söz konusu merkezlerde Geçici Koruma Statüsünde olanlar için birinci adım sağlık hizmeti sunulmaktadır. ECHO tarafından finansman sağlanan SIHHAT Projesi kapsamında 29 ilde toplam 185 göçmen sağlık merkezi hayata geçirilmiştir (<http-31>).

Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası tarafından fonlanan Herkes için Sağlık Hizmetleri Altyapısının Güçlendirilmesi (SHIFA) Projesi ile Göçmen Sağlığı Merkezleri kurulması, tıbbi ekipman ve gerekli sağlık kitlerinin sağlanması amaçlanmıştır.

Kayıtlı istihdama erişim Suriyeliler açısından ciddi bir sorundur. Geçici koruma statüsündeki insanların kayıtlı istihdama erişmesi için çalışma izni almaları gerekmektedir. Türkiye’de işgücü piyasasına yönelik olarak göçmenlerin işgücü bağlamında ihtiyaçları ve düzenlemeler doğrultusunda Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018) bir vizyon ortaya konulmuştur. Özellikle nitelikli işgücünün Turkuaz Kart uygulamasıyla Türkiye’ye kazandırılması ve yabancı öğrenci sayısının artırılması hedeflenmiştir.

2016’da yayımlanan “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” ile “Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik” göçmenlerin Türkiye’de yasal olarak çalışmasını düzenlemektedir. Türkiye’ye yönelik işgücü göçünün ulusal işgücü piyasasının dinamiklerini gözeterek düzenli olarak gerçekleştirilmesi, Türkiye’nin nitelikli işgücü çeken ülkeler arasındaki küresel rekabete dâhil olabilmesi, uluslararası koruma ve geçici koruma altındakilerin işgücü piyasasına erişimlerinin sağlanması ve işgücü piyasasındaki göçmenlerin haklarının korunmasının düzenlenmesi amacıyla 2016 tarihli ve 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu kabul edilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte işgücü piyasası ve uyuma ilişkin temel idari ve yasal düzenlemeler oluşturulmuştur. Kalkınma Planı’nın ardından göçmenlerin Türkiye’deki faaliyetlerini düzenlemek ve kurumlar arası koordinasyonu sağlamak amacıyla Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı hazırlanmıştır (GİB, 2020). Bu Plan’a göre göçmenlerin bilgilendirilmesi, örgün eğitime dahiliyetleri ve devamlılıkları, yerel istişare mekanizmalarına katılımı, Türkçe dil öğrenimi ve geliştirme fırsatı, sağlık hizmetlerine erişimi artırma, istihdama erişimi sağlama ve sosyal yardımlara erişim gibi alanlara değinmektedir. Strateji kapsamında genel ifadelere yer verilmiş ancak nasıl yapılacağı yönünde bir yöntem bulunmamaktadır.

Çalışma izni ise 2016’da yayımlanan “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” ile düzenlenmektedir. Düzenleme çalışma izinleri konusunda oldukça kısıtlayıcıdır. Çalışma izni başvuruları ancak Geçici Koruma Statüsü kazanıldıktan sonra yapılabilmekte ve statü sahibinin kayıtlı olduğu il ile sınırlandırılmaktadır. Bununla birlikte, bazı sektörlerle ve illere kota getirebilmektedir. Bir işyerinde faaliyet gösteren Geçici Koruma Statüsü sahibi sayısı o işyerinde çalışanların toplam sayısının %10’undan fazla olamamaktadır. Ancak 15 Ekim 2024 tarihinde 32693 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan ile Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile Geçici Koruma Altındaki Suriyelilere çalışma izni alma muafiyeti imkânı tanınmıştır. Suriyelilerin çalışma izni almadan çalışmalarının yolu açılmıştır. Türkiye ekonomisinde işgücü piyasası yaygın olarak kayıt dışı istihdama dayanmaktadır. Türk vatandaşlarının istihdamının yaklaşık %30’u kayıt dışıdır. Göçmen istihdamında bu oranın %90’ı aştığı tahmin edilmektedir (MIPEX, 2020).

Aşağıdaki Tablo 1.3'te yıllara göre Suriyelilerin çalışma izni sayıları paylaşılmıştır.

Tablo 1. 3

Yıllara Göre Suriyelilerin Çalışma İzni Sayıları

Yıl	Çalışma İzni Alan Suriyeli Sayısı
2011	118
2012	220
2013	794
2014	2.541
2015	4.019
2016	13.920
2017	20.966
2018	34.573
2019	63.789
2020	62.369
2021	91.500
2022	113.208
2023	108.520

Kaynak: (ÇSGB, 2011; 2012 2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018; 2019; 2020; 2021; 2022; 2023).

Suriyelilerin geldikleri ilk yıllardan 2016'ya kadar çalışma izni sayıları 2011'de 118'den 2015'te 4.019'a yükselmiştir. Ancak AB-Türkiye Mutabakatı'nın gerçekleştiği 2016 yılında 13.920'ye yükselmiştir. 2023 yılında toplam çalışma izni sayısı 239.835'tir. Bu sayının 108.520'si Suriyelilere verilen çalışma iznidir.

Görüldüğü üzere AB'nin sunduğu yardımın ardından çalışma izni sayıları katlanarak artmıştır. Türkiye'de en çok çalışma izni alabilen Suriyeliler olmaktadır.

2023 yılında Suriyelilere verilen çalışma izni sayısının 102.222'si erkek 6.398'i ise kadındır (ÇSGB, 2023). Kadınların çalışma izni alma oranının erkeklere göre ciddi oranda az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kadınların istihdamına yönelik verilen eğitimler dikiş ve kuaförlük düzeyinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sürdüren bir niteliktedir (http-32).

Sosyal yardım olarak ise Suriyelilerin bir bölümü için mali destek programları hazırlanmış ve yürütülmüştür. AB'nin sağladığı önemli desteklerden biri Sosyal Uyum Yardımı (SUY) olarak bilinen nakdi para desteğidir (http-33).

Söz konusu program 2016'dan bu yana yürütülmektedir. Mevcut durumda 1 milyon 23 bin 18 kişi düzenli olarak nakit desteği almaktadır ([http-33](http://33)).

Yukarıda bahsi geçtiği üzere yasal ve kurumsal düzenlemelere rağmen bilimsel çalışmalar zorunlu göçmenler birçok ciddi sorunla mücadele etmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kısımda son olarak konu ile ilgili literatürde dikkat çekilen sorunlara değinilecektir.

Literatürdeki çalışmalara geçmeden önce mülteci/sığınmacı/göçmen/geçici koruma altındakiler gibi birçok kavram kullanılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de kayıtlı bulunan Suriyeliler konu edilmektedir. Kayıtlı bulunan Suriyeliler Türkiye'de "Geçici Koruma Statüsü" kapsamındadır. Geçici koruma kavramı YUKK 91. maddesinde "Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılar" olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışma özelinde "Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyeliler" yerine çalışmada ifade kolaylığı yaratması adına "Suriyeliler" biçiminde kullanılacaktır.

1.2.2.3 Literatürde Suriyelilere ilişkin çalışmalar

Göç ile ilgili özellikle mülteci ve sığınmacı konularına ilişkin literatür birçok disipline konu olmuştur. Sosyoloji, Psikoloji, Siyasal Bilimler, Uluslararası İlişkiler, Antropoloji, Ekonomi, Hukuk, Gazetecilik ve Çalışma Ekonomisi alanlarında konuya yönelik tezler, makaleler ve birçok yayın bulunmaktadır.

Çalışmalar özellikle "entegrasyon, sosyal uyum, Suriyelilere yönelik tutum, istihdama katılım, çalışma koşulları, eğitime erişim, aidiyet ve dışlanma" gibi çok çeşitli bağlamda çalışılmaktadır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu Suriyeliler üzerine olmaktadır. Ancak başta da bahsi geçtiği üzere Türkiye'ye sadece Suriyeliler sığınma amacıyla gelmemiştir. Birçok milletten insan bu amaçla Türkiye'ye gelmiştir. Ancak çalışmaların büyük çoğunluğu meseleyi Suriyeliler üzerinden tartışmaktadır.

Suriyeliler üzerinden yürütülen çalışmaların büyük bir kısmı Türkiye'de yaşadıkları sorunlara ilişkindir. Ekim (2018)' in çalışması İzmir'de yaşayan 100 Suriyeli kadın ile gerçekleştirmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara söz konusu kişilerin temel sorunları “beslenme, istihdam edilememe, ücretlerini alamama ve düşük ücretle istihdam, barınma sorunu, kötü barınma koşulları, sağlık sorunları, dil sorunları, psikolojik sorunlar, çocuk işçiliği, ikamet izni sorunları ve ayrımcılık” gibi geniş bir alanda olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmayı destekleyen bir çalışma Arı (2019) tarafından Batman ilinde gerçekleştirilmiştir. 301 Suriyeli ile anket yapılan çalışmada “dil, iş bulma ve istihdam, barınma, beslenme ve sağlık” sorunlarının olduğu tespit edilmiştir.

Akköz (2024)’ün çalışması Gaziantep ilindeki 22 Suriyeli öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Eğitim açısından yaşanan sorunlar ise “maddi zorluklar, geçinmek adına çalışma mecburiyeti, dil sorunu, sosyal uyum sorunu ve ayrımcılık” olarak ortaya çıkmaktadır.

Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Çocukların Koşulları üzerine çalışma yürüten Kayma (2024), çocukların eğitim, sağlık, çalışma hayatlarında ve sosyoekonomik koşullarında yetersizliklerin bulunduğu tespitini yapmıştır.

İstihdam koşulları açısından sorunlara değinen Tiryaki Yenilmez’in (2024) 26 tarım işçisi ile gerçekleştirdiği çalışmada Suriyeli işçilerin uzun çalışma süreleri, çalışma koşulları, iş güvencesizliği, düşük ücretler ve işin yürütümünden dolayı bazı sağlık sorunları ile karşı karşıya oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Gezik (2022)’in çalışması ise medyada Suriyelilere yönelik tutum üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda düşük ücretler, sağlıksız koşullarda çalışma ve bunun yanı sıra sosyal yaşamdan dışlandıkları tespit edilmiştir. Bu çalışma medyada Suriyelilere yönelik yaygın bir nefret söylemi olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Özellikle deprem, salgın gibi acil durum hallerinde mültecilerin yaşadığı sorunların derinleştiği üzerine de çalışmalar bulunmaktadır. İncili ve Aysan (2023)’ün çalışması İstanbul’da yaşayan geçici koruma altında ve çalışma çağındaki 16 Suriyeli ile gerçekleştirilmiştir. Covid-19 salgını nedeniyle gelir kaybının yaşandığı ve güvencesiz çalışma koşullarının olumsuz etkisinin daha da arttığı tespit edilmiştir.

2023 yılında yaşanan depremin ardından Sert, Danış ve Sevinin (2023)’in hazırladığı rapor ise, depremin mültecilerin yoğun yaşadığı illerde olması nedeniyle mevcut durumlarını fazlasıyla olumsuz etkilediği ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda depremin ardından mültecilerin en çok barınma sorunu, yardımlarda dışlama ve ayrımcılık, nefret söylemi ve şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Kasım (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırma Suriyeli mülteci çocukların Türkiye’de entegrasyon konusunda karşılaştıkları zorluklara odaklanmaktadır. Çalışma Suriyelilere sağlanan Geçici Koruma Statüsüne rağmen yasal, sağlık ve eğitime erişim konularında uygulamada zorlukların sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bürokratik engeller, dil ve psikolojik sorunların eğitim hayatını kısıtladığına değinmektedir. Ekonomik zorlukların çocuk işçiliğine yol açması sebebiyle eğitime erişim bir sorun haline gelmektedir. Türkiye’nin yasal çerçeveleri uluslararası standartlarla uyumlu olsa da iller ve belediyeler arasındaki uygulama farklılıkları eğitime, sağlık hizmetlerine ve yasal korumalara erişimde eşitsizlikler yarattığını savunmaktadır.

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli kadınların Göçmen Sağlık Merkezleri aracılığıyla cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimini inceleyen Kaya (2025), adres kayıt nedeniyle yaşanan sorunlar, bürokratik engeller, merkezlerdeki yapısal sorunlar ve göçmen kadınlara yönelik ayrımcı tutumlar nedeniyle sağlık hizmetine erişemediği/erişimlerinin engellendiği bulgusuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, özellikle hastane personeli tarafından sergilenen olumsuz tutumların göçmen kadınların sağlık sürecini ve kendi sağlıklarıyla ilgili kararlara katılımını engellediği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda kadınların sosyal dışlanmaya maruz kaldığı tespit edilmiştir.

Yalkut (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışma kapsamında Tekirdağ ilinde yaşayan geçici koruma altındaki engelli ve yaşlı Suriyeliler ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda engelli ve yaşlıların yaşadığı sorunlara değinilmiştir.

Kayıt sorunu, sosyal izolasyon nedeniyle bilgiye erişememe, dil sorunu nedeniyle sosyal hayata ve çalışma hayatına erişememe, psikolojik sorunlar, engelli ve yaşlıların özel sağlık sorunları, istihdam kotası sorunu nedeniyle istihdama katılamama, aile bireylerine bağımlılık, entegrasyona dahil olamama ve ayrımcılığa maruz kalma gibi birçok sorunla karşı karşıya kaldıkları ortaya konulmuştur.

Yaşar (2024)’ın gerçekleştirdiği çalışma Gaziantep Üniversitesi’nde bulunan lisans düzeyindeki yerel öğrencilerin yabancı düşmanlığı tutumlarını incelemek üzere 384 öğrenci ile görüşmeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda kullanılan ölçekten alınan bulgular öğrencilerin yabancı düşmanlığı düzeyinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrenciler Suriyelilerin daha kolay sınavlarla alındığını, Suriyeliler nedeniyle işsizlik kaygısı yaşadıklarını, toplumda güvensizliğe yol açtığını ifade etmektedirler.

Genel olarak olumsuz bir tutumun varlığına vurgu yapan çalışma, Suriyelilere yönelik geçici koruma tedbirinin kısa vadeli çözümler ürettiğini, yeterince çözüm üretmediğini ve birçok soruna yol açtığını savunmaktadır.

Şanlıurfa'da 20 Suriyeli ile gerçekleştirilen çalışma Suriyelilerin hukuk anlayışları üzerine odaklanmaktadır. Araştırma sonucunda hak ve hukuka erişim konusunda sorunların olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda dil ve iletişim en büyük sorun olmaktadır. Görüşülen katılımcıların bir kısmının Geçici Koruma Statüsü'nün getirdiği haklara dair dahi bilgi sahibi olmadığı gözlemlenmiştir (Yüksel, 2024).

Göçmenlerin istihdamı üzerine odaklanan Karabulut (2024)'un çalışması, İstanbul'da 40 göçmen işçiyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin neredeyse tamamının tekstil, inşaat, hizmet sektörü gibi emek-yoğun işlerde asgari ücretin altında çalıştırıldıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışma göçmenlerin ucuz ve güvencesiz işgücü olarak sermayenin ihtiyacını karşıladığı, kayıt dışı olarak çalıştırıldıkları, işyerinde ayrımcılığa ve baskıya uğradıkları sonucunu ortaya konulmuştur.

Kılıç (2024)'ın çalışması ise İzmir'de yaşayan 269 Suriyeli göçmen yetişkin kadınla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda kadınların %59,5'inin besin güvencesizliğinin olmadığı, %30'unun orta seviyede ve %10,5'inin ciddi seviyede besin güvencesizliğinin olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda çalışma ile göçün getirdiği stres ve belirsizliklerin kadınların sağlıklarını olumsuz etkilediği ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırdığı ortaya konulmuştur.

Çocuk işçiliği göçmenlerin yaşadığı ciddi sorunlardan biridir. Çocuk işçiliği ve sorunlarını tespit etmek amacıyla Şanlıurfa'da 30 çocuk işçi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen çocukların yaş aralığı 14-15 arasındadır. Göç ve göçün getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle çocuklar eğitime devam etmek yerine çalışmak durumunda kalmıştır.

Görüşülen çocukların çoğunlukla hastalandıkları, sanayi sektöründe ve sokakta çalıştıkları, psikolojik sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Çocuklar günde 8 saatin üzerinde, sosyal güvenceleri olmadan, zorlu koşullarda çalışmaktadırlar (Dusak, 2023).

Literatür incelendiğinde birçok çalışma benzer tespitlerde bulunmuştur. Mevcut çalışmalar Suriyelilerin yakın geçmişte dahi birçok sorunla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır.

Dil, eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal uyum bağlamında bugün dahi birçok sorunun muhatabı oldukları aşıkardır. 2011 yılından bu yana bu çalışmaların gösterdiği üzere sorunlar halen devam etmektedir. Özellikle yaşanan bir acil durum veya felaket durumunda zorunlu göçmenlerin mevcut sorunları daha da derin hale gelmektedir.

Mevcut literatür göç konusunu büyük çoğunluğa sahip olmaları nedeniyle Suriyeliler üzerinden tartışmaktadır. Ancak Türkiye'ye sığınmak veya geçiş ülkesi olarak kullanmak amacıyla birçok uyruktan kişi gelmektedir. Suriyelilerin literatürde eğitimden sağlığa birçok konuda sorunları bulunduğu öne sürülmektedir. Literatürün ortaya koyduğu üzere Suriyeliler hala yoğun biçimde temel problemlerle mücadele etmektedirler. Resmi olarak yabancılara ilişkin bir kanun oluşturulması ve bu bağlamda konu ile ilgili bir kurumsal yapı oluşturulması olumlu gelişmeler olmakla birlikte kitlesel göç hareketi karşısında yeterli olamamaktadır.

Birinci bölüm, çalışmanın kavramsal ve hukuki temelini inşa etmek amacıyla zorunlu göç olgusunun çok katmanlı doğasını ortaya koymak amaçlamaktadır. Öncelikle uluslararası literatürde yerleşik kavramlar açıklanmış; ardından nedenine yönelik olarak zorunlu göç biçimleri sınıflandırılmıştır. Bu çerçevede, uluslararası düzenlemeler üzerinden desteklenmiştir. Devamında, Türkiye'nin zorunlu göçe yönelik olarak inşa edilen yasal zemini incelenmiş; sosyal destek projeleri ve güncel istatistikler ışığında Suriyelilerin mevcut durumu sunulmuştur. Literatür taramasıyla Suriyelilerin karşılaştığı barınma, eğitim, istihdam, sosyal uyum vb. sorunlarına dair akademik çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu arka plan, ikinci bölümde incelenecek STK'ları ve faaliyetlerini sosyo-hukuki bağlama oturtmak açısından kritiktir; zira STK'ların müdahale alanları, hem uluslararası yükümlülükler hem de ulusal mevzuat tarafından çizilen sınırlar içinde şekillenmektedir. Dolayısıyla, zorunlu göçe dair kavramsal, yasal ve ampirik çerçeveyi incelemek, ikinci bölümde STK'ların yürüttüğü programların kapsamını, faaliyetlerini, mevcut ilişkilerini ve karşılaştıkları yapısal engelleri bütüncül biçimde değerlendirmeye imkân tanıyacak bir zemin sunmaktadır. İkinci bölümde STK'ların söz konusu sorunlara ilişkin çabalarına dair detaylı bilgi verilecektir.

2 TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİMİ

2.1 Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’de bulunan Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyelilere yönelik faaliyetlerinin eleştirel bir incelemesi bu tez çalışmasının asıl konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu faaliyetler bir sonraki bölümde saha araştırması verilerine dayanılarak ayrıntılı bir şekilde irdelenmektedir. Saha araştırmasından önce çalışmanın bu bölümünde sivil toplumculuğun kendisini eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutma gereği doğmuştur. Bir önceki bölümde yer verilen yasal ve kurumsal çalışmaların yanı sıra göç alanında STK’lar da yoğun bir şekilde faaliyette bulunmaktadır. STK’lar yalnızca göç konusunda değil toplumsal cinsiyet, çocuk işçiliği, çevre, kalkınma, sanat, kültür, sağlık ve eğitim gibi çok geniş bir yelpazede faaliyetlerini yürütmektedir. Hem toplumsal sorunların çözümüne yönelik faaliyetler hem de toplumsal olaylara karşı protesto ve eylemler büyük oranda STK’lar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bugün STK’lar, meslek odaları ve sendikaları dahi gölgede bırakmıştır. Sivil toplumculuğun neoliberal dönemde hem küresel hem de yerel düzeyde gittikçe yaygınlaştığı görülmektedir. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini incelemeden önce sivil toplumculuğun kendisinin incelenmesi gerekmektedir.

2.2 Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Yolculuğu ve Değişen Anlamı

Tarihsel anlamda “sivil toplum” kavramı iki biçimde kullanılmıştır. Kavram, Antik Yunan’dan 20. yüzyıla kadar medeni toplumu ifade ederken, 20. yüzyıldan itibaren en genel anlamda resmi örgütlenmenin dışındaki örgütlenmeyi ifade etmektedir. Ancak resmi örgütlenmenin dışındaki bütün örgütlenme biçimleri de sivil toplum kavramına dahil edilmemelidir. Sivil toplum kavramından kasıt vakıf ve dernek biçimindeki örgütlenmelerdir. Bu kısımda kavramın bu tarihsel yolculuğu ve değişen anlamına yer verilecektir.

2.2.1 Barbar topluma karşı medeni toplum anlamında sivil toplum

Sivil toplum kavramının kökleri Antik Yunan’a kadar götürülmektedir. Kavram olarak sivil toplum ilk kez Aristoteles ve Platon’un çalışmalarında görülmektedir; ancak o dönemlerde devlet ile toplum arasına bir sınır konulmamış ve toplum devlet kavramı ile birlikte düşünülmüştür.

Aristoteles'e göre devlet (koinonia politike), insani birlik ve ortaklık (koinonia) biçimlerinin analizi üzerinden şehir devletinde (polis) yurttaşlar (polites) arasında gerçekleşen ortaklık biçimidir. Toplum ve devlet arasında bir ayrım yapmazken ayrımı kişisel-ailevi ve siyasal-toplumsal arasında görmektedir. Aristoteles polis'in içerisinde birçok toplum ve ortaklığın bulunabileceğini savunmaktadır. Tüm ortaklık biçimlerini siyasal ortaklığın parçası olarak görmektedir. Bu bağlamda sivil toplum siyasal ortaklığın kapsamı altındadır (Sayer ve Frisby, 2017, s. 16-19).

Birey ile devleti birbirinden ayırmadan kullanan Platon'a göre insan tek başına kendi kendine yetemez ve başkalarına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle insanların birbirine ihtiyaç duyması sonucu insanlar bir araya toplanmakta ve yardımlaşarak ortaklık içinde yaşamaktadır. Bu da toplum düzenini oluşturur (Platon, 2004, s. 369).

Adam Ferguson insanların sosyal varlıklar olduklarına ve toplum içinde yaşama eğiliminde olduklarına inanmaktadır. Ferguson'a göre doğal durumda bireyler kendi çıkarlarına hizmet ederken zamanla toplumsallığa evrilmişlerdir. İnsanları bir arada tutan toplumsal bağlarıdır ve insanlar bu sayede başarıya ulaşmaktadır. Bununla birlikte, sivil toplumu güçlendiren gelenekler ve kurumlardır. Sosyal düzenin varlığına hizmet eden gelenek ve kurumlar toplumun bir arada olmasını sağlamaktadır. Ferguson'un bu temel analizi sivil toplumu anlamak açısından kendisinden sonra gelecek olan düşünürlere ışık tutmuştur (Ferguson, 1966, s. 10).

Jean Bodin, sivil toplumu devletten ayrı bir parça değil devletin bir parçası olarak nitelendirmektedir. En yüksek egemenliğin örgütlenme biçiminin yani devletin bir parçası olarak görmektedir. Bodin devletin toplumu her yönüyle çevrelemiş olduğunu ve devlet karşısında özerk alanlar bulunmadığını savunmaktadır. Devletin sivil toplum üzerinde mutlak bir hakimiyeti vardır. Bodin'in sivil topluma bakışı devlet merkezli bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Doğan, 2002, s. 42-46).

Thomas Hobbes'un sivil toplum üzerine düşünceleri "Leviathan" adlı çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada Hobbes devlet olmaması durumunda herkesin herkese karşı bir savaş içerisinde olduğunu savunmaktadır. Bu durum insanlar arasında korkuya yol açmaktadır. İnsanlar bu korkuya son vermek için bir sözleşme imzalayarak sınırsız hak ve özgürlüklerinden vazgeçmiştir. Burada devlet olgusu ortaya çıkmaktadır. Ancak devletin barışı sağlamak için birtakım kurallara ihtiyacı bulunmaktadır. Hobbes doğa

yasası dediği bu kuralların insan hayatını en iyi koruyabilecek kurallar olduğuna inanmaktadır. Hobbes'un sivil toplum anlayışına göre devlet, doğal durumdaki kaostan kurtarıcı bir güçtür ve bireyler toplumun düzenini sağlayabilmesi için devlete itaat etmelidir (Hobbes, 2007, s. 94-110).

Hobbes doğa durumunu (*state of nature*) kaos ve çatışma olarak görürken, John Locke ise istenilen ve barışçıl bir durumu ifade ettiğini savunmaktadır. Birey doğa durumunda aklını kullanarak hareket edebilmektedir. Bireyler doğal haklara sahiptir ve devlet bu hakları korumakla görevlidir. Bu hakları korumak ve ideal toplumu kurabilmek için sözleşmeye ihtiyaç vardır. Locke'a göre sivil toplumun temelini insanların emekleriyle elde ettikleri mülkiyet hakkı oluşturur. Bu hak sözleşmeyle daha iyi korunabilecektir. İnsanlar sözleşme ile devlete, yani sivil topluma rıza göstermiştir. Locke'un sivil toplum anlayışı, hak ve özgürlükleri gözetilen bir devlet anlayışını desteklemektedir. Ona göre, sivil toplum, hükümetin sınırlı yetkileriyle bireylerin doğal haklarını güvence altına almasıyla oluşturulur (Locke, 2021, s. 26-31).

Jean-Jacques Rousseau'ya göre doğa durumunda insanlar özgürlük ve eşitliğe sahiptir. Hobbes ve Locke'un aksine Rousseau'nun görüşünde sorunlar insanlar toplu halde yaşamaya başladıklarında ortaya çıkmaktadır. Bu yeni doğa durumunda bireylerin özgürlükleri ellerinden alınmakta ve doğaları bozulmaktadır. Başka bir deyişle mülkiyet ilişkilerinin geliştiği doğa durumunu bozmuştur. Bu nedenle bireyler sözleşme ile toplumu oluşturur. İnsanların bir araya gelerek sözleşme yapmalarıyla sivil toplum oluşmaktadır (Rousseau, 2006, s. 6-20).

Aristoteles'ten itibaren buraya kadar sözü edilen yazarların sivil toplum kavramına yüklediği anlam daha çok “medeni toplum” anlamını taşımaktadır. Söz konusu düşünürler sivil toplumu devletle bir görmekte ve insanların bir araya gelerek oluşturdukları düzeni ifade etmektedir. Ancak günümüzdeki sivil toplum anlayışı bu anlamdan farklıdır.

2.2.2 Resmi örgütlenmenin dışındaki örgütlenme anlamında sivil toplum

Sivil toplum kuruluşlarının tarihsel geçmişi 1700'lü yılların ikinci yarısına kadar geriye götürülse de (Charnovitz, 1997, s. 191-192), bugünün sivil toplum kuruluşlarının ilk örnekleri 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimi, çeşitli sosyal, ekonomik ve politik faktörler tarafından şekillendirilmiş ve değişen tarihsel bağlamlara yanıt olarak gelişmiştir.

STK'ların kökenleri, ticari kapitalizmin yükselişinin gönüllü dernekler ve sivil katılım için yeni fırsatlar yarattığı erken modern döneme kadar izlenebilmektedir (Cohen ve Arato, 1994, s. 83). Bu dönemde, loncalar ve kardeşlikler gibi dernekler, üyelerine sosyal ve ekonomik faydalar sağlayan önemli toplu eylem biçimleri olarak ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyıllar, hayır kurumları, savunuculuk grupları ve işçi sendikaları dahil olmak üzere daha geniş bir STK yelpazesinin ortaya çıkışına tanık olmuştur (Edwards ve Hulme, 1996, s. 962). Bu dönem sanayileşmenin, kentleşmenin ve refah devletinin yükselişinin büyümesiyle karakterize edilmiştir. STK'lar, marjinalize edilmiş toplulukların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının ele alınmasında ve sosyal ve politik değişimin savunulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Uluslararası kalkınma örgütleri demokratik yönetim ve sosyal adaleti teşvik etmedeki önemini fark etmeye başladıkça, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde STK'ların rolü ve etkisinde önemli bir genişleme görülmüştür (Keane, 2003, s. 56-58). Bu dönem, STK'ların ulusötesi ağlarının büyümesinin yanı sıra çevre ve insan hakları hareketleri gibi yeni aktivizm biçimlerinin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmiştir. Önceleri seller, depremler ve kıtlıklar gibi doğal felaketlere karşı insanların güvenliğini, refahını ve saygınlığını korumak amacıyla ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları, sonrasında insanların yol açtığı çatışma ve savaş gibi felaketlerin yarattığı tahribatları gidermek için de faaliyette bulunmaya başlamıştır. 1950'ler ve 1960'lardan itibaren sömürgeciliğin sona ermesi ve kalkınma düşüncesinin yükselişi ile birlikte, sivil toplum kuruluşları bu bağlamda da etkinlik kazanmaya başlamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimine ilişkin vurgulanması gereken bir başka nokta da az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde, bu kuruluşların, çoğunlukla, uluslararası düzeyde faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkması ve bu kuruluşların sağladığı fonlarla faaliyetlerini sürdürüyor olmasıdır. 1980 sonrası dönemde ise yeni liberalizmin yükselişi ile birlikte sivil toplum kuruluşları yeni liberal politikaların yaygınlaştırılması sürecine katkı sunan bir yapıya ve işleve sahip olmaya başlamıştır (Fowler, 2000, s. 639-641).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulması ve en başından beri sivil toplum kuruluşlarını muhatap almasının da bu kuruluşların yaygınlık ve etkinlik kazanmasında önemli bir rolü olmuştur (United Nations, 1998). Ancak, sivil toplum kuruluşları günümüzdeki yaygınlığına 1990'lardan itibaren kavuşmuştur.

Bu dönemden itibaren, sivil toplumculuk faaliyetlerinde, deyim yerinde ise, bir patlama yaşanmıştır. BM'nin 2000 yılında belirlediği Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin gerçekleştirilmesi bağlamında sivil toplum kuruluşlarına başat bir rol vermesiyle (Brinkerhoff vd., 2007), bu kuruluşlar daha da yaygınlaşmıştır.

Keane (1988, s. 47-48) sivil toplumun üyesi olmayı bir devletin üyesi olmakla eş tutarken, Heywood (2012, s. 28) ise kavramın dar ve geniş iki anlamının bulunduğunu savunmaktadır. Sivil toplum dar anlamda devlet otoritesi ve kanun gücü altında yönetilen siyasi bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Geniş anlamda ise bağımsız ve kendi amaçları ile hareket eden birey ve grupları da kapsamaktadır.

Lewis (2001, s. 30-31), sivil toplum kuruluşlarının gittikçe yaygınlaşmasının üç temel nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Birincisi, kalkınma kuramlarının ve politikalarının çıkmaza girmesi ve buna bağlı olarak yeni arayışlara girilmesidir. İkincisi hem Kuzey'de hem de Güney'de hükümetlerin yoksulluğa karşı yürüttükleri çabaların bürokratik hantallık ve yolsuzluklar nedeniyle yetersiz kalmasıdır. Üçüncüsü ise, 1990'larda geleneksel kalkınma anlayışlarının dönüşmeye ve çevre ile ilgili sorunların, toplumsal cinsiyetin ve toplumsal kalkınmanın öneminin artmaya başlamasıdır.

Sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaşmasına paralel olarak, bu kuruluşlara yönelik akademik ilgi de artmaya başlamıştır. 1990'larda, daha çok, sivil toplum kuruluşlarının özellikleri, rolleri, yaşam döngüleri, çalışma yöntemleri ve çalışma alanlarına odaklanan betimsel araştırmalar yapılırken, 1990'ların sonlarından itibaren bu kuruluşların kalkınma sürecine katkısını irdeleyen araştırmalar yapılmaya başlanmıştır (Srinivas, 2009, s. 615).

Son yıllarda, STK'ların rolü yeni sosyal, ekonomik ve politik zorluklara yanıt olarak gelişmeye devam etmiştir. Küreselleşmenin yükselişi, neoliberalizmin yayılması ve yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, STK'ların çalışma biçimlerini ve toplumla etkileşim kurma biçimlerini şekillendirmiştir (Boli ve Thomas, 1999, s. 73). STK'lar, sosyal medya kampanyaları ve çevrimiçi örgütlenme gibi yeni savunuculuk ve seferberlik biçimlerine giderek daha fazla yönelmiştir.

Genel olarak, STK'ların tarihsel gelişimi sosyal, ekonomik ve politik faktörlerin karmaşık etkileşimi ile şekillenmiştir. Erken modern gönüllü derneklerdeki kökenlerinden küresel sosyal hareketlerdeki mevcut rollerine kadar, STK'lar sosyal ve politik ihtiyaçların ele alınması, sosyal adaletin savunulması ve demokratik yönetişimin teşvik edilmesi amacıyla faaliyetler yürütmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarına ilişkin kavramsal bir birlik bulunmamaktadır. İngiltere’de gönüllü örgütler (*voluntary organization*) ya da yardım/hayır kuruluşları (*charity*) kavramları yaygın olarak kullanılırken, Amerika Birleşik Devletleri’nde kâr amacı gütmeyen örgütler (*non-profit organization*) kavramı yaygındır. Uluslararası düzeydeki kullanımda ise daha çok hükümet dışı kuruluşlar (*non-governmental organization*) kavramı yerleşmiştir. Türkiye’de ise sivil toplum kuruluşları ifadesi genel kabul görmüştür.

Bugünkü anlamıyla kavramın kökleri 20. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Söz konusu kavram “gönüllü örgütler”, “hayır kuruluşları” veya “sivil toplum kuruluşları” olarak adlandırmak pratikte bir farklılık yaratmayacaktır. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye’de de kabul gören sivil toplum kuruluşları kavramı kullanılacaktır.

2.3 Sivil Toplum Kuruluşlarına İlişkin Kuramsal Tartışmalar: Özgürlük ve Demokrasinin Araçları mı, Hegemonik Aygıtlar mı?

Günümüz sivil toplum kuruluşlarına ilişkin tartışmalar incelendiğinde iki temel kuramsal yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Biri liberal yaklaşım ve diğeri ise eleştirel yaklaşımdır. Bu kısımda söz konusu yaklaşımlar, bu yaklaşımların sivil toplumu ve toplumsal sorunları nasıl ele aldıkları ortaya konmuştur.

2.3.1 Sivil toplumu idealize eden liberal yaklaşımlar

Sivil toplum tartışmalarının büyük çoğunluğunda hâkim olan liberal yaklaşıma göre, sivil toplum demokratik değerlerin korunmasını ve sürdürülmesini sağlamakta, devlet ve piyasa arasında bir denge unsuru olarak işlev görmektedir (Lewis, 2001, s. 46). Bu yaklaşım özünde, toplumsal yapıyı ontolojik olarak sivil toplum ve devlet ikiliği üzerinden kavramaktadır (Acar-Savran 2020, s. 141-145). Buna göre, tarihsel olarak özgürleşmenin, demokratikleşmenin, baskıdan kurtulmanın ve iktisadi gelişmenin kaynağı sivil toplumun devletin baskısına karşı verdiği mücadelenin ürünüdür (Savran, 1986, s. 18-19).

Liberal yaklaşım çerçevesi içerisinde yer alan Hegel, devlete yüce bir anlam atfetmekte ve bu bağlamda sivil toplum ve devleti birbirinden ayırmaktadır. Hegel'e kadar düşünürler sivil toplum ve devleti aynı anlamda görmüştür. Hegel, devlet ve sivil toplum ilişkilerini birbirine karşı değil, devleti sivil toplumun aşırılıklarını törpüleyen bir konumda görmektedir. Bu düşünce ekseninde sivil toplum kendi haline bırakıldığında birtakım aşırılıklar sergilemektedir. Sivil toplum devletin köklerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sivil toplumda toplumsal sınıflar vardır ve bu sınıflar arasında çelişkiler bulunmaktadır. Devlet sivil toplumun iyiliği için bu çelişkileri ortadan kaldıracak düzenlemeler yapmalıdır (Hegel, 1991, s. XV-XII).

Liberal teori, bireysel hak ve özgürlüklerin önemini vurgulamakta ve sivil toplumu özgür bir ifade alanı olarak görmektedir (Held, 1995, s. 146). Bu perspektifte STK'lar, vatandaşların hükümet ve piyasa yapıları dışında örgütlenmeleri ve çıkarlarını savunmaları için fırsatlar sunan önemli aktörler olarak görülmektedir. Liberal teorisyenler, STK'ların vatandaşların karar alma süreçlerine katılmaları için bir yol sağladıklarını, demokratik yönetimi teşvik etmede çok önemli bir rol oynadıklarını ve demokratik toplumların bir bileşeni olduğunu öne sürmektedir. Bunun yanında STK'lar toplumun faydası için hareket eden, sorunların çözümüne katkı sağlayarak çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, gönüllü oluşumlar olarak adlandırılmaktadır (Kocacık, 2003, s. 189; Edwards ve Hulme, 1996, s. 964; Cohen ve Arato, 1994, s. 345). Dahası bu kuruluşların hükümetleri sorumlu tutabilen ve devlet gücü üzerinde bir kontrol görevi görebilecekleri savunulmaktadır. Bu anlamda kuruluşlar statükoya meydan okuyan, dönüştürücü politika reformları ile baskı aracı olan, sosyal adaleti ve değişimi teşvik eden ve aynı zamanda krizlerle mücadelede merkezi rol alan bir yapı olarak görülmektedir (Tarrow, 1994, s. 43; Kaldor, 2003, s. 97).

Sivil toplum kuruluşlarının hükümetin etki alanının, resmi yapılarının dışında çalıştığı ve hükümet kontrolünden bağımsız olduğu öne sürülmektedir. Bu kuruluşların kâr amacı gütmeyen gönüllü kuruluşlar olduğu görüşünü kabul eden çalışmalar bulunmaktadır. STK'ların bağımsızlığı ise faaliyetlerini sürdürürken gönüllüleri ve aktörleri ile çok çeşitli kaynağı seferber etmesiyle ilişkilendirilmektedir. STK'lar kendi kendini destekleyen, devletten özerk olmasına karşın yasal düzene ve ortak kurallara bağlı özel alan ve devlet arasında bir yerde konumlandırılmaktadır (Diamond, 1994, s. 5; Anheier ve Themudo, 2005; Edwards ve Hulme, 1995, s. 47).

Habermas (1996, s. 366-369) sivil toplumu “hükümet dışı olan, ekonomi harici bağlantıları ve kamusal alanın iletişim yapılarında temellenen birlikler” olarak görmektedir. Bu bağlamda sivil toplum sorunlara problem çözücü nitelikle yaklaşmaktadır.

STK’ların “diğerlerinin yanı sıra insan hakları, yoksulluk, çevre ve sağlık dahil olmak üzere belirli toplumsal sorunları ele almak için” oluşturulduğu, bu bağlamda hak savunuculuğu, hizmet sunma, araştırmalar yapmak ve politika üretmek için kurulduğu görüşü hakimdir. Uluslararası kalkınma ve diplomaside önemli aktörler olabildiklerinin, sosyal değişim ve kalkınmayı teşvik etmede hayati bir rol oynadıklarının altı çizilmektedir. Organizasyon biçimleri, finansman ve hesap verebilirlik mekanizmaları ile birbirinden farklı ve karmaşık olabilecekleri savunulmaktadır. Büyük veya küçük, küresel veya yerel olabilirler ve özel bağışlar, devlet hibeleri ve uluslararası kuruluşlar dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan finanse edilebilirler (Charnovitz, 1997, s. 274; Fowler, 1997).

STK’ların karmaşık toplumsal sorunları ele almada devlet kurumlarına göre daha etkili ve verimli faaliyet yürüttüklerini iddia eden Charnovitz (1997, s. 191), bu kuruluşların belirli konulara özel çözümler sunabildiğini ve kaynaklarını da bu yönde seferber ettiğini vurgulamaktadır.

Salamon (1995, s. 153) sivil toplum kuruluşlarını devletin hizmet sunmadığı veya sunmak istemediği alanlarda faaliyet gösteren bir yapıya indirgemektedir. Biekart ve Fowler (2014, s. 37) ise bu kuruluşların dezavantajlı topluluklara sundukları hizmetlerle yoksulluğu hafiflettiği ve sosyal içermeyi desteklediğini iddia etmektedir.

Salamon (1995, s. 153)’e göre, sivil toplumun, modern demokrasilerde bir dizi önemli işlevi yerine getirdiği kabul edilmiştir. En önemli işlevlerinden biri, alternatif bir güç ve otorite kaynağı sağlayarak devletin gücünü kontrol etmektir. Sivil toplum ayrıca marjinal grupların sesini duyurarak ve kamusal müzakereyi teşvik ederek sosyal uyumu güçlendirmeye ve demokratik katılımı desteklemeye yardımcı olabilir. Sivil toplum, bu siyasi işlevlerine ek olarak, sosyal hizmetlerin sağlanmasında ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, birçok STK dezavantajlı topluluklara sağlık, eğitim, istihdam vb. diğer hizmetleri sağlamaktadır.

Liberal yaklaşımla konuyu ele alan araştırmacılardan bir kısmı sivil toplumu idealize ederken bununla birlikte, bazı eleştirilerde bulunmaktadır. Ancak bu eleştiriler sivil toplumun işleyişine yöneliktir. Fowler (1997, s. 154) çalışmasında “STK’lar ayrıca meşruiyetleri, hesap verebilirlikleri ve etkililikleri ile ilgili sorular da dahil olmak üzere çeşitli zorluklarla ve eleştirilerle karşı karşıyadır” biçiminde ifade ederken, Edwards ve Hulme (1995, s. 9) ise “STK’ların hizmet ettikleri topluluklara karşı sorumlu olmayabileceklerini, faaliyetlerinde şeffaflıktan yoksun olabileceklerini ve hizmet sunmada devlet kurumları kadar etkili olamayacaklarını” ortaya koymaktadır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşları her zaman daha geniş kamunun çıkarlarını temsil etmeyebilir, bunun yerine belirli üyelerinin veya fon sağlayanların çıkarlarını temsil edebilir (Edwards ve Hulme, 1996, s. 966).

Bazı eleştirmenler, sivil toplumun seçkinci ve dışlayıcı olabileceğini ve her zaman daha geniş halkın çıkarlarını temsil etmeyebileceğini savunmuştur. Diğerleri, sivil toplum kuruluşlarında dış finansmanın ve yabancı etkinin rolü ve bu kuruluşların dış aktörler tarafından iş birliği yapma potansiyeli hakkında endişelerini dile getirmiştir. Sivil toplum kavramı karmaşık ve çok yönlüdür, anlamları ve yorumları zaman içinde gelişmiştir. Sivil toplumun demokrasinin, sosyal uyumun ve sosyal hizmetlerin desteklenmesinde önemli bir rol oynadığı kabul edilirken, aynı zamanda bir dizi eleştiriye de konu olmuştur. Bu eleştirilere rağmen sivil toplum, modern demokrasilerin hayatı bir bileşeni ve önemli bir kolektif eylem ve sosyal değişim alanı olmaya devam etmektedir (Salamon, 1995, s. 155).

Cohen ve Arato (1994, s. 649) sivil toplumun eleştirisiz olmadığı görüşünü desteklemektedir. Bu anlamda “bazı akademisyenlerin sivil toplumun seçkinci ve dışlayıcı olabileceğini, bu tür organizasyonlara katılmak için kaynaklara ve fırsatlara sahip olan yalnızca seçilmiş bir grup birey olduğunu tartıştıklarını” ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere STK’lar üzerine birçok tanımlama bulunmaktadır. Hâkim literatürde STK’lar toplumu dönüştüren, toplumsal sorunlara çözümler üreten, devletin faaliyetlerine destek olan veya daha etkili faaliyet yürüten, sosyal adaleti sağlayan ve demokrasi ile ilişkilendirilen bir konuma yerleştirilmiştir. Bunun yanında bu görüşü destekleyen araştırmacılar sivil toplumun bazı eksikliklere sahip olduğunu, bu sorunlar çözülürse dönüştürücü olabileceklerine işaret etmektedir.

Söz konusu liberal yaklaşıma dayanan eleştiriler sivil toplum kuruluşlarının çalışma biçimlerini değiştirdiklerinde daha etkili olabileceklerini savunmakta ancak bu kuruluşların özünü/varlığını olumlu görmektedir. Söz konusu kuruluşların toplumsal dönüşüm gerçekleştiremeyecekleri yönünde eleştirel bir bakışları yoktur. Bu nedenle liberal görüşün tersine sivil toplumun varlığı üzerinden meseleyi ele alan eleştirel yaklaşımın görüşü ortaya konacaktır.

2.3.2 Sivil toplumu hegemonik bir araç olarak gören eleştirel yaklaşımlar

Eleştirel (radikal) yaklaşıma göre ise ontolojik olarak toplumsal yapı; devlet, piyasa, sivil toplum gibi birbirinden bağımsız ama uyum içinde olan unsurlardan oluşan bir yapı olarak görülemez. Bu görüşe göre, toplumsal yapı, ontolojik olarak, sınıfsal eşitsizliklerin ve sınıflar arası çıkar çatışmalarının olduğu bir yapıdır. Bu bağlamda sivil toplum söz konusu çıkar çatışması bağlamında anlaşılabilir. Hegel'in görüşlerinden yararlanan Karl Marx sivil toplumu devletle bir tutmakta, sivil toplumu üretici güçlerin evrimsel gelişiminde ortaya çıkan bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tamamı olarak tanımlamaktadır (Bayhan, 2002, s. 6). Marx, Hegel'in düşüncelerinden yararlanmaktadır; ancak düşüncesi Hegel'in vizyonundan kökten farklıdır. Marx'a göre sivil toplum, kapitalizmle birlikte ortaya çıkan liberal filozofların tasarladığı bireysel özgürlüklerden ziyade sınıf egemenliğinin, çatışmaların ve egoizmin alanı haline gelmiştir. Ayrıca Hegel'den farklı olarak Marx, devleti kapitalist ekonomik çıkarları garanti eden zorlayıcı bir kurum olarak görmektedir. Sivil toplum ve devleti bir gören Marx, bu oluşumun burjuvanın çıkarlarına hizmet ettiğine inanmaktadır. Liberal sivil ve siyasi hakları ise özel mülkiyeti ve sosyal eşitsizliği korumaya yönelik araçlar olarak görmektedir. Marx, sivil toplumun sorunlu bir alan olduğu görüşündedir. Buna karşılık sivil toplumun sorunları ancak üretim kavgasının gerçekleştiği sivil toplum alanına hakimiyet ile çözülebileceğini savunmaktadır. Marx'a göre sivil toplumdaki sorunları çözenin en ideal yolu işçilerin devrimci eyleminin gerçekleşmesidir (Marx, 1997, s. 30-39).

Gramsci'ye (2010, s. 256-257) göre, sivil toplumcu görüşler iktisadi etkinliğin sivil topluma ait olduğunu, devletin iktisadi faaliyetlere müdahale etmemesi gerektiğini savunsa da aslında sivil toplum ve devlet bir ve aynı şeydir.

Devlete karşı sivil toplumun savunulması, gerçekte yeni bir toplumsal düzenin kurulmasına ilişkin değil, hükümet politikasını değiştirmek isteyen egemen sınıfın bir kesiminin iktidarı ele almak istemesine ilişkin bir taleptir. Dolayısıyla, sivil toplum bir denge unsuru değil, egemen sınıfların kendi çıkarlarını koruma ve sürdürme amacıyla diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurmasını sağlayan araçlardan biridir.

Gramsci sivil toplumu hegemonya kavramıyla tartışmaktadır. Rızaya dayalı ideolojik üstünlük, denetim ve yönlendirme ilişkileri olarak tanımladığı hegemonya klasik devlet anlayışında olduğu gibi tahakkümle değil rıza ile kazanılmaktadır. Toplumdaki sınıfsal egemenlik ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini anlamak için bu kavramı kullanır. Sınıf egemenliği yalnızca tahakküm ya da üretim ilişkileri ile sürdürülemez yeniden üretim mekanizmalarının sağlanması gerekmektedir. Arkasında devlet zoru bulunan bir sınıfın hegemonyasının gerçekleştiği alan olarak sivil toplumu görmektedir. Medya, kitle iletişim araçları vb. alanlarda sivil toplum işlemektedir. Özetle, Gramsci sivil toplum ve devleti birbirinden ayırmadan sivil toplumu devletin hegemonyasını sürdürme aracı olarak görmektedir (Acar-Savran, 2020, s. 12-13).

Althusser ise devleti bir baskı aracı görürken devletin bu baskı sürecini yürütürken birtakım ideolojik ve baskı aygıtları kullandığını savunmaktadır. Baskı aygıtlarını hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneler olarak tanımlarken; din, eğitim, aile, hukuk, kültür ve medya gibi araçları da ideolojik aygıtlar olarak tanımlamaktadır. Devletin bu aygıtlarla topluma egemen olabildiğini, kendini yeniden üreterek, devamlılığını sağladığına inanır. Egemen sınıf hegemonya kurmak ve bunu sürdürmek için ideolojik aygıtları kullanmaktadır (Althusser, 2000, s. 25-60). Ancak Althusser'in sorunu ele alışında birtakım dikotomiler bulunmaktadır. Althusser, Marx'ın altyapı-üstyapı tartışmasının karşısında yer almaktadır. Marx alt yapı olarak adlandırdığı mevcut iktisadi ilişkilerin üst yapı olarak adlandırdığı yasalar ve kurumları belirlediğini savunmaktadır. Bunun tam tersini savunan Althusser, devleti ayrı bir varlık olarak görmekte devlet, ideoloji, altyapı arasındaki ilişkilere indirgemeci bir yaklaşımla bakmaktadır.

Petras ve Veltmeyer (2001, s. 128-138)'in çalışması eleştirel literatüre katkı sunmaktadır. Çalışma, sivil toplum kuruluşlarını devletten bağımsız görmemekte, hatta serbest piyasa ile uyumlu olduklarını ifade etmektedir.

Bu kuruluşların apolitik duruşları ve kendi kendine yardım anlayışları nedeniyle yoksulları depolitize ve demobilize ettiklerini savunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının “dayanışma ve toplumsal eylem” görünümünün arkasında uluslararası ve ulusal güçlerle uyumu gizlediklerini iddia etmektedir. Bağışlar yoluyla sivil toplum kuruluşları zenginleşirken, bu yapı kısa bir süre için küçük grupları sakinleştirmekle yetinmektedir. Ancak çalışma tüm sivil toplum kuruluşlarının her birinin aynı biçimde olmayacağını ve hepsini aynı kefeyle koymanın adil olmadığını savunmaktadır. Söz konusu araştırmacılar bu kuruluşları “sivil toplum” olarak görmez. Sivil toplum kuruluşlarını hükümetlerden fon alan, devletle yakın çalışma ilişkileri olan şirketler tarafından finanse edilen, özel vakıflar tarafından sübvans edilen, devletle açık bir şekilde iş birliği yapan, bağışçıların çıkarlarına ve kendi çıkarlarına uygun hareket eden, hiyerarşik bir yapıya sahip olan kuruluşlar olduklarını savunmaktadır.

Sinha (2008, s. 271-276)’nın iddia ettiği üzere; neoliberalizm devleti arka plana iterek işlevlerini piyasaya dağıtmayı amaçlamaktadır. Sivil toplum da bu işlevlerin sorumluluğunu yüklenmektedir. Bu bağlamda sivil toplumun canlanması ile neoliberalizmin yükselişi aynı zamanda, neoliberalizmin söylem ve aygıtlarına içkin olarak gerçekleşmiştir. Neoliberal fikir ve uygulamalar uluslararası örgütler, devletler, ulusötesi şirketler, akademik yaklaşımlar ve kalkınma müdahaleleri üzerinde yayılmış ve hegemonyacı bir niteliğe sahiptir. Hükümetin toplumsal işlevlerinin sivil topluma dağıtılması gerekliliği savunulmuş ve STK’lara sağlanan fonlar aracılığıyla biçim ve işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır. Neoliberalizm’in STK’ların işlevlerini belirlemesi, STK’ların daha önce de yürüttükleri faaliyetlere neoliberal çerçeveden bakmasına neden olmuştur.

STK’ların yükselişinin neoliberalizmle paralel olarak gerçekleştiğini savunanlardan biri de Harvey (2005, s. 186-190)’ın çalışmasıdır. Neoliberalizm, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) aracılığıyla ilkel birikim veya şiddet yoluyla yayılmacı bir anlayışla hareket etmektedir. STK’lar da neoliberal pratiklerin bir ürünüdür. Harvey’e göre devletin sosyal hizmet faaliyetleri sorumluluğundan çekilmesiyle bu boşluğu STK’lar doldurmaktadır.

STK'lar demokratik olmayan, seçkinci, hesap verme sorumluluğu olmayan, korumaya ve yardım etmeye mesafeli, gündemleri gizli kurumlar olarak görülmektedir. Hitap ettikleri tabanı temsil değil kontrol etmektedir. Bu taban üzerine yürütülecek faaliyet konusunda da belirleyici konumdadır. Tabanlarının seslerini duyurdukları iddiasıyla onları pasif bir konuma düşürmektedir.

Şenses (2004, s. 24) sanayileşmiş ülkelerin sözcülüğünü ve savunuculuğunu yapan DTÖ, IMF ve DB gibi kuruluşların neoliberal bakış açısıyla uluslararası sermayenin çıkarlarını önceleyerek ulus devletleri biçimlendirdiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, neoliberalizm sözcülerini ise ön plana çıkarmak istedikleri STK'ları neoliberal paradigmayı sorgulamayan, çizdiği dar çerçevede hareket eden ve siyasi etkisi olmayan kuruluşlar olarak ele almaktadır.

Hirsch (2003, s. 9-20)'in çalışması da STK'ların varlığını neoliberal yeniden yapılanmanın bir ürünü olarak görmektedir. Kuruluşların çoğu bağış ve hibelere bağlı olmaları nedeniyle siyasi karar alma mekanizmalarına katılım fırsatları düşüktür. Kalkınma ve yardımda devletin üstlenmediği, üstlenmek istemediği veya siyasi meşruiyet nedeniyle devrettiği çalışmaları STK'lar üstlenmektedir. Maddi kaynaklarının olmayışı onları güçsüz hale getirmektedir. Uluslararası kuruluşların veya devletin bilgi ve düzenleme ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. STK'ların bir kısmı ise doğrudan bağışçı devletler veya kuruluşlar tarafından kurulmakta ve kontrol edilmektedir.

STK'ların yaklaşımları ve stratejileri onlara bağış yapan kuruluşlar tarafından belirlendiği literatürde sıkça dile getirilmektedir. STK'ların bağışçılara bağılılığı ise kaçınılmaz bir biçimde küresel gündemi desteklemesine ve yaymasına neden olmaktadır. Bu nedenle eleştirel çalışmalarda “yeni bir kültürel ve ekonomik sömürgeciliğin” teşvik edilmesinde rol aldıkları ve küresel kapitalizmin “uluslararası düzenleyici sisteminin giderek önemli bir parçası” haline geldikleri savunulmaktadır. Örneğin, yoksulluk üzerine yapılan çalışmalar yoksulların planlama ve uygulama sürecine dahil edildiği bir süreçte değil, uluslararası aktörler tarafından yukarıdan aşağıya bir biçimde şekillendirilmektedir.

STK'lar tarafından yürütülen insan hakları, kadın hakları ve çevre gibi konulardaki kampanyalar neoliberalizme karşı sınırlı bir eleştiriyle kalmakta ve köklerine/doğasına ilişkin bir sorgulama yapmamaktadır. Bununla birlikte, yoksulluk konusunda yaptıkları faaliyetlerde yalnızca cinsiyet, yaş ve sınıf gibi kategoriler üzerinden yoksulluğu tanımlayarak müdahale etmektedirler. STK'lar ise git gide bağışçıların bekçileri ve bağışçıları için hükümetlerin dürüstlüğünün izleyicileri haline dönüşmektedirler. Bu bağlamda “STK'lar neoliberalizmin truva atı” olarak tanımlanmaktadır (Wallace, 2004, s. 202-219).

Sivil topluma ilişkin eleştirel görüşler, toplumdaki güç dengesizlikleri ve yapısal eşitsizliklerle ilgilenmektedir. Bu görüşün savunucuları STK'ların doğası gereği demokratik olmadığını, bunun yerine daha geniş toplumda var olan aynı sosyal ve ekonomik hiyerarşileri yansıttığını öne sürmektedir (Cohen ve Arato, 1994, s. 727). STK'ların marjinalleşmiş sesleri dışlarken mevcut güç yapılarını nasıl yeniden üretebileceklerini ve ayrıcalıklı grupların çıkarlarına nasıl hizmet edebileceklerini vurgulamaktadır (Fraser, 1990). Bu açıdan bakıldığında, STK'lar daha geniş bir tahakküm ve eşitsizlik sisteminin parçası olarak görülmektedir.

Foucault (2008, s. 296-297) ise sivil toplum devletin karşısında bulunan, devletten ayrı, doğal olarak verili olan bir gerçeklik olmadığını ve verili bir özgürlük alanı olarak da kabul edilemeyeceğine savunur. Bu bağlamda Foucault'un görüşünde sivil toplum yönetimin hedefi, nesnesi ve yönetsel teknolojinin işlediği bir alandır.

Makinen (2006), International Labor Organization (ILO)'nın çocuk emeği üzerine rapor ve sözleşmelerini incelemiştir. Bu rapor ve sözleşmelerin çocuk emeğinin karşısında durmaya yönelik olmadığı tespitinde bulunmuştur. Yalnızca merkez ülkelerin kendi politikalarını çevre ülkelere dayatma çabalarının olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Makinen (2006, s. 101) merkez ülkelerin uluslararası kuruluşlar aracılığıyla çevre ülkeler üzerinde hegemonya inşa ettiğini savunmaktadır. Luxemburg (2003, s. 426) da merkez ülkelerin sermaye birikimlerini genişletmek amacıyla çevre ülkeler üzerinde bir tahakküm inşa etmek istedikleri görüşünü desteklemektedir. Bu tahakkümün aracının uluslararası kuruluşlar olduğunu öne sürmektedir. Wood (2020, s. 21-22) 'a göre küreselleşme ile üretim ve sermaye genişlemiş ancak yine devlet kontrolündedir. Küreselleşme ile birlikte devlet sermayeyi kontrol etmek için uluslararası örgütleri araç olarak görmektedirler.

Uluslararası anlamda üretim ve sermayedeki gelişmeler yoğunlaşarak ekonomide tekellerin ve tekeli birlikerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tekeli birliker uluslararası sermayenin bölüşümünde rol oynamaktadırlar (Lenin, 2003, s. 90-91).

Cox ve Sinclair (1999, s. 134) ise bu egemen güçlerin uluslararası örgütler aracılığıyla bir hegemonya inşa ettiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda uluslararası örgütleri idealize eden yaklaşımlar yerine bu örgütleri “hegemonik araçlar” olarak tanımlayan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Karar alma süreçlerinde devletler tarafından çok aktörlü katılım vaat edilirken “yönetişim” söylemi yoğun bir biçimde dile getirilmektedir. Ancak yapılan çalışmalar STK’ların karar alma mekanizmalara çoğunlukla danışılan ancak karar vermeye dahil edilmeyen pasif ortaklar konumunda kaldığını ortaya koymaktadır. Pierre ve Peters, “yönetişim idealinin en zayıf halkasını, katılımcılığı simgeselleştiren fakat etkisizleştiren kamusal tasarım” olarak tanımlamaktadır (2000, s. 78). Jessop’a göre yönetim ağları, meşruiyet üretmek için STK’ları “vitrin-katılımına” çağırırken, stratejik kararları meta-yönetişim kapasitesine sahip devlet ile sermaye odaklı koalisyonlar belirlemektedir (2002, s. 203). Türkiye örneğinde Keyman ve İçduygu, 2000’ler boyunca STK’ların Avrupa Birliği müzakere sürecinde “teknik komisyon masalarına davet edilse de karar metinlerinin taslağına erişemediklerini” ve bu nedenle “etkili aktör” değil, “meşruiyet dekoru” işlevi gördüklerini saptamaktadır (2003, s. 225). Uyanık’ın saha çalışması da (2017, s. 115) yerel yönetimlerde STK temsilciliğinin genellikle protokol düzeyinde kaldığını; bütçe, planlama ve uygulama safhalarında “uzman danışman” yerine “seyirci” rolüne indirgendiklerini ortaya koymaktadır. Görüleceği üzere yönetim kavramı, retorikte “çoğulcu katılımı” öne çıkarırken pratikte STK’ların karar gücünü kurumsallaştıramayan bir “yumuşak yönetim” stratejisi olarak eleştirilmektedir.

Eleştirel literatüre göre sivil toplum devletten bağımsız bir alan değildir. Neoliberalizme paralel olarak yükselmiş ve hegemonik ilişkilerin bir parçası olarak görülmektedir. Özgürlüklerin alanı olmaktan ziyade hiyerarşik ilişkilerin sürdürülmesine katkı sunan bir niteliktedir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında liberal ve eleştirel görüşler ortaya konulmuştur. Bu çalışma kapsamında eleştirel yaklaşım benimsenmektedir. Bir sonraki kısımda eleştirel yaklaşımın benimsenmesinin temel gerekçeleri ortaya konulacaktır.

2.3.3. Yaklaşımların değerlendirilmesi ve eleştirel yaklaşımı benimsenmesinin temel gerekçeleri

Liberal yaklaşım ve eleştirel yaklaşım toplumsal sorunlara birbirinden çok farklı bir biçimde yaklaşmaktadır. Liberal görüşü takip edenler sivil toplumu teknokratik görmektedirler. Bu görüş savunucuları toplumda birtakım sorunların ortaya çıktığının ve bu sorunların kaynağının liberal düzenle ilgisinin olmadığı görüşündedir. Toplumda sorunların kaynağı demokratik olmamak, insan haklarına özen göstermemek ve hukukun üstünlüğüne uygun davranmamak gibi durumlardır. Uluslararası sözleşmelere uyulması durumunda sorunların çözülebileceğini savunmaktadır. Liberal görüşte toplumsal düzen verili bir gerçeklik olarak ele alınmaktadır. Liberal toplumsal düzen doğal düzen olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda düzeni değiştirmek gibi bir kaygı taşımamaktadır. Yaşanan sorunları toplumda bir takım istikrarı bozan durumlar ve aksaklık olarak görmektedir. Göç meselesine de bu anlamda yaklaşmaktadır. Toplumsal yapıda bunun gibi teknik sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle STK'lara rol vermektedir. Bu sorunların çözümünün STK'lar olduğunu düşünmektedir. STK'ları demokratikleştiren, devletin üzerinde kontrol ve baskı kurarak sorunları çözmeye zorlayan bir yapı olarak kavramaktadır. Göç gibi yoksulluk ve işsizlik gibi sorunlara da bu şekilde açıklama getirmektedir.

Bu sorunları teknik olarak görmekte ve sınıfsal eşitsizlik temelinden hareket etmemektedir. Bu nedenle toplumsal sorunlara dönüştürücü bir etki yaratamamaktadır. Sivil toplum sınıfsal eşitsizlik üzerinden bakmaması nedeniyle sadece sonuçlarla ilgilenmekte ancak sorunların önlenmesine katkı sunmamaktadır.

Eleştirel yaklaşım ise sınıfsal eşitsizlik ve emperyal dünya düzeni üzerinden STK'ları kavramaktadır. STK'lar neoliberalizmin yükselişi ile ivmelenmiş ve bu düşüncenin yolunu takip etmektedir. Eleştirel yaklaşım savunucularına göre, bu gidişat devletin rolünün giderek azaldığı ve serbest piyasanın önünün açıldığı bir düzeni beraberinde getirmektedir. Bunun sonucu olarak devletin bazı rollerini sivil topluma devredeceğini öne sürmekte ve bu açıdan eleştirmektedir. Bu biçimde kavrandığında STK'ların var olma amaçlarının neoliberal düzenin devamlılığını garanti etmek olduğu anlaşılabacaktır. Eleştirel yaklaşımın savunduğu üzere, STK'lar demokrasi sağlamak amacıyla faaliyet gösterecek veya devlet üzerinde bir baskı kuracak araçlardan yoksundur.

Söz konusu yaklaşım, STK'ların bir toplumsal dönüşüm işlev veya amacına sahip olmadıklarını savunmaktadır. Mevcut yapısı gereği STK'ların toplumsal sorunları çözmesi mümkün değildir.

Liberal görüşün sivil toplumu kavramsallaştırması hiyerarşik ilişkilerden bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Sivil toplum sınıf ilişkilerinden bağımsız özgürlük ve demokrasinin ideal bir alanı değildir. Sivil topluma bu şekilde bir anlam atfetmek onun yeniden üretimin bir aracı olduğu gerçeğini gölgelemektedir. Sivil toplumu özgürlük alanı olarak görmek toplumsal bir olguyu siyaset dışında bırakmak anlamına gelmektedir. Sivil toplum hem yapısal hem de tarihsel anlamda neoliberalizmin bir ürünü ve hegemonyanın bir aracıdır. Egemen güçler ve sivil toplum arasında bir ayrım yaratmak sivil toplumun gerçekte var olma nedeninin anlaşılmasını engellemektedir. Bu nedenle sivil toplumun yeniden üretim ilişkilerinin bir ürünü ve hegemonik bir aracı olarak kavranması gerekmektedir. Sivil toplum iktidar ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasının bir parçası olarak hareket etmektedir. Sivil toplumu siyasetten bağımsız gören bakış açısı devletin toplumsal yükümlülüklerinden çekilerek alanının daralmasını savunan neoliberalizmle paralel olduğunu göz ardı etmektedir.

Farklılıklarına rağmen hem liberal hem de eleştirel bakış açıları, STK'ların toplumsal değişimi teşvik etmede ve kamu yararını savunmada oynadıkları önemli rolü kabul etmektedir. Ancak, STK'ların bu hedeflere ulaşmadaki potansiyeli ve sınırlamalarına ilişkin değerlendirmelerinde farklılık göstermektedir. Örneğin, liberal teorisyenler STK'ların özgürce faaliyet gösterebilmesi için elverişli bir ortamın yaratılması gerektiğini vurgularken, eleştirel yaklaşımı savunanlar sadece yasal ve kurumsal engelleri kaldırmanın yeterli olmadığını öne sürmektedir.

Bunun yerine, STK'lar ile daha geniş toplum arasındaki ilişkiyi şekillendiren temeldeki güç dengesizliklerini ele almak için daha radikal değişikliklerin gerekli olduğunu savunmaktadır (Keane, 2003, s. 56-58). Bu, STK'ların yapılarının ve süreçlerinin yanı sıra daha geniş sosyal, politik ve ekonomik sistemlerin yeniden düşünülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu tez çalışması Gramsci tarafından ortaya konulan hegemonya kavramı çerçevesinde konuyu ele almaktadır. Gramsci devlet ve sivil toplum ilişkisini tanımlarken “devlet= politik toplum+sivil toplum” denklemini ortaya koymaktadır.

Gramsci kamu düzenini korumak ve yasalara uyulmasını sağlamakla sınırlı olan gece bekçisi devlet anlayışına karşı çıkarak devlet ile sivil toplumu bir görmektedir. Bunun sadece kâğıt üzerinde var olduğunu savunan düşünür, sivil toplumun gerçekte devletin ta kendisi olduğuna dikkat çekmektedir. Gramsci'ye göre devlet oyunun kurallarına göre centilmence oynanmasına nezaret eden muhafızdır. Sanayi Devrimi ile gelen bu yeni ekonomik düzende devlet tahakküm ile değil rıza ile yeni sistemin kurgulandığını savunmaktadır. Hegemonya olarak adlandırdığı bu kavram dahilinde egemen sınıfın yeniden üretim mekanizmalarını devreye sokarak baskı ve tahakkümün yerini rıza ve iknanın aldığına vurgu yapmaktadır. Bu yeni düzende egemen iktidar fikir ve ideolojilerini medya, eğitim vb. tüm alanlara, sivil toplumun geneline yayarak hegemonyayı işletmektedirler. Gramsci'nin görüşünde sivil toplum kuruluşları da hegemonik bir düzenin parçasıdır. Egemen sınıf belirli araçlarla kültür, eğitim, medya ile dönemin üretim ilişkileri düzenine proletaryayı razı eder (Forgacs, 2000, s. 288-289). Gramsci'nin hegemonya kavramını kullanarak sivil toplum kuruluşlarına bakışını temel alan bu çalışma, mevcut literatürde baskı grupları olarak ele alınan sivil toplum kuruluşlarının küresel hegemonik bir düzenin parçası olduğu görüşüyle yola çıkmaktadır. Çalışma; ekonomik ve politik olarak güçlü olan ülkelerin uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çevre ülkeler üzerinde hegemonya inşa ettiği varsayımıyla hareket etmektedir. Sivil toplumun ortaya çıkışını ve mevcut durumdaki rolünü küresel egemen ideolojinin bir ürünü ve yansıması olarak görmektedir.

2.4 Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi

Sivil topluma ilişkin yaklaşımlara yer verdikten sonra çalışmanın bu kısmında Türkiye'de sivil toplumun gelişimine yer verilecektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren sivil toplumun gelişiminden söz etmeden önce Osmanlı Dönemi'nde önemli bir yere sahip olan, sivil toplum unsuru olarak tanımlanan vakıflar ve loncalardan söz edilecektir.

2.4.1 Osmanlı Dönemi

Osmanlı Dönemi'nde devletin merkezi bir otoritesi bulunmaktadır. Kendine özgü bir yapılanma biçimine sahip olan Osmanlı'da merkez ve çevre arasındaki uzaklık en belirgin özelliktir. Batı Avrupa'da olduğu şekliyle merkezden bağımsız ve mülkiyet haklarına sahip bir sivil toplumdaki söz edilememektedir.

En önemli üretim aracı olan topraklar Sultana aitken, kontrolü devlet adına ordunun bir parçası olan Sipahilerde ve toprağın kullanım hakkı tümüyle köylüye (reaya) ait olmaktadır. Ancak yapılan üretim devletin önceliklerine göre şekillenirken ve Sipahiler de vergi toplamak gibi sorumluluklara sahiptirler. Bu yapı göz önünde bulundurulduğunda, Batı Avrupa'dan farklı olsa dahi Osmanlı'da birtakım sivil toplum unsurları varlığını göstermiştir. Halkın eğitimi, yönetimi ve vergilerin toplanması gibi fonksiyonlar ile devlet adına faaliyet yürüten Ulema, Lonca, Ayan gibi yapılar bulunmaktadır. Ancak bu yapılar tamamen kendileri bağımsız karar verebilen veya bu güce sahip olan yapılar değildirler (Çaha, 1994, s. 83-99). Bununla birlikte, Osmanlı'da önemli yer edinen vakıflar da bir tür sivil toplum unsuru olarak görülmektedir. Ancak vakıflar devletten bağımsız hareket eden veya onun karşısında duran yapılar değil devlet eliyle kurulan veya devletin kurulmasına izin verdiği yapılardır.

2.4.1.1 Devletin ne dışında ne de karşısında olan vakıflar

Osmanlı üç temel kurumun üstüne oturtulmuştur: Dirlik, devşirme ve vakıflar. En büyük vakıf kurucusu olarak padişah kabul edilir. Vakıflar “din, eğitim, sağlık, sosyal yardım, bayındırlık ve belediye hizmet alanları” gibi alanlarda faaliyet göstermektedirler. Padişahlar, sadrazamlar, vezirler, eyalet valileri Padişah emri veya izniyle vakıflar kurmuşlardır. Bunun yanında hayır için veya bazı devlet görevlileri adlarını ölümsüzleştirmek adına vakıflar kurmuşlardır.

Vakıflar tamamen hayır için değil planlı olarak imar ve iskân için de kurulmaktadır. Bu bağlamda devlet eliyle veya izniyle cami, medrese, kütüphane, aşevi, bedesten, han, hamam, dükkân, ticarethane, imalathane ve meskenler inşa edilmiştir (Alkan, 2024, s. 3-7).

Osmanlı'da vakıflar sosyal hizmetleri yürütmek için devlet tarafından kurulan veya buna fırsat verilen yapılardır. Burada herhangi bir biçimde devletin baskısını ötelemek veya karşısında durmak gibi bir amaç yoktur. Devlet burada toprak sağlayarak cami, kütüphane gibi birçok yapının oluşmasını teşvik etmiştir.

Vakıfların asli amaçlarının dışına çıkması, birtakım yolsuzluklar, vakıf gelirlerinin idaresi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Vakıflar özel mülk edinmenin bir yolu haline gelmişlerdir. Yabancı sermayedarlar da Osmanlı Devleti'nde mülk edinmek ve yatırım yapmak istemişlerdir.

Vakıfların gelirlerini ve idaresini merkezi denetime almak amacıyla devlet 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ni kurmuştur (Hançer, 2019, s. 1086-1088). Bu yapı ile vakıfların faaliyetleri kontrol altına alınmıştır.

Osmanlı'da loncalar, vakıflar, tarikatlar ve tekkelerin sivil topluma temel teşkil ettiği düşünülmektedir. İdari açıdan devlete bağlı olmalarına karşın 19. yüzyıla kadar sivil toplum anlamında varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Loncalar da sivil toplum unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Tekke ve zaviyelerdeki şeyh mürit ilişkisi gibi usta çırak ilişkisi ile oluşturulan ahilik teşkilatına dayanırlar. Zamanla merkezileşerek esnaf birlikleri haline gelmişler ve loncaları oluşturmuşlardır. Bu yapılar merkezi yönetim ile esnaf arasında önemli bir köprü görevi görmüşlerdir (Abay, 2009, s. 27). Üretimin kalitesi, denetleme, işçileri koruma vb. işlevlerle faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak üretimin fiyatı ve miktarı devlet tarafından belirlenmektedir (Çaha, 2003, s. 81). Bu bağlamda faaliyetlerini yürütürken loncalar, devletin kısmen parçası kısmen de uzantısı niteliğindeki örgütlenmelerdir. Devlet lonca sistemi dışında örgütlenmelerin kurulmasını engellemektedir. Bu nedenle loncalar devletten bağımsız veya özerk olarak faaliyet yürütmeleri mümkün olmamaktadır. Osmanlı'da loncalar yalnızca üretim ve ticarete değil toplumsal düzenin sağlanmasında da kritik roller üstlenmiştir. Loncalara kaydolmanın getirdiği zorunlulukla birlikte bu örgütler devlet açısından ekonomik ve sosyal kontrol işlevi görmüştür. Bu bağlamda devletin toplumsal yaşama nüfuz etmesini kolaylaştırmış ve yarı resmi yapılar niteliğinde olmuşlardır. Üretimde denetim, fiyatların belirlenmesi ve esnafların kontrolü bağlamında devletin sahadaki uygulayıcısı konumunda faaliyet yürütmüşlerdir. Loncalar devlet aygıtının uzantısı niteliğinde düzenin sürdürülmesinde merkezi rol oynamıştır (Baer, 1970, s. 33-34).

Osmanlı'da yönetim merkezi bir niteliğe sahiptir. Sivil topluma örnek olarak gösterilebilecek vakıflar ve loncaların devlete muhalif olarak hareket etmeleri mümkün değildir. Vakıflar toplum için gerekli yapıları inşa eder ve sürdürürken, loncalar üretim sisteminin daha iyi işlenmesini sağlayan bir niteliğe sahiptirler.

2.4.1.2 Devletin kontrol ve denetim araçları olarak tasarlanan sivil toplum kuruluşları: 1909 Cemiyetler Kanunu

Osmanlı'da sivil toplum anlayışı, vakıflar, loncalar ve yardım teşkilatları gibi geleneksel yapılar çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu dönemde, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma önemli bir yere sahiptir. Osmanlı döneminde vakıflar ve loncalar gibi yapılarla kendini gösteren sivil toplum kuruluşları sanayi devrimi sonucu kapitalist devletlerin baskılarıyla loncaların geleneksel zanaat üretimini ve içerideki yapısal durumunu olumsuz etkilemiş ve çözülmesine neden olmuştur (Eşiyok, 2010, s. 68-70). Osmanlı'daki vakıflar devletlerin baskısıyla yapıları ve alanları daraltılarak STK özelliğini kaybettiler.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 20.000 vakıf varken (Yediyıldız, 1999, s. 5-42), Cumhuriyet'e miras kalanların sayısı sadece 5.859 taneydi (Aydın, 2005, s. 28).

Osmanlı Dönemi'nde kurulan Amelperver Cemiyeti kimi yazarlar tarafından ilk işçi örgütü biçiminde anılmış olsa da bir işçi örgütlenmesi değil (Sencer, 1969, s. 155), hayır kuruluğu olarak faaliyet göstermiştir (Güzel, 1981, s. 43-45). Farklı kökenlere sahip kurucu üyelerin bir araya gelerek oluşturduğu bu cemiyetin amacı; "cins, mezhep ve milliyet" gözetmeksizin ihtiyaç duyanlara iş bulma, meslek kazandırıcı çalışmalar yürütme, zanaatkarlara alet-edevat temini ve mikro kredi desteği gibi faaliyetlerde bulunmaktır (Serçe, 1996, s. 56).

Bir başka oluşum ise Tophane Fabrikası işçilerinin inisiyatifiyle ortaya çıkan Osmanlı Amele Cemiyeti'dir. İşçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla faaliyet gösteren mesleki dayanışma örgütüdür. Sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamayı amaçlamaktadır (Özveren, 1993, s. 118; Keyder, 1987, s. 102-103). Muallimi Osmaniye Cemiyeti ise öğretmenlerin mesleki ve ekonomik haklarını korumak, eğitim kalitesini artırmak amacıyla faaliyet göstermiştir (Tekeli, 2002, s. 68; Sönmez, 2009, s. 80). Bu cemiyetler işçi örgütlenmesinden ziyade daha çok dayanışma ve mesleki gelişim odaklı sivil toplum örgütleridir.

Azınlık cemaatleri de bu dönemde kendi içlerinde örgütlenmişlerdir. Rum, Ermeni ve Yahudi işçiler, çoğunlukla zanaatkâr birlikleri, yardımlaşma sandıkları, meslekî dernekler ve teavün cemiyetleri aracılığıyla hem ekonomik hem de kültürel dayanışma geliştirmişlerdir.

İstanbul'daki Ermeni Teavün Cemiyetleri, İzmir ve Selanik'teki Rum tekstil işçileri örgütlenmeleri, bu yapılar arasında öne çıkan örneklerdendir (Yerasimos, 1995, s. 247; Bali, 2012, s. 210).

Bugünkü anlamda sivil toplumun oluşumu 1909 yılında kabul edilen 353 sayılı Cemiyetler Kanunu (Gülmez, 1983, s. 101-103) ile ortaya çıkmaktadır. 1908 grevlerinin ardından işçi sınıfını kontrol ve denetim altında tutmak amacıyla işçi sınıfının dernek kurması yasal hale getirilmiştir. 1909'daki Cemiyetler Kanunu kapsamında işçilerin dernek kurması grev ve toplu sözleşme gibi haklardan yoksun olarak kolluk güçlerinin yakın takibi ve denetimi altında izin verilmiştir. 1909 yılında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal örgütlenmenin yasal çerçevesini oluşturarak, modern anlamda dernekleşmenin önünü açmıştır. Bu düzenleme sonrasında farklı etnik, dini ve sosyal gruplar tarafından çok sayıda dernek ve cemiyet kurulmuş, bu yapılar arasında işçiler, öğretmenler ve hayırsever gruplar gibi çeşitli toplumsal kesimlere hitap eden örgütlenmeler ortaya çıkmıştır (Toprak, 1992, s. 49).

1938 yılında yürürlüğe giren 3512 sayılı yeni Cemiyetler Kanunu'nda yapılan kapsamlı değişikliklerle birlikte derneklerin kuruluşları, tüzükleri, yönetimleri ve mali kaynakları doğrudan valilikler ve İçişleri Bakanlığı denetimine alınmış; siyasi ve ideolojik faaliyetlerin önüne geçilmiştir (Soysal, 2005, s. 24-25). Böylece cemiyet rejimi devletin ideolojik yönelimleri doğrultusunda şekillenen bir yapıya dönüşmüştür. Bu bağlamda 1938 değişikliği, Türkiye'de sivil toplumun gelişiminde otoriterleşmenin kurumsallaştığı önemli bir kırılma noktasıdır. Geç Osmanlı döneminde ortaya çıkan cemiyetler, hayırseverlik ve yardımlaşma amacıyla oluşturulmuştur. 1909 Yasası modern dernekleşmenin önünü açarken arka planda işçileri baskı ve kontrol altında tutma amacını taşımaktadır. 1938'de yapılan değişikliklerle bu alan devlet kontrolünde yeniden şekillenmiştir.

2.4.2 Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Dönemi'nde sivil topluma ilişkin bakış açısı ve düzenlemeler dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1961 Anayasası'na kadar “dernek kurma izni” işçiler açısından büyük önem taşıırken 1961 Anayasası ile “sendika kurma” ve “dernek kurma” ayrı maddelerde düzenlenmiştir.

Dönemsel olarak dernek kurmak izne bağlı olmadan mümkün olurken, 1982 Anayasası örneğinde olduğu gibi dernekler üzerinde tam hakimiyet olduğu süreçler de yaşanmıştır. Bu kısımda Türkiye’de sivil toplumun gelişimi üzerinde durulacaktır.

2.4.2.1 Sivil toplumun katı yasaklar ve sınırlı gevşemeler ikileminde süren serüveni

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanıyla Osmanlı’da işçiler, kötü çalışma koşulları ve düşük ücretler nedeniyle 111 adet grev gerçekleştirmiştir. Yabancı sermayedarların da baskısıyla (Sencer, 1969, s. 197; Özveren, 1993, s. 118), artan grevler ve kamu hizmetlerinin durması nedeniyle 1909’da Tatili Eşgal Kanunu çıkarılmıştır. Özellikle demiryolu, tramvay, liman, gümrük ve aydınlatma gibi kamu hizmetlerinde grev yapılması yasaklanmıştır. Diğer işyerlerinde çalışan işçiler için 1909’da düzenlenen Cemiyetler Kanunu ile dernek kurma imkânı tanınmaktadır. Ancak bu düzenleme sivil toplumun gelişimi olarak görülse de pratikte bir gelişim olduğu tartışmalıdır. Tatili Eşgal Kanunu nedeniyle işçi örgütleri cemiyet adı altında kurulmuştur. Bu çabanın işçileri kontrol etme amacı taşıması ve 1936’ya kadar süren Tatil-i Eşgal Kanunu (Gülmez, 1983, s. 104-105) kapsamında grevleri yasaklaması “işçi sınıfının dernek kurması” iznini işçiler bakımından işlevsiz hale getirmiştir.

1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu derneklere ilişkin herhangi bir hüküm içermemektedir. Söz konusu dönemde sivil toplum alanı 1909 Cemiyetler Kanununun hükümlerine tabi durumdadır. Bununla birlikte, 1924 Anayasası dernek kurmayı bir hak ve özgürlük olarak kabul etmektedir (Anayurt, 2007, s. 71).

1925 yılında düzenlenen Takrir-i Sükûn Kanunu’na kadar Beynelmilel İşçiler İttihadı (1920), Türkiye İşçiler Derneği (1921) ve Türkiye Umum Amele Birliği (1923) gibi cemiyetler kurulmuştur. Bu yapılar devlet ve sermaye tarafından gözetim ve kontrol altında tutulmuştur. Takrir-i Sükûn Kanunu ile işçilerin üzerindeki baskının artması ve 1933 Ceza Kanunundaki değişikliklerle devlet eliyle kurulan derneklere üye olma zorunluluğu getirilmesi (Sülker, 2004, s. 47-50) de durumun gerçekliğini ortaya koymaktadır.

1936’daki İş Kanunu grevi yasaklamaktadır. Bununla birlikte, 1936’da Ceza Kanununa eklenen 141. ve 142. maddeler ve 1938’de yayımlanan Dernekler Kanunu ile de işçilerin dernek kurmaları ve grev yapmalarının yanı sıra bu yönde propaganda yapmaları da yasaklanmıştır.

1946'ya kadar işçiler çeşitli düzenlemelerle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sınıf esasına yönelik dernek kurma yasağı kaldırılmıştır. Ancak 1940 yılında Örfi İdare Kanunu ile sıkıyönetim kanunu kabul edilmiştir. 1946'da İkinci Dünya Savaşı öne sürülerek sıkıyönetim ilan edilmiş ve işçi dernekleri ortadan kaldırılmıştır. 1947'de ise Sendikalar Kanunu yürürlüğe konulmuş ve iktidar eliyle sendikal örgütlenme faaliyetlerini yürütmüştür.

1923-1950 arasındaki süreçte var olan tek dernek Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ilkelerini yaymak amacıyla görevli olan Halk Evleri'dir (Çaha, 2007, s. 193). Tek partili dönemde sivil toplumun gelişmesine yönelik olanak sağlayacak imkanlar kısıtlı kalmıştır. Vakıfların kapatılması ve mallarının hazineye devredilmesi sivil topluma dair tüm biçimleri ortadan kaldırmıştır (Uluç, 2013, s. 406-409).

1961 Anayasası 29. madde ile dernek kurma hakkını izne tabi tutmadan sağlarken, 46. madde ile sendika kurmayı ve 47. madde ile toplu sözleşme ve grev hakkını tanımaktadır. 1950'de 2.171 olan dernek sayısı 1960 yılında 17.229'a, 1968 yılında 37.806'ya ulaşmıştır. 1950'li yıllardan sonra ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarının ana amacı devlete hâkim olma anlayışını taşımaktadır. Bu nedenle devlete yönelik faaliyetler yürütmüş ve bundan ayrı bir çıkara yönelmemişlerdir (Tuncel, 2005, s. 724). 1971 yılında 1488 sayılı kanunla belirli koşullar getirilmiştir.

1972 tarih ve 1630 sayılı kanun dernek kurulmasını olabildiğince sınırlarken 1973'te Anayasa Mahkemesi'nin Kanunun bazı maddelerini iptal etmesiyle nispeten özgürlük geri getirilmiştir (Acar, 2012, s. 87-193).

1961 Anayasası ve sonrası işçi sınıfının da dahil olduğu geniş tabanlı toplumsal muhalefetin zirvede olduğu bir dönemdir. Bununla birlikte, sosyal ve ekonomik hakların Anayasa'da yazdığı kadarıyla bile uygulamaya dair karşılığının olduğunu söylemek biraz güçtür (Akpınar, 2018, s. 53).

1971 Muhtırasının ardından 1971 ve 1975 yılındaki Anayasadaki değişiklikler ile kamu görevlileri toplu sözleşme ve grev gibi sendikal haklardan mahrum kalmıştır. Sendikalaşma hakları yasaklanan kamu görevlileri, dernekler kurmuşlar ve bu biçimde örgütlenmiştir.

Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖBDER), Kamu Personeli Haklarını Koruma Derneği (Hak-Person) ve Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÜM-DER) gibi dernekler aracılığıyla kamu görevlileri bir araya gelmiştir. (Mahiroğulları, 2006, s. 147). Kamu görevlilerinin örgütlendiği dernekler demokratik kitle örgütleri olarak kabul edilmektedir. Sivil toplum örgütlerinden farklı olarak, demokratik kitle örgütleri belirli bir sınıf, meslek grubu veya toplumsal kesimi temsil eden, üyelik esaslı, kolektif hak taleplerine odaklanan ve çoğunlukla siyasal mücadele içinde yer alan yapılardır. 1980 darbesinin ardından 1982 Anayasası'nın 33. maddesiyle dernek kurma özgürlüğünü yeniden tanımlarken, siyaset yasağı ve sıkı idari denetim getirilmiştir. Sivil toplum örgütleri kavramı daha “uyumlu” ve “apolitik” bir biçimde teşvik edilirken, demokratik kitle örgütleri kimi zaman “radikal” ya da “ideolojik” olarak dışlanmış; bu da sivil toplumun içindeki sınıfsal ve siyasal ayrışmaları derinleştirmiştir (Aslan ve Kaya, 2004, s. 214; Keyman ve İçduygu, 2003, s. 222).

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbenin ardından çıkarılan 1982 Anayasası dernekler üzerinde tam bir hakimiyet sistemi inşa etmektedir. Anayasa hükümlerine uygun olarak hazırlanan Dernekler Kanunu 1983 yılında 2908 Sayılı Kanun ile yasalaşmıştır. Bu düzenlemeyle despotik bir anlayış getirilerek STK'ların çalışmaları engellenmektedir.

1980'li yıllarda dünya ekonomisinde gelen değişimler, neoliberalizmin yükselişi, bireysellik, devletin alanının daraltılması, serbest piyasanın özgürleştirilmesi gibi söylemler hâkim duruma gelmiştir. Ulusal kalkınmacılık görüşü yerini küreselleşme görüşüne bırakmıştır. Demokratikleşme ve Avrupa'ya uyum gibi düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Savran (1986, s. 16-19), 1980'li yıllarda Türkiye'de “sol liberalizm”, yaygın adıyla “sivil toplumculuk” akımının doğduğunu öne sürmektedir. Sol liberal teoriye göre aşırı devlet müdahaleciliği piyasayı ve sivil toplumu boğmaktadır. Bu nedenle mümkün olduğunca devletin alanının daraltılarak piyasa ekonomisinin ve sivil toplumun özgürleştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda Savran, “sivil toplumculuk” yerine “sol liberalizm” kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Çünkü liberalizmin başından beri savunusu bireyin, sivil toplumun devletten bağımsızlaşması ve devletin müdahalesinin olabildiğince daraltılmasıdır. Bu bağlamda benzer düşüncenin sol kesimde kullanılmasını da “sol liberalizm” olarak adlandırmaktadır.

Sol liberaller Türkiye’de merkezi devletin güçlülüğü nedeniyle kapitalizm ve piyasa ekonomisinin gelişemediğini savunmaktadırlar. Bu nedenle sivil toplum da gelişememiş ve devlet hakimiyeti altında kalmıştır. Sivil toplumun Türkiye’de var olmadığını savunan görüşler de bulunmaktadır (Belge, 1984, s. 25-26).

Demokrasinin gelişmemesinin temel nedeni de sivil toplumun zayıflığı, hatta yokluğudur. Savran bu görüşü iç tutarlılık, yöntemsel açıdan ve tarihsel bağlamda sorunlu görmektedir. Bunun nedeni de sol liberallerin sivil toplumu oluşturan sınıflar arasındaki mücadeleyi göz önüne almaması; bunun sonucu olarak devletin sınıf hakimiyetinin bir dolayımı olduğunun perdelenmesi, sivil toplumun özgürleşmenin kaynağı olmak bir yana, zaman zaman en gerici ilişkilerin ürettiği bir toprak olduğunun görülmesine engel olması olarak ifade edilmektedir (Savran, 1986, s. 21-37).

1990’lı yıllarda askeri yönetimin etkisi azalmış ve 1995 yılında siyasal partiler, sendikalar, dernekler, vakıflar, meslek odaları ve kooperatifler gibi sivil toplum kuruluşları arasındaki organik ilişkiler ve iş birliğini yasaklayan Anayasa maddeleri kaldırılarak STK’ların gelişimine büyük katkı sağlanmıştır. İnsan hakları, feminizm, çevrecilik ve gençlik hareketleriyle sivil toplumda gelişmeler yaşanmıştır (Doğan, 2009). STK’lara karşı kamuoyunun bakış açısının gelişiminde özellikle 1999 Marmara Depremi’nde STK’ların yoğun çabası büyük etki göstermiştir (Çopur, 2009).

2001’den sonra medeni kanun ve dernekler kanununda değişiklikler yapılarak STK’ların önündeki birçok engel kaldırılmıştır. 2002 yılı İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı kurulmuş, 2003 yılı Dernekler Dairesi Başkanlığı ana hizmet birimlerinden biri haline getirilmiştir.

Derneklerin yanı sıra vakıflardan sivil toplumun unsurlarından biridir. Dernekler gibi vakıflar da kâr amacı gütmeyen belli bir amaca yönelik kurulabilmektedir. Ancak hukuki statüleri ve yönetim biçimleri farklı olmaktadır. Dernekler 5253 sayılı Dernekler Kanunu’na, vakıflar ise 5237 sayılı Vakıflar Kanunu’na tabidir. Derneklerde Genel Kurul bulunurken vakıflar için Mütevelli Heyeti en yetkili organdır. Bununla birlikte, derneklerde üyelik sistemi vardır ancak vakıflar da üyelik sistemi mevcut değildir.

4721 Türk Medeni Kanunu 56. Maddesinde dernek “gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdıkları, tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları” olarak tanımlanırken, Kanun’un 101. maddesi ile vakıf “gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları” olarak tanımlanmaktadır.

Görüleceği üzere derneklerin kurulması için en az 7 gerçek veya tüzel kişi ile kurulurken vakıflar için böyle bir sınırlama bulunmamaktadır. Bununla birlikte, derneklerin kuruluşunda herhangi bir mal varlığı olması şartı bulunmazken, vakıfların kurulurken her yıl Meclis tarafından belirlenen asgari bir mal varlıkları bulunmalıdır.

2.4.2.2 Avrupa’da ve Türkiye’de zorunlu göç olgusu çerçevesinde sivil toplum

Hem Avrupa’da hem Türkiye’de zorunlu göçe yönelik sivil toplum yoğun olarak faaliyetler yürütmektedirler. Bu kısımda öncelikle Avrupa’daki STK’ların faaliyetlerine yönelik genel bir çerçeve sunduktan sonra AB üyelik müzakerelerinin ardından Türkiye’de sivil toplumun gelişimine yer verilmiştir.

2.4.2.2.1 Avrupa’daki STK’ların faaliyetlerine genel bir bakış

STK’lar Avrupa’da da birçok alanda zorunlu göçmenlere yönelik faaliyetler yürütmektedirler. Danışmanlık hizmetleri, eğitim, sağlık, psikolojik destek, istihdam ve barınma gibi çeşitli alanlarda çalışmalar gerçekleştirmektedirler. Bu kısımda Avrupa’daki STK’ların zorunlu göçmenlere yönelik yürüttükleri faaliyetlere ve sorunların çözümüne ilişkin etkileri üzerine genel bir çerçeve sunulacaktır.

European Council on Refugees and Exile (ECRE), 1974 yılında Avrupa’da ve Avrupa’nın dış politikalarında mültecilerin ve sığınmacıların haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurulmuştur. 40 Avrupa ülkesinde 128 STK’nın bir araya getirdiği bir ağıdır. İnsani yardım, sosyal hizmet, hukuki yardım, savunuculuk ve kampanya faaliyetleri yürütmektedir. ECRE, AB’ye mülteci hukuku konusunda reform yapması yönünde baskı yaptığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, mültecilerin büyük çoğunluğunun düşük ve orta gelirli ülkelere kalması ve sorumluluğun diğer ülkelere bırakılması gerekçesiyle AB’ye sorumluluk alması konusunda baskı yaptığını da iddia etmektedir ([http-35](http://35)).

ECRE'nin politika belgeleri üretme, mevzuat süreçlerine katkı sunma ve veriye dayanarak savunuculuk yapmak gibi önemli çabaları olmasına rağmen somut olarak bir dönüşüm yaratma konusundaki etkisi zayıf kalmıştır. Çoğu zaman politika önerileri uygulanmamaktadır. Karar alıcıların görüşlerini değiştirmesi ve politikada köklü değişimler yapılmasına katkısı bulunmamaktadır. Genel olarak politika belgesi üretme, veri toplama gibi faaliyetleri bulunsa dahi pratikte mültecilere ilişkin yapısal sorunlar konusunda bir dönüşüm yaratamamıştır.

31 ülkede 158 üyesi bulunan The Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants (PICUM), belgesiz göçmenlerin haklarını savunmak amacıyla çalışan bir ağıdır. Dolaylı olarak politikayı etkileme, yasa yapım süreçlerine bilgi ve kavram üretme yoluyla baskı kurmayı amaçlamaktadır.

Bu amaca yönelik yürüttüğü faaliyetlerle savunuculuk yapmakta ancak belgesiz göçmenlerin yasal statü kazanmasını sağlayamamaktadır. Bununla birlikte, ülkelerin sınır güvenliğine ilişkin politikalarına da etki edememektedir ([http-36](#)).

Danish Refugee Council (DRC), 1956 yılında Danimarka'da insani yardım amacıyla kurulmuştur. Bugün 40'tan fazla ülkede faaliyet gösteren DRC; mültecilere yönelik bugüne kadar hukuki destek, psikolojik destek, nakit yardım, barınma desteği, girişimcilik ve eğitim gibi faaliyetler yürütmektedir ([http-37](#)). Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) ise 2011 yılında kurulmuş ve 120'den fazla ülkede faaliyet gösteren bir kuruluştur. Eğitim, mesleki beceri geliştirme, sosyal uyum, istihdam gibi konularda mültecilere yönelik çalışmaktadır ([http-38](#)).

Refugee Council İngiltere'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mültecileri korumak amacıyla kurulmuştur. Bu amaca yönelik olarak mülteci ve sığınmacılara danışmanlık hizmeti sunma, barınma, eğitim ve istihdam konularında projeler yürütmektedir ([http-39](#)).

1986 yılında Almanya'da kurulan Pro Asyl ise sığınmacılara yönelik nefret söylemine ilişkin kampanyalar yürütmek amacıyla kurulmuştur. Mevcut durumda bireysel olarak hukuki destek, danışmanlık hizmetleri ve insan hakkı ihlallerini belgelemek gibi çalışmalar yürütmektedirler ([http-40](#)).

Almanya'da 2015 yılından beri faaliyet gösteren Berlin Stadmission barınma sorunu yaşayan mültecilere barınma imkânı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu anlamda 11 ulustan 40 kişinin konaklamasını sağlamaktadır.

Almanca konuşma kursu, kent rehberliği ve danışmanlık hizmetleri yürütülmektedir (http-41). Barınmaya ilişkin faaliyet yürüten bir diğer STK ise Exile Media Hub'dır. Sürgünde bulunan gazeteciler, içerik üreticileri, medya çalışanları ve sanatçı sığınmacılar için barınma imkanının yanı sıra teknolojik ekipmanlara erişim sağlamaktadır. Hukuki ve psikolojik destekler sağlanmakta ve eğitim fırsatları da sunulmaktadır. Şimdiye kadar toplamda 20 kişiye barınma sağlamışlardır (http-42). Barınma Almanya'da en büyük sorunlardan biri olmasına karşın mültecilere yönelik STK'lar tarafından yürütülen bu hizmetler çok küçük çaplı olmaktadır.

AWO Göttingen ise Almanya'da yardıma ihtiyaç duyan mülteci ve sığınmacılara destek olmak amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda dil eğitimi, barınma, sosyal uyum konularında mülteci danışmanlığı sağlamaktadır.

Kurum doğrudan barınmak için yer bulma veya iş bulma gibi bir amaca sahip değil, yalnızca bu ihtiyaçlara nasıl ulaşacağı konusunda kişilere rehberlik sunmaktadır (http-43).

Welcome Center Hessen de Almanya'da kurulmuş bir kuruluştur. Dil eğitimi, üniversite ve eğitim fırsatları hakkında bilgilendirme, CV hazırlama gibi işe yönelik eğitimler sunmaktadır (http-44).

Neüköln Semt Anneleri Projesi, Almanya'da 0-12 yaş aralığında çocuğu bulunan mülteci anneleri hedeflemektedir. 2004'te başlatılan proje kapsamında dil eğitimi, danışmanlık hizmetleri, sosyal yardımlara erişim, kreatif atölyeler gibi faaliyetler yürütülmektedir (http-45).

Fransa'da 1984 yılında ırk ayrımcılığı ile mücadele etmek için kurulan SOS Racisme ırk ayrımcılığına yönelik kampanyalar yürütmektedir (http-46). İspanya'da 2019 yılında kurulan Migracode'un ise teknoloji sektöründe çalışmak isteyen mültecilere eğitim ve psikolojik destek gibi faaliyetleri bulunmaktadır (http-46).

Görüleceği üzere Avrupa'daki birçok ülkede mültecilere yönelik faaliyetler benzer biçimdedir. Özellikle dil, eğitim, barınma ve istihdam gibi çalışmalar yaygın olarak yürütülmektedir. Ancak eğitim ve istihdama yönelik çabalar kısmen danışmanlık düzeyinde kalmaktadır. Eğitim ve istihdama ilişkin izinlerin koşulları ve sınırları devlet tarafından belirlenmektedir.

Avrupa'daki uluslararası anlamda bilinen STK'lar açısından dahi bazı etik ve ahlaki sorunlar yaşanabilmektedir. Buna ilişkin örneklerden biri OXFAM International'ın, diğeri ise Caritas bünyesinde meydana gelen olaylardır.

OXFAM International 1995'te kurulmuş ve 77 ülkede daha adil ve sürdürülebilir bir dünya için faaliyet gösteren uluslararası bir kuruluştur. Bu bağlamda barınma, gıda ve temiz su gibi temel ihtiyaçların yanı sıra savunuculuk faaliyetleri de yürütmektedir. İnsan hakkı ihlallerini belgelemekte ve eleştirel politika dokümanları yayımlamaktadır ([http-47](#)). Ancak BM tarafından 2011 yılında yürütülen iç soruşturmada OXFAM çalışanlarının Haiti'de yardım alanlara yönelik cinsel istismarda bulunduğu tespit edilmiştir ([http-48](#)).

Fondation Caritas Luxembourg (FCL), 1932 yılında kurulan ve mültecilere yönelik insani yardım çalışmaları yürüten bir STK'dır. Barınma, sağlık, eğitim ve istihdam gibi birçok alanda faaliyetler yürütmektedir ([http-49](#)).

2024 yılında ise bir çalışanın sahte faturalar ile zimmetine 61 milyon Euro'yu geçirmesi nedeniyle yolsuzluk suçlamasıyla itibarı zedelenmiş ve fonlarının kesilmesiyle birçok ülkedeki projelerini yarıda bırakmak durumunda kalmıştır ([http-50](#)).

Avrupa'daki STK'lar mültecilere ve sığınmacılara yönelik yoğun biçimde çalışmalarını sürdürmektedir. Temel ihtiyaçlara yönelik ve hak savunuculuğu alanında faaliyetleri bulunmaktadır. Ancak liberal teorinin iddia ettiğinin aksine Avrupa'da sivil toplum alanında yürütülen çalışmaların toplumsal dönüşüm yaratması veya politikaya baskı aracı olması mümkün olmamaktadır. Demokratik yapılar oldukları ve hak savunuculuğu yaptıkları öne sürülse de kuruluşlar, hak ihlalleri ve yolsuzluklar ile de ilişkilendirilmektedir. Bu kısımda yalnızca Avrupa'da bulunan STK'ların bir kısmına genel olarak yer verilmiştir. Çalışmanın kapsamı Türkiye'de zorunlu göçe ilişkin çalışmalar yürüten STK'lardır. Bu nedenle bu kısmın ardından Türkiye'de sivil toplumun gelişimine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.4.2.2.2 AB ile üyelik müzakerelerinin etkisiyle Türkiye’de sivil toplumun nicel ivmelenmesi

Türkiye’de sivil toplum 2000’li yılların başında gelişim göstermeye başlamıştır. AB sürecine uyum kapsamında 2001 yılında “Avrupa Birliği Müktesebatının Türkiye Tarafından Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” yayımlanmıştır. Programda “Dernek kurma özgürlüğü, barışçıl toplanma hakkı ve sivil toplum” başlığı altında kısa vadede sivil toplum örgütleri ile ekonomik ve sosyal demokrasinin uzantısı niteliğindeki kurumsal yapılanmanın anayasal güvenceye kavuşturulması, orta vadede dernek kurma özgürlüğü ile toplantı ve gösteri yürüyüşleriyle ilgili mevzuatın gözden geçirilmesi öngörülmüştür. Türkiye’de sivil topluma yönelik düzenlemeler 2002’de gerçekleşen Kopenhag Zirvesi ve sonrasındaki gelişmeler sonucunda şekillenmiştir. Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerinde başarı göstermesi halinde Avrupa Birliği’ne tam üyelik için müzakere sürecine başlanacağı kararı alınmıştır. 2002 İlerleme Raporu’nda ise Dernekler Kanunu’nun kısıtlayıcı olması, yabancı derneklere yönelik kısıtlamalar ve denetimlerin devam ettiği gibi eksiklikler tespit edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2002).

Türkiye’nin AB müzakere süreçlerine katılımına başlaması sivil toplum açısından önemli bir noktadır. Türkiye’de bugünkü anlamdaki sivil toplum kuruluşları için dönüm noktası 2004 yılı 5253 sayılı yeni Dernekler Kanunu’nun kabul edilmesi olmuştur.

Kanun ile özgür bir sivil toplum kuruluşlarının oluşması amacıyla kolluk kuvvetlerinin dernekler üzerindeki yetkileri kısıtlanmış, dernekler iç denetimi artırılmış, mal edinme önündeki engeller kaldırılmış, ortak platformlar kurulmasına izin verilmiş, bildiri yayınlanmasının önündeki engeller kaldırılmıştır (Arslan, 2021: 124). Bu yeni Kanun ile derneklerin genel kurul toplantılarına hükümet komiseri görevlendirme uygulaması sonlandırılmış ve resmi organlar tarafından denetlenmesi yerine kendi kendini denetlemesi düzenlenmiştir. Ayrıca uluslararası faaliyetlerde bulunabilmek ve uluslararası iş birlikleri kurabilmek için gerekli olan Bakanlar Kurulu onayı ve uluslararası kaynaklardan fon alınabilmesi için gerekli olan İçişleri Bakanlığı’ndan izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır.

Bu düzenlemenin ardından 2004 yılında 70.077 olan dernek sayısı, 2015 yılında dernek vakıflarla birlikte toplam 113.140'a ulaşmıştır (YADA, 2015, s. 42-47). Sivil toplum kuruluşlarına dair en güncel veriye göre, 2021 yılında dernek ve vakıf sayılarının toplamı 130.749'a ulaşmıştır (Çatal, 2022). Faaliyet alanlarına göre STK'ların sayısı Mesleki ve Dayanışma dernekleri 33.191, Spor ve Spor ile İlgili Dernekler 20.044 ve Dini Hizmetleri Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler 17.758 olarak sıralanmaktadır. Bu üç faaliyet alanı, tüm derneklerin yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır (YADA, 2015, s. 50).

Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 23-50)'na göre 2004 yılı ile birlikte AB sürecinin ulusal bir hedef olması STK'ların da güçlenmesine ve gelişmesine yardımcı olmuştur. Raporda STK'ların gelişimlerinin önemli aşamalar kaydettiği de açıkça ifade edilmektedir. Özellikle verilen hibe destekleri ve Avrupa Birliği sürecinin dernek sayısının artışında etkili olduğu savunulmaktadır. Türkiye'de derneklere üye olan vatandaşların toplam sayısı ise 2004 yılında 5 milyon 282 bin iken, 2017 yılında bu sayı 11 milyon 163 bine kadar yükselmiştir (http-13).

2004'te gerçekleşen düzenlemenin ardından Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporları Türkiye'nin dernek kurma özgürlüğü ile ilgili yasal çerçevenin uluslararası standartlarla genel olarak uyumlu olduğunu vurgulamaktadır.

Derneklere yurtdışından mali destek almadan önce ilgili makamlara bildirme ve desteğe ilişkin ayrıntılı belgeler sunma zorunluluğu eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2006, s. 14; 2007, s. 14-15; 2008, s. 16-17; 2009, s. 19-20).

Komisyonun 2013 ve 2014 Raporları'na göre sivil topluma yönelik yasal çerçeve bürokratik ve STK'ların işleyişini engellemektedir. Politika süreçlerine katılabilecekleri mekanizmalar mevcut değildir. Mevzuatın sivil toplumu güçlendirecek biçimde uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır. Mali olarak ise vergi ve diğer teşvikler yetersiz bulunmuş ve STK'lar hibelere bağımlı olarak tanımlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2013, s. 11-12; 2014, s. 12-13).

2018 yılında Dernekler Kanunu’nun 5. maddesi uyarınca “Dernekler, tüzüklerinde gösterilen amaçları gerçekleştirmek üzere uluslararası faaliyette veya işbirliğinde bulunabilir, yurt dışında temsilcilik veya şube açabilir, yurt dışında dernek veya üst kuruluş kurabilir veya yurt dışında kurulmuş dernek veya kuruluşlara katılabilirler” ve 21. maddesi uyarınca ise “Dernekler mülkî idare amirliğine önceden bildirimde bulunmak şartıyla yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan aynî ve nakdî yardım alabilirler”. Bildirimin şekli ve içeriği yönetmelikte düzenlenir. Nakdî yardımların bankalar aracılığıyla alınması zorunludur” ibaresi eklenmiştir. Bu yapılan değişikliğin ardından dernek sayılarında ciddi bir artış gerçekleşmiştir.

Yıllara göre derneklerin üye sayıları incelendiğinde, 2017 yılına kadar üye sayılarında genel bir artış vardır. 2014’ten 2015’e geçerken küçük bir azalma olsa da 2017 yılına kadar istikrarlı bir artış vardır. Fakat 2018 yılına gelindiğinde derneklerin üye sayılarında bir düşüş olduğu görülmüştür. Üye sayıları 2017 yılında 11 milyon 239 binden 2018 yılında 7 milyon 271 bine düşmüştür (Bircan Altınsoy, 2020). 1 Ekim 2018’de Dernekler Yönetmeliği’nde yapılan değişiklikle dernekler önceleri sadece üye sayılarını bildirirken, yeni düzenlemeyle üyeliğe kabul ettikleri veya üyelikleri sona eren kişilerin kimlik bilgilerini işlem tarihini izleyen 30 gün içinde Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS)’e bildirmek zorundadır. Bu bilgilere üyelerinin ad-soyad, T.C. kimlik numaraları ve mesleklerinin dahil olması (STGM, 2020, s. 19) üyeliklerde düşüşlere neden olmuştur.

Avrupa Komisyonu (2023, s. 16) Türkiye Raporu ise Türkiye’de sivil toplumun baskı altında olduğunu ve bu nedenle sivil toplumun gelişemediğini savunmaktadır. Rapora göre azınlık hakları konusunda, Şubat 2023 depremlerinin yaşandığı dönemde de sivil toplum ciddi baskı görmekteydi ancak sesini duyurmaya çalışmaya da devam etmekteydi. Rapor sivil toplumun dönüştürücü bir etki yaratamıyor oluşunu söz konusu baskılarla ilintili olarak açıklamaktadır. Bu açıklama baskılar olmadığı koşulda sivil toplumun söz konusu sorunlara çözüm olacağı gibi bir bakış açısına sahiptir.

Derneklerde gönüllü ve profesyonel (ücretli) olarak çalışanların sayılarına ait veriler incelendiğinde; 2010 yılında derneklerde toplam gönüllü çalışan sayısı 23.664 iken (İlke, 2021, s. 52), 2022 yılında ise Türkiye’de sivil toplum örgütlerinde çalışan toplam kişi sayısı 96 bin 948’dir. TÜİK istatistiklerine göre ise 2022 yılı toplam istihdam 30 milyon 752 bindir. Bu durumda Türkiye’deki toplam istihdamın sadece yaklaşık %0,3’ü sivil toplum örgütlerinde yer almaktadır (STGM, 2022, s. 48).

Türkiye’de sivil toplumun gelişimi iktisadi hayat ve yasalarla şekillendirilmiştir. 1990’lar itibarıyla hızla sivil toplum gelişirken insan haklarından çevreye kadar birçok alanda sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmıştır. Özellikle neoliberal dönemde STK’ların sayısında büyük bir artış görülmektedir. Sivil toplumun gelişimi uluslararası etkileşim ve devlet politikaları gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. Her dönemde yaşanan politik ve toplumsal koşullar sivil toplumun rolünü ve konumunu önemli biçimde etkilemiştir.

Sivil toplum kuruluşları üzerine var olan literatür büyük ölçüde liberal yaklaşımla örtüşmekte ve sivil toplum kuruluşlarının işleyişindeki aksaklıklara dikkat çekmektedir. Örneğin, Göksel ve Birden (2005, s. 67)’in çalışması STK’ların gelişmemesi ve etkili olamamasının temel nedenini STK’ların AB fonlarına erişmek amacıyla birbirleriyle rekabete girmeleri ve AB kurumlarının gözünde güvenilirliğini zedeledikleri sonucuna indirgemektedir. Çalışmanın yaklaşımına göre STK’lar birbirleriyle rekabet etmezse AB’nin gözünde güvenilir olacaklar ve STK’lar gelişebileceklerdir. Bu bakış açısı AB nezdinde STK’ların itibarı artırılırsa daha gelişmiş bir STK yapısının var olacağını ileri sürmektedir. Ancak STK’ların gelişimini AB’nin gözündeki itibar ile ilişkilendirmek meseleye Türkiye’deki toplumsal yapı ve düzenden uzak bakmak demektir. STK’ların varlığını ve gelişimini bu biçimde açıklamak STK’ların rolünü kavramak açısından sakıncalıdır.

Zihnioğlu (2013, s. 396-397)’nin çalışması ise temel sorunu AB’nin kendi sivil toplum yapısını teknik, mali ve politik araçlar aracılığıyla Türkiye’deki STK’lara empoze etmeye çalışması, kendi sözleriyle “*Avrupa entegrasyonunun altın yumurtlayan tavuğu olan AB sivil toplum politikasının Türkiye bağlamında ölü bir kaz haline gelmesi*” olarak görmektedir. Bunu destekleyen bir bakış açısıyla Rumelili ve Boşnak (2015, s. 133), AB’nin 1990’ların başından bu yana fonlar aracılığıyla Türkiye’deki sivil toplumu olumsuz etkilediğini ve “Avrupalılaşıma”sına neden olduğunu savunmaktadır. Meseleye bunun tam tersi bir yerden kavrayan İçduygu (2011, s. 384-393), AB’nin Türkiye dahil tüm aday ülkelere uyguladığı Sivil Toplum Geliştirme Programı (CSDP) ile sivil toplumu daha aktif hale getirmesi ve STK’ların kapasitelerini artırarak demokratikleşme sürecinde daha etkili bir rol oynamaları için sarf ettiği çabaya rağmen Türkiye sivil toplumunun bunu pratikte uygulamada ve “Avrupalılaşıma” konusunda başarısız olduğuna dikkat çekmektedir.

Görüleceği üzere çalışmalar STK'ların faaliyetlerinin başarısızlığını “Avrupalılaşmak” veya “Avrupalılaşmamak” üzerinden açıklamaktadır. Bu literatürdeki çalışmaların Türkiye sivil toplumuna ilişkin bakış açısının tutarsızlığını ortaya koymaktadır. STK'ların başarısını “Avrupalılaşma” kavramı üzerinden açıklamak Türkiye'deki sivil toplumun gerçekliğini göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Zihnioğlu (2019, s. 122)'nin bir diğer çalışması AB'nin fonları savunmasız grupların haklarını geliştirmek amacıyla açılrsa dahi Türkiye'deki STK'ları hak temelli faaliyetler yerine hizmet temelli faaliyetler yürüttüğünü savunmaktadır. Çalışmanın iddiasına göre STK'lar derinlemesine bilgiye sahip olmadıkları için parlamento düzeyinde savunuculuğu yeterince gerçekleştirememektedir. STK'ların çalışmalarının hizmet veya hak temelli olması sorunlara çözücü bir nitelik kazandırmamaktadır. Bunu bu biçimde değerlendirmek Türkiye'deki STK'ların varlığını ve işlevini olduğundan farklı algılamaya yol açmaktadır.

Görüldüğü üzere hâkim literatür STK'ların çalışmalarının başarısızlığını rekabet, Avrupalılaşma, hizmet temelli çalışmalar ve sivil toplum üzerindeki baskı üzerinden tartışmaktadır. Bu çalışmalar da STK'ların işleyişine yönelik eleştiriler getirmektedir. Literatür meseleyi çok uzak ve dar bir bakış açısıyla açıklamaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının yaklaşık sayıları 130 bin ve 7-8 milyon üyesi olmasına rağmen başta insan hakları olmak üzere Türkiye'de birçok sorun var olmaya devam etmektedir. Mevcut durumda kadın hakları, çocuk hakları, basın ve düşünce özgürlüğü gibi birçok alanda birçok ihlal yaşanmaktadır. STK'lar söz konusu sorunlara ilişkin bazı hizmetler sunmaktadır; ancak sorunların ortaya çıkmasını engelleyecek bir yapı değildir. Ortadoğu'da savaşlar yaşanmakta ve insanlar kitleler halinde yerlerinden edilmektedir. STK'lar yerinden edilmeyi engellemeye ilişkin herhangi bir şey yapamamaktadır. Özetle STK'lar gündemlerine aldıkları sorunlara ilişkin sorunların doğrudan muhataplarına yardım etme ve hizmet sunma konusunda işlevsel olsa da sorunların ortaya çıkması ve ortaya çıktıktan sonra yok edilmesine ilişkin dönüştürücü bir etkiye sahip değildir.

2.5 Zorunlu Göçmenlere İlişkin Faaliyet Yürüten STK'lara Yönelik Bir Eleştirel Çalışmanın Gerekliliği Üzerine

STK'ların çabaları ne kadar değerli olsa da Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de STK'lar politikayı değiştirmek konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Mültecilik tanımını değiştirme, mültecilerin statüsünü belirleme, yasal düzenlemelerde veya dış politikaya ilişkin kararlar konusunda değişiklik yapma gücüne sahip değildir. Mültecilere ilişkin birçok ülkede faaliyet gösteren ve birçok STK'yı bünyesinde barındıran ağ kuruluşların dahi etkisi sınırlı kalmaktadır. Politikaya baskı yapma iddiası ile hareket etseler de yıllardır faaliyet gösteren STK'ların hiçbiri politikada somut bir etki yaratamamıştır.

Belirgin bir etki yaratamamalarının yanı sıra STK'lar hegemonik güçlerin ideolojilerini sürdürdükleri nedeniyle de eleştirilmektedir. Mültecilere ilişkin kavramlar, tanımlamalar, yasal düzenlemeler, istatistiki veriler ve mültecilere yönelik faaliyet ve çalışmalar hegemonik devlete ve devletin politikasına hizmet etmektedir (Chimni, 2009, s. 12-16). Bununla birlikte, bu hegemonya ülkesini terk etmek durumunda kalanların üzerinde bir denetim ve kontrol mekanizması inşa etmektedir. Bunu destekleyen nitelikte olan Agier (2011, s. 211-216)'in çalışması vatansızların korunmasının perde arkasında mağdurların/istenmeyenlerin (undesirables) kontrol edilmesi anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Küreselleşme ile toplumsal ve ulusal azınlıkların kayırıldığı ve mültecilere yönelik yürütülen insani yardımın ise depolitize edildiğini savunmaktadır. İnsani yardım yoluyla mülteciler “yönetilebilir mağdurlar (undesirables)” olarak konumlandırılmaktadır.

Mültecilere yönelik insani yardım konusunda önemli role sahip BMMYK'ya yönelik eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşan Hyndman (2000), mülteci kamplarındaki deneyimine dayanarak bir çalışma yürütmüştür. Bu bağlamda BMMYK'nın çatışma bölgelerinde çalışmasının nedeninin bağışçıların BMMYK'dan yerinden edilmiş insanları “güvensiz” alanlarda “güvende” tutmasını istemesi olduğunu ortaya koymaktadır. İnsani yardımın mültecileri kontrol etmenin bir aracı olarak kullanıldığını savunmaktadır. BMMYK'ya göre mülteciler “düzensiz” olarak adlandırılan sayılardan ibarettir. STK'lar çalışmalarını plansız ve belirsiz bir biçimde yürütmektedirler. Bağışçı ile yardım alan arasında hiyerarşik bir yapı yaratmaktadır. Bağışçılar BMMYK'nın müşterisi, mülteciler ise hizmet alanlarıdır. Hyndman' göre insani yardım devlet dışı ama düzenleyici görevi gören bir alandır. Bu nedenle yeniden düşünülmeli ve ele alınmalıdır.

Hem STK’ların çalışmalarından hem de literatürdeki çalışmalardan görüleceği üzere; mültecilere yönelik faaliyetler yalnızca “yardım” amacı taşıyan çalışmalar olarak kabul edilemez. Herhangi bir nedenle zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan insanlar hassas ve güvencesiz bir konuma düşmektedir. Egemen güçler bu duruma pragmatist yaklaşarak STK’lar yoluyla bir hegemonya inşa etme fırsatı bulmaktadır.

STK’ların çabalarına karşın bugün hala yaklaşık 120 milyon insanın zorla yerinden edilmiş olması, söz konusu çabaların yerinden edilmenin önüne geçemediğini ortaya koymaktadır. STK’lar birçok alanda sayısız proje ile birçok çalışma yürütmektedirler. Çoğu zaman bürokratik olmayan yapısıyla insanlara doğrudan ulaşım sağlayabilmektedirler. Ancak STK’ların zorunlu göç ve göçmenlere ilişkin meydana gelen sorunları ortadan kaldırma kabiliyetleri bulunmamaktadır.

STK’lar toplumda dönüşüm yaratma konusunda kritik bir noktada görülmektedir. Ancak STK’lar hem koşulları hem de toplumsal sorunlara ilişkin yaklaşımları nedeniyle faaliyetleri sınırlı kalmaktadır. STK’ların ele aldıkları sorunlara ilişkin müdahaleleri kısa süreli ve projelere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle işlevi yalnızca sorunlara geçici olarak müdahaleler biçiminde mümkün olmaktadır. Faaliyetlerini fon sağlayıcı kuruluşların gündemlerine göre şekillendirmeleri sorunların asıl muhatabı olan zorunlu göçmenlerin ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, STK’ların kurumsallaşan ve profesyonelleşen yapıları zorunlu göçmenlerin temsiliyetine imkân vermemekte ve katılımcılık ortamının yaratılmasını engellemektedir.

STK’ların sorunlara ilişkin yapısal değil yüzeysel çözümlerle yaklaşması sınıf eşitsizliklerinin yaratıldığı mevcut neoliberal sistemin yeniden üretilmesine ve mevcut yapının dolaylı bir biçimde sürdürülebilir olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle zorunlu göçe ilişkin köklü değişikliklerin gerçekleşmesi engellenmektedir. STK’lar ise adeta fon sağlayıcıların ajandalarının dikte edilmesinin aracı ve devletin zorunlu göç alanındaki “politika uygulayıcısı” haline gelmektedir.

Bugün hem Avrupa’da hem Türkiye’de sivil toplum kamu ve özel sektörün yanında bir “üçüncü sektör” olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda “politikaya baskı yapan”, “hükümet dışı” ve “demokratik” olarak anılmaktadır.

Bu görüşün aksine bu çalışma STK'ların küresel hegemonik düzenin bir parçası olduğunu, bir baskı aracı olma niteliğine sahip olmadığını ve dönüştürücü bir gücünün olmadığını savunmaktadır. Türkiye'de zorunlu göçe ilişkin yasal ve kurumsal yapılar devlet tarafından şekillendirmektedir. Bu nedenle STK'ların zorunlu göçmenlere yönelik yürütecekleri faaliyetlerin sınırlarını belirlemektedir. Örneğin zorunlu göçmenlere ilişkin çalışma iznini devlet belirlemektedir. STK'ların zorunlu göçmenlere çalışma izninin verilmesi konusunda bir karar yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, STK'lar ekonomik kaynaklarını fonlar aracılığıyla elde etmektedir. Bunun sonucu olarak zorunlu göçmenlerin sorunlarından önce fon sağlayan kuruluşun öncelikleri ve talepleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda STK'ların dönüştürücü etkisinin olduğunu savunan hâkim görüşün aksine bu çalışma STK'ların hegemonik düzenin bir parçası olduğunu ve dönüştürücü gücünün olmadığını savunmaktadır. Bu iddiasını kanıtlamak üzere bir sonraki bölümde Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler üzerine çalışmalar yürüten STK'ların kendisi ile görüşmeleri içeren saha çalışmasına yer verilmiştir.

3 GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİLERE YÖNELİK ÇALIŞMA YÜRÜTEN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINA İLİŞKİN BİR ALAN ARAŞTIRMASI

3.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

STK'lar bugün kadın, çocuk, göç ve çevre gibi birçok alanda faaliyetler yürütmektedirler. Bu bağlamda kırılgan ve marjinalleştirilmiş gruplara yönelik hak savunuculuğu ve yardım faaliyetleri sürdürmektedirler. STK'lara ilişkin literatür ve açık kaynaklar incelendiğinde; STK'ların demokratik, özgürlükçü, toplumsal dönüşüm yaratan ve devlet üzerinde baskı kurabilen yapılar olduğu ifade edilmektedir. İnsanların birçok nedenle yerinden edilme durumlarını ifade eden zorunlu göç ve zorunlu göçe ilişkin sorunlar da STK'ların faaliyet yürüttükleri alanlardan biridir.

Zorunlu göç olgusunun giderek derinleştiği bir dönemde bu alanda faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarının da önemi artmıştır. Sivil toplum kuruluşları zorunlu göç alanında ürettikleri projeler ve yürüttükleri faaliyetlerle geniş bir yere sahiptir. Ancak STK'lar gelirlerini bireysel bağışlar ve fonlardan elde etmektedirler. Bu nedenle faaliyetlerini bağış ve fonlar dahilinde yürütmektedirler. Bu durum STK'ların fona bağımlı olmalarına neden olmakta ve faaliyetlerin özgürce gerçekleştirilmesinin önünde engel teşkil etmektedir (Froelich, 1999). Söz konusu kaynak bağımlılığı göz önünde bulundurulduğunda STK'ların faaliyetlerinin sorgulanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri üzerinden zorunlu göç alanında nasıl bir etkiye sahip olduklarının tespit edilmesi önemli bir husustur. Araştırma STK'ların zorunlu göçün getirdiği kayıt, sağlık, eğitim ve istihdama erişim gibi sorunlar karşısında nasıl bir rolünün olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda sadece varlıkları değil nasıl işlev gördükleri de önem kazanmaktadır.

Sivil topluma ilişkin ana akım yaklaşımlar sivil toplum kuruluşlarını Suriyelilerin sorunlarının çözümünde önemli bir yere sahip olarak görmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının var olma nedenini, zorunlu göç olgusunu ele alış biçimlerini ve pratikte nasıl çalışmalar yürüttüklerini anlamadan bu anlamı yüklemek, meseleye dar bir pencereden bakmak anlamına gelecektir.

Hâkim kuramların STK'ları baskı aracı (ya da devletin baskısına bir karşı koyma aracı) olarak gören ontolojik yaklaşımlara karşı bu çalışma STK'ların varlığına küresel hegemonik ilişkiler ve düzenin parçası olduğu ontolojik yaklaşımıyla bakmaktadır. Bu yaklaşım STK'larla yapılan saha çalışması ile desteklenmiştir. Bu çalışma sivil toplumu bir kesim üzerinden, geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerinden kavramaktadır. Bu düşüncenin epistemolojik bilgisine ise yapılan literatür araştırmaları yoluyla varılmıştır. Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları tespit edilerek, bu kuruluşların faaliyetleri kendilerinin paylaştıkları açık kaynaklardan (alan çalışmaları, yardım faaliyetleri, istatistiksel veriler, yayınlanan raporlar, yasal düzenlemeler, fon kaynakları vb.) derinlemesine incelenmiştir. Belge, doküman, haber ve raporlardan elde edilen ikincil verilerden hareketle, çalışma kapsamında araştırmanın öznesi konumunda bulunan STK'lar ile görüşmeler gerçekleştirmek daha doğru bilgiye ulaşmayı sağlayacaktır. Bu nedenle çalışma kapsamında STK'ların faaliyetlerini ve zorunlu göç olgusunu nasıl ele aldıklarını ortaya koymak amacıyla Türkiye'de Suriyelilere yönelik faaliyet yürüten STK'lar ile görüşme yapılması planlanmıştır. Bu bağlamda, bu bölümde ilk olarak yönteme ilişkin açıklamalar, ardından da saha araştırmasında elde edilen bulgular yer almaktadır. Saha araştırmalarından gelen verilere ilişkin bulgular kısmında bir tartışma yürütülecektir.

3.2 Yöntem

Araştırmanın bu kısmında; araştırma deseni, araştırmanın katılımcıları, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizi üzerine bilgiler yer almaktadır.

3.2.1 Araştırma deseni

Bu çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kolaylıkla ölçülemeyen değişkenleri belirlemek ve kompleks bir konuya ayrıntılı bir anlayış getirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bir problemi keşfetmenin en iyi yolu insanlarla doğrudan konuşarak, onları bulundukları ortam ve koşulları içerisinde bütünsel olarak değerlendirmektir. Nitel araştırma ile katılımcıların bir problem veya konuyu hangi bağlam veya hangi ortamda ele aldığını anlamak mümkündür (Creswell, 2013, s. 48). STK'lar zorunlu göç olgusunu ele alırken ve buna yönelik faaliyet yürütürken belirli amaç ve arka plana sahiptirler. Bu meseleye ilişkin STK temsilcilerinin öznel deneyimleri ve algıları göz önünde bulundurularak nedenler ve süreçleri anlamak hedeflenmektedir.

Karmaşık süreçleri anlamlandırmak ve yorumlamak için nitel araştırma, derinlemesine veri toplama ve bağlamı içinde değerlendirme imkânı sağlamaktadır. STK temsilcileri ile doğrudan görüşmek konuyu bağlamı içerisinde daha geniş bir çerçeveden görmeyi ve objektif değerlendirmeyi sağlayacaktır.

Yoksullukla mücadele, eğitim, sağlık, hayvan hakları ve çevre gibi toplumsal sorunlara çözüm üretme gibi sorumluluklar gitgide sivil topluma bırakılmıştır. Toplumsal sorunlara yönelik STK'lar bugün birçok alanda yoğun bir biçimde faaliyetlerini sürdürmektedir. Nicel olarak ise sayıları giderek artış göstermektedir. STK'ların yoğun faaliyetlerine karşın sorunların hala devam ediyor olması, STK'ların faaliyetlerinin sorgulanması gerektirmektedir.

Çalışma Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerine faaliyet yürüten STK'lara odaklanmaktadır. Bu bağlamda nitel araştırma desenlerinden biri olan vaka çalışması kullanılmaktadır. Vaka çalışması gerçek yaşamın güncel bağlam veya ortamın içerisindeki bir durumun araştırılmasını gerektirmektedir (Yin, 2009).

Vaka çalışması, ayrıntılı ve derinlemesine veri toplama yoluyla bir konuya açıklama getirmeyi amaçlamakta ve bir veya birden fazla vaka bağlamında kullanılabilir (Creswell, 2014). Vaka çalışmasının amacı belli bir konuyu, problemi veya meseleyi en iyi şekilde anlamak için seçilmiş durumu anlamak olmaktadır (Stake, 1995).

Bu bağlamda bu çalışma STK'ların geçici koruma altındaki Suriyelilerin sorunlarının çözümü bağlamındaki rolünü anlamaya çalışmaktadır.

3.2.2 Araştırmanın katılımcıları

Geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik çalışma yürüten STK'ların faaliyetlerini kadın, çocuk, işçi veya farklı bir şekilde kategorize etmek mümkün olmamaktadır. Bunun nedeni STK'lar fon sağlayıcılar tarafından açılan açık fon çağrıları üzerine fon ve projelere başvurmaktadır. Bu projenin konusunun ne olacağına fon sağlayıcıların karar verdiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle STK'lar spesifik bir alanda uzmanlaşmaktan ziyade açılan çağrılar doğrultusunda çalışacağı hedef kitle ve konusunu belirlemektedir. Örneğin geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik faaliyette bulunan STK'lardan biri açık fon çağrılarına göre proje ürettiği için Suriyeli kadın/çocuk/işçi alanlarından herhangi birinde hiçbir çalışma yapmamış veya bir kez proje uygulamış olabilir.

Konuyu bu alanlardan birine daraltmak göç alanında önemli çalışmalar yapmış STK'ları kapsam dışında bırakacaktır. Bununla birlikte, bu alanlardan herhangi birinde tek proje gerçekleştirmiş veya hiç gerçekleştirmemiş olan bir STK'nın faaliyetlerini tek bir proje üzerinden değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Bu nedenle bu tez çalışmasında STK'ların Suriyeliler özelinde ilgilendiği alan açısından bir daraltmaya gidilmemektedir. Bununla birlikte, Suriyeliler üzerine faaliyet yürüten STK'lar Türkiye'de birçok ilde faaliyetlerini yürütmektedir. Görüşme yapılacak kurumlar dönem dönem bazı illerde projeler yürütürken, projelerin bitmesiyle oradaki faaliyetlerini sonlandırmaktadır. Fon aldıkları başka illerde faaliyet göstermektedirler. Bu durum da göz önünde bulundurulduğunda görüşme yapılacak kuruluşların örneğin “sadece X ilinde faaliyet gösteren kuruluşlar” biçiminde sınırlandırılması Suriyelilerin yoğun olduğu illerdeki faaliyetlerin veya diğer illerde yapılan alana ilişkin kayda değer çalışmaların göz ardı edilmesi anlamına gelecektir. Bu nedenle ulusal düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlar hedeflenmektedir. Görüşme yapılacak STK'ların belirlenmesi adına bu alanda çalışma yürüten kuruluşlar özelinde sistematik bir bilgi veya veri bulunmamaktadır. Bunun yerine Suriyeliler ile ilgili çalışma yürüten sivil toplum kuruluşlarının hangileri olduğunu tespit etmek amacıyla göç alanında çalışma yürüten (BMMYK, IOM, ILO vb.) üst kuruluşlardan öneri ve görüş istenmiştir.

Bu görüşler ve açık kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik ulusal düzeyde faaliyette bulunan 25 STK tespit edilmiştir. Bu STK'lar kuruluş amaçları Suriyelilere yönelik çalışma yürüten ve kuruluş amacı Suriyelilere yönelik çalışma yürüten STK olmasa dahi uluslararası kuruluşların önerdiği üzere bu alanda yoğun olarak projeler yürüten STK'lardır. Suriyelilere ilişkin çok nadiren çalışma yürüten STK'lar bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

3.2.3 Veri toplama araçları

3.2.3.1 Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği

Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknik kapsamında araştırmacı genel bir yol haritasına sahip ancak görüşmeciyeye göre sorularda değişiklik yapma esnekliği de bulunmaktadır.

Yapılandırılmış görüşme, görüşmecinin kendini serbestçe ifade etmesine imkân tanımazken yapılandırılmamış görüşme ise konunun dışına çıkılması veya verilerin analizinin zor hale gelmesine neden olma riski taşımaktadır. Bu anlamda yarı yapılandırılmış görüşme, katılımcının görüş ve deneyimlerinin derinlemesine tespit edilmesini ve bağlamsal olarak bilgi toplaması avantajına sahiptir. Görüşmede genel sorular araştırmacının görüşmecilerin ne söyleyeceği üzerindeki kontrolü en aza indirmektedir (Silverman, 2003, s. 92). Bu nedenle bu çalışmada geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerinde ulusal düzeyde faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları ile yarı yapılandırılmış soru formu ile derinlemesine görüşmeler yapılması planlanmıştır. Öncelikle yarı yapılandırılmış soru formu araştırmanın cevap aradığı sorulara yönelik olarak hazırlanmıştır.

Çalışma kapsamında nitel yöntemlerden biri olan derinlemesine görüşme kullanılacaktır. Derinlemesine görüşme tekniğiyle herhangi bir sosyal grup veya bireyin deneyim ve davranışlarını yakından görme ve anlama imkânı bulunmaktadır (Friesen, 2010, s. 14).

Bu bağlamda düşünceler veya bilinmeyen yeni veriler ortaya çıkmakta ve araştırmacının olaylara katılımcının bakış açısından bakarak olayların doğasını kavramasına olanak sunmaktadır (Rubin ve Rubin, 2012, s. 3). Bu teknik kişilerin doğrudan kendilerini ifade edebilmelerine olanak vermesi (McCracken, 1998, s. 9) ve katılımcının içinde bulunduğu aktivite, olay ve mekanları ile bütün yönleriyle değerlendirme fırsatı sağlamaktadır (Johnson, 2002, s. 106). Bu nedenle katılımcı STK'lar ile derinlemesine yapılan görüşmeler yürüttükleri faaliyetlerin işlevini anlamak amacıyla önemli bir yere sahiptir.

STK temsilcilerinin kendi deneyimlerine dayanarak göç konusuna bakış açıları, bu bakış açısına göre geliştirdikleri proje ve faaliyetler ve uygulama sürecinde faaliyetlerini yürütme biçimleri derinlemesine görüşme ile daha anlaşılır hale gelecektir.

3.2.3.2 Araştırmacı günlüğü

Bu çalışma kapsamında veri toplama araçlarından bir diğeri ise araştırmacı günlüğüdür. Araştırmacı saha çalışması sürecinde görüşmelerden edindiği gözlem ve izlenimlerini sistematik olarak kayıt altına almıştır. Görüşme içeriklerinden hariç olarak katılımcıların tutumlarına yönelik gözlemlerini görüşmecilerin bulundukları bağlama yönelik olarak notlar almıştır.

Görüşmelere ilişkin bu notlar sayesinde veri toplama süreci şeffaf ve daha pratik biçimde izlenebilir hale gelmiştir. Verilerin analizi sürecinde araştırmacı günlüğünden faydalanılmıştır. Bu veri toplama aracı sayesinde nitel verilerin yorumlanmasına zenginlik kazandırılmıştır.

3.2.4 Veri toplama süreci

Araştırma kapsamında Mayıs 2024 tarihinde saha çalışması için Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 08.05.2024 tarihli 721528 nolu Etik Kurul Kararı alınmıştır. Araştırmada kullanılacak yarı yapılandırılmış soru formunun geçerliliğini ve güvenilirliğini test etmek amacıyla bu çalışma Türkiye’de bulunan geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik faaliyet yürüten STK’lara ilişkin olması nedeniyle uluslararası koruma altındaki Afganlılara yönelik faaliyet yürüten 2 STK ile bir pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin ardından araştırma sorularının açık ve anlaşılır olduğu, araştırmanın amacına yönelik tasarlandığı tespit edilmiştir. Ardından bir görüşme takvimi belirlenerek saha çalışması sürdürülmüştür.

Bu doğrultuda tespit edilen STK’lar ile görüşme tarihleri belirlenerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerdeki veriler birbirini tekrar etmeye başladığı noktada görüşmeler tamamlanmıştır. Saha çalışması kapsamında 15 ulusal düzeyde faaliyet gösteren STK temsilcisi ile görüşülmüştür. Görüşülen kuruluşların 13’ü dernek statüsünde 2’si ise vakıf statüsündedir. Kuruluşların 11’inin kurulma amacı göç, mülteci, sığınmacı ve yerinden edilmiş kişiler üzerine olurken 4’ü ise bu alanda kurulmamış ancak mülteciler üzerine birçok proje yürütmüştür. Görüşmeciler STK’lardan 9’u Suriye krizinin gerçekleştiği 2011 yılından sonra kurulmuş olmasına karşın 6’sı bu tarihten önce kurulmuştur.

STK’ların 10’u sadece ulusal faaliyet gösterirken 5’i hem ulusal hem uluslararası faaliyet göstermektedir. 10’u Türk vatandaşlarının bir araya gelerek kurdukları STK’lardan oluşurken 5’i ise Suriye Krizi nedeniyle Türkiye’ye gelen kişiler tarafından kurulmuştur. Görüşme öncesinde söz konusu STK’ların web siteleri, sosyal medya hesapları, yayınları ve faaliyet raporları incelenmiştir. Görüşmelerin bir kısmı kurumların ofislerinde yüz yüze gerçekleşirken, görüşmecinin uygunluğuna göre bir kısmı ise online olarak gerçekleşmiştir. Görüşmeciler STK’ların bir kısmı ses kaydı alınmasına onay verirken bir kısmı ise sadece not alınmasını kabul etmiştir. Görüşmelerin süresi ortalama 45 dakikadır.

Görüşmeler Ekim 2024-Aralık 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında veri toplanmasına ilişkin etik ilkeleri, onam formu ve katılımcı mahremiyeti gibi tüm etik kurallara uygun hareket edilmiştir.

3.2.5 Araştırmanın sınırlılıkları

Araştırma kapsamında birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Öncelikle Suriyelilere yönelik faaliyet yürüten STK'ların belirlenmesi kompleks bir süreç haline gelmiştir. STK'ların bazıları göç/iltica/sığınma gibi konulara yönelik kurulurken bu amaçla kurulmayan STK'ların da Suriyeliler üzerine faaliyet yürüttükleri tespit edilmiştir. Bazı kuruluşlar Suriyelilere yönelik yoğun faaliyetler yürütürken bazıları sadece küçük bütçeli ve süreli tek bir faaliyet yürütmüş olabilmektedirler. Ancak STK'ların ne yoğunlukta faaliyet yürüttükleri yalnızca ikincil kaynaklardan tespit etmek güç olmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında Suriyeliler ilişkin faaliyet yürüten uluslararası kuruluşlardan (BMMYK, IOM, ILO vb.) hangi STK'lar ile görüşülebileceği konusunda görüş alınmıştır. Bu nedenle çevrimiçi kaynak taraması, web tabanlı içerik analizi ve uluslararası kuruluşların önerileri sonucunda katılımcı Suriyeli STK'lar belirlenmiştir.

Görüşmeler Ekim-Aralık 2024 arasında gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle zamansal olarak çalışmanın sınırlılığı verilerin bu tarih aralığında elde edilmiş olmasıdır. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı STK'ların statüsüne ve faaliyet alanına ilişkin olmaktadır. Çalışma Suriyeliler üzerine ulusal olarak faaliyet gösteren STK'lar ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular yerelde Suriyeliler üzerine faaliyet gösteren STK'ların faaliyetlerini yansıtmamaktadır. Bununla birlikte, çalışma yalnızca Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerine faaliyet gösteren STK'ların faaliyetlerini konu edinmektedir. Diğer zorunlu göç etmek durumunda kalmış (Afganistanlılar, Iraklılar vb.) kişilere yönelik yürütülen çalışmaları kapsamamaktadır.

3.2.6 Verilerin analizi

Görüşmelerin tamamlanmasının ardından yarı yapılandırılmış soru formu ile toplanan her görüşme sonrasında görüşme kayıtları deşifre edilerek çözümlenmiş, notlar ise sistematik ve düzenli bir şekilde metne çevrilmiştir. Her görüşülen STK için etik kurallara uygun olarak görüşmeci ve kurum anonimleştirilerek (STK 1, STK 2) ayrı dosyalar hazırlanmıştır.

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Hem nitel hem nicel çalışmalar kapsamında kullanılabilen içerik analizi yöntemi; belirli kelimelerin, temaların veya kavramların varlığını, anlamlarını ve ilişkilerini analiz etmektedir. Nitel çalışmalarda metinler aracılığıyla sosyal etkileşim ve iletişiminin yönünün ortaya konulmasını sağlamaktadır. Belirli kategoriler arasında değişebilen ilişkileri anlamaya ve yorumlamayı mümkün kılmaktadır (White ve Marsh, 2006, s. 30-31). Bu analiz yöntemi ile metnin içeriğindeki anlama odaklanılmakta ve araştırmanın konusuna ilişkin yönler metinden süzölebilmektedir (Mayring, 2000). Bu yöntem ile temalar ve örüntülerin tanımlanması ve kodlamanın sistematik sınıflandırılmasıyla metin verilerinin içeriği yorumlanmaktadır (Hsieh ve Shannon, 2005, s. 1279). Bu çalışma kapsamında verilerin sistematik olarak kodlanmasını ve belirli temalar ile bu temalar arasındaki ilişkilerin yorumlanmasına olanak sağlayan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu analiz yöntemi, STK'ların zorunlu göç konusunda toplumsal sorunlara yönelik faaliyetlerini sorgulamak ve STK'ların mevcut yapı içerisinde işlevini ortaya koymak için verilerin sistematik olarak sınıflandırılmasına ve araştırma sorusuna ilişkin çıkarımlar yapılmasına imkân tanımaktadır. İlk olarak açık kodlama yöntemiyle araştırma sorusuyla ilgili en önemli temalar belirlenmiştir. Kodlamalar araştırmanın sorularına yanıt verecek biçimde belirlenmiştir. Temalar derinlemesine analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırmacı günlüğü ve görüşmeler sırasında tutulan notlar yorumlama kısmında destekleyici olarak kullanılmıştır. Verilerin güvenilirliği adına bazı görüşmelerin özetleri katılımcılara gönderilerek bilgilerin doğrulanması adına teyit alınmıştır. Bu yöntemle veriler sistematik bir şekilde yapılandırılmış ve yorumlanmıştır. Bu bağlamda STK'ların roller ve işleyiş biçimleri sistematik bir şekilde analiz edilmiştir.

Görüşülen STK'ların profili "kuruluş amacı, faaliyetleri, kuruluş yılı ve faaliyeti (uluslararası/ulusal)" ekseninde ortaya konulmuştur. Bu sürecin tamamlanmasının ardından "Bulgular" kısmının yazımına geçilmiştir.

3.3 Bulgular

3.3.1 Saha araştırması kapsamında incelenen STK'ların bir profili ve Suriyelilere yönelik faaliyetleri

Bu kısımda saha araştırması kapsamında incelenen STK'ların profiline Tablo 1.4'te yer verilmektedir. Bu bağlamda katılımcıların profili "STK (dernek, vakıf), kuruluş amacı, faaliyet alanları, kuruluş yılı, faaliyeti (ulusal/uluslararası)" biçiminde kategorize edilmiştir.

Saha çalışması kapsamında 15 STK ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu STK'lardan 13'ü dernek statüsündeyken 2'si vakıf statüsündedir. STK'ların büyük çoğunluğunun 2011 Suriye krizinden sonra kurulduğu görülmektedir. Tablo 1.4'te görüleceği üzere kuruluş amacı mültecilere yönelik olmasa dahi çalışmalarını bu doğrultuda güncellemiştir. STK'ların 10'u sadece ulusal faaliyet gösterirken 5'i hem ulusal hem uluslararası faaliyet göstermektedir.

Çalışma kapsamında STK'ların yönetici ve uzman pozisyonundaki temsilcileri ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 7 yönetici ve 8 uzman ile görüşmeler yapılmıştır. STK 1, STK 2, STK 3, STK 4, STK 8, STK 11, STK 13 yönetici pozisyonunda görüşmeciler olurken STK 5, STK 6, STK 7, STK 9, STK 10, STK 12, STK 14, STK 15 uzman pozisyonunda görev almaktadır.

Tablo 1. 4*Katılımcı Profilleri*

STK (Dernek/Va kıf)	Kuruluş amacı	Faaliyet alanları	Kuruluş yılı	Faaliyeti (Ulusal/ Uluslararası)
STK 1 (Dernek)	Zorunlu göçmenler arası yardımlaşma	-Koruma -Sağlık -Barınma -Eğitim -Maddi yardım	2012	Ulusal
STK 2 (Dernek)	Zorunlu göçmenler arası yardımlaşma	-Koruma -Sosyal uyum -Yasal danışmanlık -Savunuculuk -Psikososyal çalışmalar	2014	Ulusal
STK 3 (Dernek)	Zorunlu göçmenlerin sosyal uyumu ve hizmetlere erişimi	-Koruma -Sosyal uyum -Geçim kaynakları -Hukuki destek -Psikososyal destek	2014	Ulusal
STK 4 (Vakıf)	Göç alanında araştırmalar yapmak	-Araştırma -Eğitim -Burs	2010	Ulusal
STK 5 (Dernek)	Zorunlu göçmenlerin sürdürülebilirlik mekanizmalarını iyileştirmek	-Koruma ve sosyal uyum -Gıda güvenliği ve tarım -Su ve barınma -Eğitim -Altyapı rehabilitasyonu -İş fırsatları yaratma -Finansal destek (işletmelere)	2015	Ulusal ve Uluslararası
STK 6 (Dernek)	İnsanı yardım		2005	Ulusal ve Uluslararası
STK 7 (Dernek)	Sığınma ülkelerindeki mültecilere destek olmak	-Koruma -Barınma -Eğitim -İyileşme/ kalkınma	2015	Ulusal ve Uluslararası
STK 8 (Dernek)	Zorunlu göçmenlerin haklarının gözetilmesi	-Akademik çalışmalar -Psikososyal destek -Sosyal uyum -Eğitim ve istihdam	2013	Ulusal

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1.4*(Devam) Katılımcı Profilleri*

STK (Dernek/ Vakıf)	Kuruluş amacı	Faaliyet alanları	Kuruluş yılı	Faaliyeti (Ulusal/Uluslararası)
STK 9 (Dernek)	Sivil toplumun güçlendirilmesi	-Örgütsel kapasite güçlendirme -Örgütlere hibe desteği -Araştırma ve savunuculuk	2004	Ulusal
STK 10 (Dernek)	Zorunlu göçmenlerin haklarını korumak	-Hukuki danışmanlık	2008	Ulusal
STK 11 (Vakıf)	Dezavantajlı kesimlerin hayatlarını iyileştirmek	-İnsani yardım -Yeniden yapılanma -Kalkınma -Eğitim ve sağlık	1999	Ulusal ve Uluslararası
STK 12 (Dernek)	Zorunlu göçmenler için savunuculuk	-Politika ve savunuculuk -STK'ları bir araya getirmek	2016	Ulusal
STK 13 (Dernek)	Afetten etkilenmiş toplulukların temel hak ve hizmetlere erişimi	-Acil Yardım -Çocuk Koruma -Sivil toplumu güçlendirme ve koordinasyon	2005	Ulusal
STK 14 (Dernek)	Yerinden edilmiş insanları güçlendirme	-Engelliler için koruma, -Psikososyal destek	2013	Ulusal ve Uluslararası
STK 15 (Dernek)	Göç araştırmaları yapmak	-Akademik araştırmalar -STK'lar arası ağ oluşturmak	2015	Ulusal

Not:* Katılımcı STK'ların tüzüklerinde amaçları “mültecilerin haklarının geliştirilmesi”, “mülteciler arasında yardımlaşma” biçimindedir. Ancak Türkiye’de yasal olarak mülteci kavramı yalnızca “Avrupa’da meydana gelen olaylar” neticesinde sığınma başvurusu kabul edilenler için kullanılabilmektedir. Birinci bölümde bu çalışmada “zorunlu göçmen” kavramının kullanılma gerekçeleri belirtilmiştir. Bu nedenle katılımcı STK'ların amaçları “zorunlu göçmen” kavramı çerçevesinde ifade edilmiştir. Bununla birlikte, STK'ların tüzüklerinde amaçları spesifik olarak “Suriyeliler” e yönelik çalışmalar yürütmek biçiminde ifade edilmemekte ve genel olarak “mülteci” kavramı kullanılmaktadır. Bu nedenle amaçlarını “Suriyeliler” özelinde ifade etmek mümkün olmamaktadır.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Genel olarak zorunlu göçmenlere yönelik olarak faaliyet yürüten STK'ların web siteleri ve faaliyet raporları incelendiğinde yürüttükleri veya tamamladıkları projelere ilişkin sistematik bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı projelere dair kısa bilgiler yer alırken projenin içeriğine ve faaliyetlerine ilişkin muğlak ifadeler yer almaktadır. Ancak görüşülen STK'ların gerçekleştirdiği faaliyetlere bakacak olursak şu başlıklar altında gruplayabiliriz;

-Kimlik ve kayıt işlemleri konusunda bilgilendirme: Bazı kuruluşlar ülkeye giriş yapan mültecilere kimlik ve kayıt işlemleri konusunda destek sunan merkezler, çağrı merkezleri ve sosyal medya araçları kullanmaktadır.

-Hukuki destek ve danışmanlık sunma: Zorunlu göçmenlerin yaşadığı insan hakkı ihlalleri, geri gönderilme tehlikeleri gibi durumlarda kurumlar proje kapsamında hukuki destek sağlamaktadırlar.

-Psikolojik destek: Uluslararası fonlar aracılığıyla savaş nedeniyle sığınan ve psikolojik destek ihtiyacı olan zorunlu göçmenlere fon süresince sağlanan desteklerdir. Bu bağlamda grup terapileri veya bireysel terapiler gerçekleştirilmektedir.

-Çocuk koruma ve cinsel şiddetle mücadele: Korumaya ihtiyaç duyan kadın ve çocukların tespit edilmesi, bu durumdaki vakaların Birleşmiş Milletler gibi kurumlara bildirilmesi şeklinde faaliyetlerdir. Çocuk işçiliği, çocuk istismarı, kadına karşı şiddet konusunda aileye ve çevreye bilgilendirme eğitimleri yapılmaktadır.

-Engellilerin korunması: Zorunlu olarak göç etmiş engellilerin sorun ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ve savunuculuk faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi üzerine faaliyetlerdir.

-Dil ve meslek kursları: Neredeyse tüm kuruluşların bünyesinde Türkçe dil eğitimi verilmektedir. Bununla birlikte, kuaförlük, dikiş eğitimi, dijital eğitimler, çıraklık eğitimleri gibi bazı mesleki eğitim kursları düzenlenmektedir.

-Sosyal uyum faaliyetleri: Bu kapsamda ev sahibi toplum ile zorunlu göçmenler arasında bir entegrasyon sağlamak amacıyla kültürel ve sanatsal faaliyetler yürütülmektedir. Bunlar müzik, dans, koro ve gezi gibi etkinliklerdir.

-Barınma, gıda ve diğer ihtiyaçlar: Bazı dönemler özellikle deprem zamanında zorunlu göçmenlere kira, gıda, giyecek yardımı, alışveriş kuponu gibi destekler sağlanması adına projeler yürütülmüştür.

-Eğitim: Öğrencilerin eğitime dahil edilmesi amacıyla aile ve çevrelerine bilgilendirme faaliyetleri yürütmeyi amaçlayan projelerdir.

-Sağlık ve hijyen: Sağlık ve hijyen konularında zorunlu göçmenlere eğitim sağlanmaktadır. Ücretsiz sağlık hizmetleri ve merkezleri konusunda bilgilendirmeler yapılmaktadır.

Akademik araştırmalar: Zorunlu göçmenlerin Türkiye’de yaşadıkları sorunlara, ihtiyaçlarının belirlenmesine ve yasal durumlarına ilişkin araştırmalardır.

STK’lar Türkiye’de bulunan zorunlu göçmenlere yönelik birçok alanda faaliyet yürütmektedirler. Kimlik, kayıt işlemleri, hukuki destek, eğitim, sağlık ve istihdam gibi çok geniş bir alanda faaliyetleri bulunmaktadır. Ancak faaliyetlerinin çoğu bir fon kapsamında yürütülmekte ve belli bir dönemi kapsamaktadır. Bu projeler sınırlı sayıda şehirde, sınırlı sayıda yararlanıcıya ulaşan kısa dönemli olarak yürütülmektedir. Bu bağlamda STK’ların projeye bağlı yürüttükleri faaliyetlerinin niteliğinin ele alınması gerekmektedir. Bu kısımda görüşülen STK’ların profiline ve faaliyetlerine ilişkin genel bir bilgi verilmiştir. Ardından STK’lar ile derinlemesine görüşmelerin ardından açık kodlama yöntemiyle belirlenen temalar ile bu temaların araştırma sorusu ile ilişkisi ele alınacaktır.

STK’lar ile görüşmelerden elde edilen bilgilere göre STK’lar faaliyetlerini projeler kapsamında yürütmektedirler. Bu bağlamda Suriyelilere yönelik projeler geliştirilmesi veya uygulanması aşamalarının hiçbirinde Suriyelilerin dahil edilmediği tespit edilmiştir. Görüşmelere ilişkin metinlerden yapılan çıkarımlar sonucu ilk başlık “Projecilik ve diğer faaliyetler bağlamında yardım edilen Suriyelilerin konumu” olarak belirlenmiştir. Görüşmelerde STK’ların faaliyetlerini projelere bağlı olarak yürütmesi STK’ların fona bağımlı olarak varlıklarını sürdürebildiklerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu durum STK’ların faaliyetlerini yürütürken fon sağlayıcıların ajandalarına göre hareket etmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda ikinci başlık “STK’ların ana faaliyeti olarak fona bağlı ve fon kaynaklarına bağımlı projecilik” olarak belirlenmiştir. Zorunlu göçe ilişkin yasal düzenlemeler ve kurumsal yapılar devlet eliyle oluşturulmaktadır. STK’lar fon sağlayıcılarla olan ilişkilerinin yanı sıra devletin olanak tanıdığı ölçüde faaliyetlerini yürütebilmektedirler. Bu nedenle üçüncü başlık “Devlet ve sivil toplum” olarak seçilmiştir.

STK'lar literatürde “demokratik” örgütler olarak tanımlanmaktadır. Ancak STK'lar ile görüşmeler boyunca projeler yürütülürken bazı etik sorunların yaşandığı birçok kez dile getirilmiştir. Bu nedenle dördüncü başlık olarak “STK'lar ve etik sorunlar” olarak belirlenmiştir. STK'ların özellikle projelere bağlı olarak varlıklarını sürdürmeleri STK çalışanlarının ve gönüllülerinin hak ihlallerine maruz kalmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle beşinci başlık olarak “Hak mücadelesi verirken hak ihlal etmek: STK çalışanlarının güvencesizliği ve güvencesiz bir emek kullanım biçimi olarak gönüllü emeği” belirlenmiştir.

3.3.2 Projecilik ve diğer faaliyetler bağlamında yardım edilen Suriyelilerin konumu

Zorunlu göç alanında çalışan STK'ların bu olgunun getirdiği sorunlara nasıl cevap verdiğini anlamak için öncelikle ne gibi projeler ürettiklerini ve uyguladıklarını anlamak gerekmektedir. STK'lar Suriyeliler üzerine birçok faaliyette bulunmaktadır. Ancak STK'ların faaliyetleri temel olarak 3 başlıkta toplanabilir;

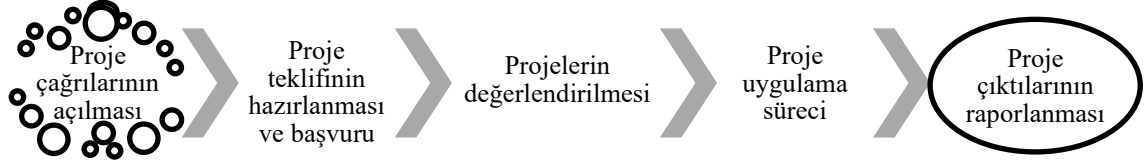
- 1) Hizmet sunumu,
- 2) Temel ihtiyaçları karşılama,
- 3) Sorunların tespitine yönelik araştırmalar yapmak.

Bir önceki bölümde görüleceği üzere, STK'lar Suriyelilerin ihtiyacına yönelik olarak kimlik/kayıt işlemleri, hukuki destek, psikososyal destek, eğitim ve kurslar gibi birçok alanda faaliyetler yürütmektedir. Bununla birlikte, ihtiyacı olan Suriyelilere gıda dağıtımı, hijyen kiti dağıtımı gibi somut faaliyetleri de bulunmaktadır. Bunun yanında elde ettikleri fonlarla saha araştırmaları gerçekleştirerek sorunları tespit etmeye çalışmaktadırlar. Göç üzerine projeler yürüten STK'lar Türkçe kursu sağlamaktan doktor randevusuna birlikte gitmeye kadar geniş bir yelpazede faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Bunun yanı sıra bazı proje yürüten STK'lar ise alandan tamamen uzak masa başı projeler yazmaktadırlar.

STK'lar fon ile varlıklarını sürdürmektedirler. STK'lar ile ilgili görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki Şekil 1.1'de STK'ların proje akış süreci şema haline getirilmiştir.

Şekil 1. 1

STK Proje Akış Süreci

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Proje çağrılarının açılması: Fon sağlayıcılar kendi belirledikleri bir tarihte proje çağrısına çıkmaktadırlar. Bu proje çağrılarında bazı kriterler belirlemektedirler. Örneğin; 5 yıldır Suriyeliler ile ilgili çalışmalar yürütmüş olmak, bir önceki yılın geliri 1 milyon TL'nin üstünde olmak gibi. Bu kriterlerin yanı sıra fon çağrısına çıkan kuruluş projenin ne konuda sunulacağına ilişkin de sınırlar belirlemektedir. Örneğin; kadın hakları, çocuk hakları veya zorunlu göçmenlerin hakları üzerine bir proje beklediklerini ilan etmektedirler. Bununla birlikte, fon sağlayıcılar proje tekliflerinde uygulama sürecinin belirledikleri zaman dilimi içerisinde yer almasını talep etmektedirler. Örneğin; en az 6 aylık en çok 12 aylık bir proje teklifi sunmaları gerektiğini belirtmektedirler.

Proje teklifinin hazırlanması ve başvuru: Bu kriterlere uygun olan STK'lar proje tekliflerini fon sağlayan kuruluşun paylaştığı rehber ve şablona uygun olarak hazırlamakta ve başvurularını belirlenen tarih aralığında gerçekleştirmektedirler.

Bununla birlikte, fon sağlayıcının belirlediği üzere STK'ların tüzük, finansal durum, organizasyon şeması gibi belgeleri de talep edilmektedir.

Projelerin değerlendirilmesi: Başvuruların değerlendirilmesinin ardından proje teklifi uygun görülen STK'ların projesi kabul edilmektedir. Proje teklifi kabul edilen STK ile bir sözleşme imzalanmaktadır.

Proje uygulama süreci: Onaylanan proje teklifinde belirtilen zaman diliminde uygulama süreci gerçekleşmektedir. Fon sağlayıcı ile yapılan sözleşmeye uygun olarak uygulama süreci yürütülmektedir.

Proje çıktılarının raporlanması: Uygulama sürecinin tamamlanmasının ardından STK'lar proje çıktılarının raporlandığı içerik raporu ve harcamaların raporlandığı finansal raporu fon sağlayıcı kuruluşa sunmaktadır.

Görüldüğü üzere Suriyelilere ilişkin gerçekleştirilen projelerde öncelikle fon sağlayıcı kendi sınırlarını belirlediği alanda ve konuda bir çağrı açmaktadır. Ardından STK'lar çağrıya yönelik projeler hazırlamakta ve uygulamaktadır. Devlet ise Suriyelilere ilişkin kendi mevcut politikası doğrultusunda hareket etmektedir. Hem fon sağlayıcılar hem STK'lar hem de devlet Suriyeliler konusunda tek yönlü hareket etmektedir. Buradaki tek yönlü iletişim ile Suriyelileri yardıma muhtaç konuma koyan bir anlayış yaratılmaktadır.

Tabi ki ne konuda proje yapılacağı tepeden iniyor. Yani normalde ideali sahadaki ihtiyaçlara yönelik olarak dizayn edilmesi ama muhtemelen fon sağlayanın da kendine göre 3-4 yıllık planı, öncelikleri ve hedefi var. Buna yönelik çağrılara çıkıyor (STK 14).

Proje çağrılarında konu önceden donör tarafından belirleniyor. Tepeden aşağı bir sistem var, kurum ne yaptırmak istiyorsa onu yaptırıyor ve kime yaptırmak istiyorsa ona yaptırıyor. Hangi konuda hassasiyet olduğundan ziyade donörün kendine çizdiği bir yol var ona göre şekilleniyor (STK 1).

Projenin konusu, bütçesi, nasıl uygulanacağı vb. tüm detaylar fon sağlayıcı tarafından belirlenmektedir. Ancak projenin ana öznesi olan Suriyeliler projelerin hazırlanması gibi süreçlerin hiçbirine dahil değildir. Hizmet götürülecek kesim ile projenin ne çıkış ne de tasarım aşamasında iletişime geçilmemektedir. Projeler bütünüyle tepeden inme bir şekilde tasarlanmakta ve uygulanmaktadır. Yararlanıcılar burada bir denek olarak görülmekte ve nesne konumuna indirgenmektedir. Suriyelilere ilişkin yardım yaparken ihtiyaçlarının ne olduğuna da STK'lar karar vermektedirler.

Kışlık yardım yaptık, gıda dağıttık, barınma sağladık ve psikososyal destekler verdik. Özellikle tek seferlik nakit yardımları sağladık. Bunun hesaplanması da yoksulluk sınırına göre belirleniyor (STK 6).

Sahada çok dramatik şeyler sunuluyor. İhtiyaçlar ne tespit etmeden bakıyorum herkes elinde bir paket gıda paketi dağıtıyorlar. Gıda paketi dağıtmak çözüm değil ki. Şimdi bir olay oluyor herkes gıda paketi, sıcak yemek falan dağıtıyor. Geleneksel Türk sivil toplumu işte (STK 11).

Bazen çok ender hayırsever insanlar bize bağışta bulunuyor. Bu sadece nakit değil, kullanılmış giysi oluyor, oyuncak oluyor, onları da mültecilere dağıtıyoruz (STK 8).

Bazı dernekler yani aslında hiçbir topluma faydalı şey yapmıyorlar. Aslında bir araya gelmişler, belli bir zümreyi temsil ediyorlar. Zaten kendi aralarında işte toplanıyorlar, sohbet ediyorlar. Para falan toplayıp yemek yiyorlar ve fakirlere iftar falan yapıyorlar (STK 14).

Suriyelilerin ihtiyaçlarına kuruluşlar karar vermekte ve buna yönelik çalışma yürütmektedirler. Kişinin psikolojik desteğe ihtiyaç duyduğunu veya eğitime ihtiyaç olduğunu uluslararası kuruluşlar ve STK’lar kendi gündemlerine göre belirlemektedir. Sorunun ana muhatabı olan Suriyeliler bu sürecin hiçbir aşamasına doğrudan dahil edilmiyor. STK’lara ilişkin liberal görüşler, STK’ları “katılımcılık” kavramı ile ilişkilendirmektedir. Ancak Suriyelilere ilişkin sorunların çözümünde Suriyelilerin dahil edilmemesi, STK’ların “katılımcılık” kavramından uzak olduklarını ortaya koymaktadır. Doğrudan hizmetin yararlanıcısı olan muhatapların neye ihtiyaçları olduğu tespit edilmemekte, tespit etme kaygısı da bulunmamaktadır.

Mültecilere hizmetlere erişim ve psikososyal destek sağlıyoruz. Çünkü aslında insanlar tabii ki her şeylerini geride bırakıp buraya geliyorlar. Ama ciddi psikolojik sarsıntı ve travmayla gelmiş oluyorlar. Çünkü sonuçta bütün destek mekanizmalarını geride bırakmış oluyorlar. Geldikleri zaman hem sosyal olarak bir ilişki kurmaya ve bir yeni bir yaşam oturtmaya ihtiyaçları var. Hem psikolojik olarak daha iyi hissetmelerini sağlayacak çalışmalara ihtiyaçları var (STK 13)

İhtiyalarla beraber aslında uzun vadeli, kalıcı çözümler bulmak gerekiyor. Mülteciler için Türkiye’de bir de artık seçim kampanyalarımıza bile girdi. İnsani yardım çalışmaları perspektifi şimdiye kadar yaptık ama artık kalkınma gibi uzun vadeli bir gündeme yöneliyoruz (STK 13).

Yani her şey çok insani yardım temelli dizayn edilmiş ama artık bu insanlar 11 yıldır burada yani çok kısa bir süre sonra kalkınmaya geçilmesi gerekiyordu (STK 6).

Devlet STK’lar ile ilişkilerini yürütürken her zaman eşitliğe dayanan ve kurumsal bir işleyişle hareket etmemektedir. Yalnızca korporatist bir anlayışla gerekli gördüğü durumlarda sivil toplumu sürece pasif bir bağlamda dahil etmekte ancak çoğu zaman iletişim firsatı dahi sunmamaktadır. Hakim görüşün sivil toplumu baskı aracı gören idealize edilmiş anlayışının aksine sivil toplum devletin imkan verdiği ölçüde iletişimin bir parçası olabilmektedir.

Devlet bazen ihtiyaç duyduğu zamanlarda bizimle mülteciler üzerine bazı toplantılar gerçekleştiriyor. Deprem, afet gibi acil durum olduğunda donörler bizi toplantıya davet ediyorlar. Hem devlete hem donöre mültecilerin bu sürece dahil edilmesi gerektiğini söylediğimizde türlü bahaneler sunuyorlar. “Vatandaşlık isteyecekler, talepleri olacak vb.” Toplantılara dahi ağrılmıyorlar. Bazen çok nadir donörü ikna edip götürdüğümüzde ise mülteci sorunlarını ifade ettiğinde “biz buraya sorunu çözücü bir amaçla gelmedik sadece durumu anlamaya çalışıyoruz” gibi ifadelerle geçiştiriyorlar (STK 15).

Görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda çoğu zaman yürütülen projelerde saha araştırmaları anket veya araştırma şirketlerine devredildiği, STK'lar konunun asıl muhatabı ile karşı karşıya dahi gelmekten imtina ettikleri belirtilmiştir. Bu anlamda katı bir teknokratik yaklaşımla bilgi toplanmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan projeler Suriyelilerin ihtiyaçlarına yönelik olmaktan ve sahadaki sorunları karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle uygulaması ve sürdürülmesi mümkün olmayan masa başı çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

Suriyeliler üzerine fon çağrısına gönderilen gerçeklik dışı projemiz Avrupa Birliği tarafından kabul edildi. Suriye'de kültür sanat yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi üzerineydi. Suriye'de Esad iktidardan düşmeden önce uygulama dönemi başladı. Halep ve İdlib'de dans, müzik atölyeleri, şarkı atölyeleri üzerineydi. Suriyeli queer bireylere burada atölyeler yapılması planlanıyordu. Halep ve İdlib'de zaten Işid vardı o dönem. Uygulanması mümkün olmayan bir projeydi. Zaten uygulama döneminde de bunun mümkün olmadığına şahit olduk (STK 12).

Bunun yanı sıra proje yürütümü sırasında asıl amacını gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı koşullar da bulunmaktadır. Amaç sadece proje yazmak ve karşılığında fona erişmek olurken Suriyeliler burada araçsallaştırılmaktadırlar. STK'ların ihtiyaçlardan ziyade kaynak bulma önceliğiyle hareket etmektedir. Bu durum, sorunun gerçek dinamiklerini göz ardı eden, sürdürülebilirlikten uzak, sadece "proje döngüsü"ne odaklanan faaliyetlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak, toplumsal meselelerin çözümünden çok, bu meselelerin görünürlüğü üzerinden kurumsal meşruiyet ve maddi kaynak kazanımı hedeflenmektedir. Bu da liberal yaklaşımın savunduğu STK'ların toplumsal sorunları çözme amacıyla hareket ettiği görüşünü geçersiz kılmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı ile bir proje yaptık. Mülteci çocukların okullaştırılmasıyla ilgiliydi. Gördüğüm en az efektif projelerden bir tanesiydi. Sözde çocukları okullaştıracaktık. Ama yani ben okul dışı olan çocukları tespit etmek için halk eğitimdeki öğretmenleri motive edemedim. Halk eğitimde okul dışı çocukları tespit etmek de çok bizim kadar başarılı değillerdi. Projeyi de çok önemsemediler ve sonra onlara okul dışı olan çocukların listesini verdiğimde de okul dışı çocukların çoğunu okullaştırmadılar. Yani hani sonra çocukları kaydetmediler, takip etmediler. Sonuç olarak sorumluluklarını yerine getirmedi. O yüzden yaptığımız işler efektif mi kısmını sorgulamak gerekiyor (STK 6).

STK'ların aldıkları projeler belirli bir süre devam etmektedir. Genel olarak yaklaşık en fazla 2 yıl sürmektedirler. Bu belirli bir süre devam eden ancak Suriyelilerin ihtiyaçlarından uzak olarak inşa edilen projeler sorunları ortadan kaldıramamaktadır. Bu nedenle Suriyeliler açısından zorunlu göçün getirdiği sorunlar var olmaya devam etmektedir.

STK'lar toplumdaki güç dengesizliklerini belirginleştiren, hiyerarşik yapıyı sürdüren ve eşitsizlikleri derinleştiren bir anlayışla hareket etmektedir. Gerçekleştirilen projelerin proje faydalanıcısı tarafından bağımlı bir ilişki yarattığı, göç olgusuna ilişkin sorunlara çözüm bulamadığı hatta bazen de o sorunların devamlılığına katkı sunan, yeni sorunlar ortaya çıkaran bir sistem olduğu ortadadır.

Eskiden dernekler ne yapıyor işte zenginden alıp fakire veriyor diyeyim. Yani yardım topluluğa yardım veriyor, burs veriyor. İşte birtakım çocuklar okula gönderme vesaire falan gibi genelde yardım temelli çalışıyorlar. Hak temelli çalışan dernek çok az. Gerçekten Türkiye'de orijinalinde 2011'den sonra işte bu gelen Suriye'ye gelen ya da mültecilere gelen yardımlarla da bu temelde aslında bu eksende şekilleniyor. Baktığında derneklerin çoğu zaten sadece yardım yapıyor işte kira yardımı, evini falan böyle derleyip toparlıyorlar. İşte cep harçlığı veriyorlar ya hak temelli çalışan, bilinçlendiren mültecilerin kapasitesini arttıran, daha doğrusu insanların kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayacak. Yani bizim sürdürülebilirlik dediğimiz şey bu aslında bence etki olarak söylüyorum, çarpan etkisi olarak. İnsanların kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayacak faaliyetler yapan dernek zaten çok az. Neden? Çünkü bizim o filantropi yani sürekli yardım, yardım, yardım yapma kökü yani felsefesi bu olduğu için burada bu coğrafyada yine bunu sürdürmeye yönelik bu anlamda çok değişti. Nicel olan çok değişti, inanılmaz sayı çok arttı ama nitel olarak değişti mi? Bence hala şeyi çoğunlukta yardım yapan işte böyle paraları böyle saçalayan fakat hani gelecekle ilgili bir şey olmayan, tahayyülü olmayan dernekler hâlâ çoğunlukta. Dominant ve hâlâ hak temelli çalışan dernekler çok az baktığımızda sayıları artmış olsa dahi oranlandığında çok az (STK 15).

Başta Suriyelilerin insani yardım ihtiyacı olduğuna karar veren de STK'lardı. Bugün kalkınma fonlarının yükselişiyle beraber kalkınma projeleri yapılması gerekliliğini de vurgulayanlar Suriyelileri bir nesne konumuna koyan STK'lardır. STK'lar ihtiyaç belirleme süreçlerinde konunun öznesini doğrudan sürece dahil etmek yerine, onların adına karar verme eğilimindedir. Bu durum, yardım ilişkisini yukarıdan kuran ve zorunlu göçmenleri edilgen alıcılar olarak konumlandıran bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir.

Bu insani yardım projeleri kapsamında yararlanıcılar bağımlı hale geldiler işte yardım almak için. Yardım kesilmesin diye vatandaşlık teklif edildiği halde kabul etmeyenlerden söz edilmeye başlandı ve aslında hani bu insani yardımda her ne kadar etik emin değilim. Hani milyon dolarlar, eurolar falan oraya harcanacağı yerde, daha kalıcı, hem yerel topluma daha çok katkıda olacak programlar olsaydı işte işler kurulsaydı, insanlara çalışma izni verilseydi kolaylıkla, bu kurulan işlerle işte yabancı sermayeyle kurulan işlerde yüzdeler olsaydı; şu kadarı mülteci çalışan istihdamda, bu kadarı yerel halkta diye falan. Birçok mesleki kurslar falan oldu ama bunlar da çok çözüm olmadı. Çoğu zaman ihtiyaç olmayan alanlarda bir sürü kurslar açıldı. Keşke hani o entegrasyon mu uyum mu neyse, o daha böyle iki tarafı da hani nefret söylemini oluşturmayacak, tepkilere neden olmayacak, insanları da bağımlı hale getirmeyecek şekilde programlansaydı (STK 10).

STK'lar, kendi kurumsal öncelikleri, fon sağlayıcılarının beklentileri ya da bürokratik gereklilikler doğrultusunda “ihtiyaç” tanımlamaları yaparak, hizmet alanlarının çerçevesini belirlemektedir. Buna bağlı olarak projeler zorunlu göçmenlerin gündelik yaşam deneyimlerinden kopuk, standartlaştırılmış ve zaman zaman işlevsiz çözümlerin üretilmesine neden olmaktadır. Böyle bir yaklaşım, sivil toplumun temsil ve meşruiyet iddiasını da sorgulanabilir hale getirmektedir.

İşte uluslararası STK'lar, ulusal STK'lar çoğu zaman yoğun biçimde bu alanda insani yardım projeleri yürüttüler. Biz bu işin başından beri uygun olmadığını, yardım yapan kuruluşla mülteci arasında hiyerarşik ilişki kurduğunu ve bağımlılık oluşturduğunu söyledik. Bu alanda çalışan donör kuruluşlardan, AB, BM, elçilikler, STK'lara hepsine doğru olmadığını söyledik. Ancak dinlemediler. Çünkü şu kadar gıda paketi dağıttım, şu kadar yardım yaptım demek onların da işine geliyordu (STK 10)

STK'ların zorunlu göçmenlere ilişkin çalışmaları yüzeysel biçimde etki sunmaktadır. Bu alandaki sorunlara göre inşa edildiği iddia edilen projelerin sonuçları soruna ilişkin çok büyük bir etki veya değişiklik yaratamamaktadır. Görünürde çok büyük çaba ve kaynak harcandığı vurgulansa da, sorunlar hala tüm gerçekliği ile ortadadır. Bu çaba yalnızca sorunu ötelemeyi ve yıkıcı etkilerini bir nebze azaltmaya katkı sunmaktadır.

Türkiye’de yapılan araştırmalar sonucunda söylüyorum. Yani derin yoksulluk mültecilerin çok büyük bir oranının derin yoksullukta olduğunu düşünüyorum. Yani Türkiye'nin yoksulları, mülteciler ve bence hem uluslararası düzeyde hem STK'lar düzeyinde buna cevap verilmiyor. Yani her şey çok insani yardım temelli dizayn edilmiş. Bu projeler derin yoksulluktan mültecileri yoksulluğa taşıyorlar ama yoksulluktan çıkarmıyorlar (STK 6).

Verdiğim örnekteki gibi çocukları da kısmen okullandırıyorlar ama devamlılığını sağlamak için bir çabaları yok. Zaten mültecilere ikincil bir konuma koyuyorlar. Kısa süreli ya da bütün ihtiyaçlarını görmeyen bir şekilde ya da bütün grupların ihtiyaçlarını cevap vermiyor (STK 6).

Ben birkaç toplantıda rast geldim, gerçekten çok şaşırdım ve itiraz da ettim. STK'lar Göç İdaresi'ne mesela "Neye ihtiyaç var bize söyleyin, biz o alanda çalışalım" Göç idaresi hele ki hani başkanlıktaki üst düzey yöneticiler falan alandan bir haber neredeyse. Valiliğe gidiliyor, "Neye ihtiyaç var biz onu dolduralım" falan bu çok ters geliyor bana. Hani fonlar da bunu destekledi ama sivil toplum da bunu yaptı STK'lar işte hem uluslararası STK'lar hem ulusal STK'lar işte adeta "Biz hani neresi eksikse oraya şey yapalım, hani gerekli çalışmaları yapalım". Yani ama senin bilmen lazım sahadaki sorunları. Mülteci ile irtibatla olan senin olman gerekiyor. Bu projelere çoğu zaman böyle de karar veriliyordu (STK 10).

Proje süresince yardım devam etmekte, yardımı/hizmeti götürenler de proje süresi bitince görevleri bitmektedir. İstihdam, eğitim gibi birçok alanda STK'lar sorunları tespit etmek amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar sonucunda politika önerilerini devlet ve resmî kurumlara sunmaktadırlar. Bunu çözme konusunda devleti yetkili görmektedirler. Sorunları çözmek amacıyla herhangi bir güç veya yetkileri bulunmamaktadır. Fon sağlayıcılarının ve kendilerinin çıkarlarına göre hareket eden seçkin bir anlayıştır.

Suriyelilerin yaşadıkları sorunları STK'lar varlıklarını sürdürmek/fona erişmek amacıyla kullanmaktadırlar. STK'ların birçok alanda yürüttükleri faaliyetler ve yardımlar elbette kıymetlidir. Ancak milyonlarca insanın yerinden edildiği göz önüne alınınca bu hizmetlerin kaç kişiye ne kadar ulaştığı tartışmaya açıktır. Mevcut durumunda STK'lar ancak göçmenlerin çok küçük bir kısmına ulaşmaktadırlar. Ne ekonomik kaynakları ne de insan kaynaklarıyla bu konuda kökten bir çözüm yaratmaları mümkün değildir.

Görüleceği üzere yürüttükleri projeleri dahi uygulamaları mümkün olmamaktadır. Söz konusu projelerin etkisinin ne kadar olduğu tartışılırdır. Sağladıkları fonlar ve yazdıkları projelerin var olma sebebi olan Suriyelileri pasif bir yere yerleştirerek sorunları üzerinden çıkar elde etmekten öteye gidememektedirler. Bu nedenle ne demokratik bir düzeni ne de sosyal adaleti sağlama amacıyla var olmadıkları ortadadır.

3.3.3 STK'ların ana faaliyeti olarak fona bağı ve fon kaynaklarına bağımlı projecilik

Sivil toplum her şeyden önce fon var ise hayatına devam edebilen yoksa varlığını sürdüremeyen bir yapıdadır. STK'lar faaliyetlerini yürütürken en büyük kaynaklarını fonlardan elde etmektedirler. Bu nedenle bu kuruluşların fonlar olmadan faaliyet yürütmeleri neredeyse mümkün olmamaktadır.

Araştırma kapsamında katılımcı olarak yer alan STK'ların fon aldıkları uluslararası kuruluşlar şu şekildedir; BMMYK, BM, İsviçre Büyükelçiliğı, Avrupa Birliğı'nin İnsani Yardım Operasyonları Departmanı (ECHO) ve Alman Federal Ekonomik İş birliğı ve Kalkınma Bakanlığı (BMZ), Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ), Kanada Büyükelçiliğı, UNWOMEN, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), World Wision, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA).

STK 13'ün aktardığı üzere kaynaklarının neredeyse tamamı fonlardan oluşmaktadır;

%99 proje bazlı çalışıyoruz., şimdi biraz da böyle %95 lere indi. Deprem sonrası çünkü bağışlar da arttı ama tabii ki ağırlıklı olarak fonla çalışıyoruz. Yaşam döngümüzü uluslararası hibelerle ve insani yardım hibeleriyle döndürüyoruz (STK 13).

STK 1 ve STK 2'de fonla finanse edildiklerini ifade etmişlerdir.

Proje konuları fon sağlayıcıları tarafından belirlenmektedir. STK'ların bu konuda çok fazla söz hakkı bulunmamaktadır (STK 1).

Genellikle sivil toplum kuruluşları fonlara bağı çalışmaktadır. Fonlar için projelere başvuru yapılmaktadır. Çalışmalarımızın sürekliliğı gelecek bu fonlar paralelinde ilerlemektedir (STK 2).

Varlığının fonlara bağı olmasının yanı sıra fon verenlerle STK'lar arasındaki ilişki sadece teknik bir düzeyde kalmamaktadır. Fon veren sağladığı fonun nereye harcanacağı, nasıl kullanılacağı gibi tüm detaylara karar vermekte ve STK'lar da bunu uygulamakla yükümlü olmaktadır.

Şöyle ki donör fon çağrısına çıkıyor. Spesifik bir konuda fon vereceğim diyor. Örneğin insan hakları, kadın hakları ve engelli göçmenler üzerine bir araştırma gibi. Çağrı içerisinde bazı rehberler ve koşullar var. Hatta bir şablon veriyorlar bunun üzerinden yazıyorsun. Çağrılardan sonra başvurular toplanıyor. Bir değerlendirme sürecinin ardından kurum sizinle çalışmaya karar veriyor veya vermiyor. Bazı kısıtlamalar var. Örneğin kurum başına 15.000 € destek vereceğim ve 3 kuruluşu destekleyeceğim gibi (STK 15).

Sen sahadaki ihtiyacı o bütçe kısıtına sığdırmaya çalışıyorsun. Ardından projen kabul alırsa donörün talimatları dahilinde harcamayı nasıl yapacaksın, projeyi nasıl yürüteceksin hepsine donör karar veriyor. Bir görünürlük furyası almış başını gidiyor. Özellikle Avrupa Birliği projelerinde bayrağımız o toplantıda olmazsa toplantının masraflarını karşılamam bile diyor (STK 15).

Yani aslında sahayı bilen ve ihtiyaçları en iyi bilen STK'lar ama donörler biraz kendi yönlerinden, yani işte kendi bakış açılarına ve yapmak istediklerine göre fonları şekillendiriyorlar. Maalesef bizde de sivil toplum kuruluşları, fonlara göre kendi programlarını şekillendirdiler (STK 10).

Genelde büyük fonlar geleneksel donörler tarafından gelen fonlar ve süreçte onlar belirleyiciler. Sonuçta onlar neyi belirliyorsa biz de onu yazmak zorundayız. Mesela bu paydaşlık ilişkileri ve fonlama ilişkileri değişiyor. Kalkınma ajandaları değişiyor, insani yardım ajandaları değişiyor. STK'larda buna ayak uyduruyor biraz aslında (STK 6).

Fon sağlayıcılar tek taraflı bir anlayışla STK'ların çalışmalarına yön vermekte ve sağladıkları fon ile bu anlayışı STK'lar açısından normalleştirmektedir. Fon sağlayıcılar her aşamada kontrolcü davranmaktadır. Tematik alanlardan ve yöntemsel çerçevelere kadar STK'ların faaliyetlerini sınırlandırmaktadır. STK'lar finansmana erişmek için bu koşullara uymak zorunda kalmaktadır. Fon sağlayıcılar yalnızca kaynak tahsis etmekle kalmamakta, tüm süreçler üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu durum STK'ların faaliyetlerini daraltmakta ve bağımsızlıklarını zedelemektedir. Bu müdahaleci tutum, ihtiyaçlara ve önceliklere hizmet eden projelerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu ilişki biçimi hem katılımcılığı hem de demokratikleşmeyi tehdit eden bir durum yaratmaktadır.

Bazı donör kuruluşlar, üst yararlanıcı olanlarda yani fonu başka bir üst kuruluştan alıp STK'lara fon veren kurumlarda müdahale ve üst ast ilişkisi çok fazla. Türkiye'de de bunu Uluslararası STK'lar had safhada yapıyor. Özellikle son yıllarda da BM kuruluşları da bunu çok yapıyor. Uluslararası STK'lar bu konuyu çok acımasız ve hadsizce yapıyorlar. Çok müdahale ediyorlar. Her şeyin yani alacağınız telefonun markasından yapacağınız sosyal medya paylaşımına kadar belki (STK 3).

STK'lar fon sağlayıcının o alandaki bir organı haline gelmekte ve ona yönelik hareket etmek durumunda kalmaktadır. Bu bağlamda STK'lar fon veren kuruluşların ideolojilerinin/çıkarlarının korunmasının ve sürdürülmesinin uygulayıcısı haline dönüşmektedir.

STK'lar demokrasiyi, sosyal değişimi sağlamak amacıyla faaliyetlerini yürüten, kendi savunduğu ideolojiye uygun müdahale yapan veya kendi istediği konuları araştıran bir yapı değildir. Dolayısıyla liberal görüşlerin savunduğu üzere özgürlük savunucusu oldukları tezi tartışmalı hale gelmektedir.

Fona olan bağımlılığı nedeniyle faaliyetlerini özgürce yrtemeyen bir yapının başka bir grubun özgürlüğünü savunması muhtemel olmamaktadır. Bu ilişkiyle STK'lar mevcut düzenin devamlılığına Suriyelilerin rızasını sağlayan bir araçtan öte olamamaktadırlar.

Çok fazla ihtiyaç ve sorun var bence ama STK'lar çok tekrarlayan bir yerden yaklaşıyor. Özellikle Avrupa Birliği projelerinde mantıksal ereve dediğimiz şey genellikle onlar hazır bir şekilde veriyor. Yani senin onu onların istediği gibi doldurman gerekiyor. Projenin tüm süreci onların sana verdiği mantıksal ereve kapsamında yürütülüyor (STK 6).

Suriye Krizi'nin ardından yabancı uluslararası STK'lar geldi ancak yasal izinleri yoktu. Bu nedenle onların kamuflaja ihtiyacı vardı, bazı ulusal STK'ları o kamuflaj olarak kullandılar. Onlara ofis sağladılar, çalışan sağladılar, fon sağladılar. Bugün bu alanda çalışıp en iyi bilinenler o kamuflaj olan kuruluşlardır. Hala da ilişkileri devam ediyor (STK 8).

Fon sağlayıcı ile STK'lar arasındaki bağımlı ilişki herkes tarafından bilinen bir durum haline gelmiştir. Bu STK'ların faaliyetleri yürütürken kuruldukları amaçlara kendi ilkeleri doğrultusunda değil fon sağlayıcının dikte ettiği biçimde yaklaştıklarını ortaya koymaktadır.

Bu alanda çalışan kuruluşlardan biri tamamen Almanya'nın bir kuruluşunun Türkiye mmssili gibi. Bir başka kuruluşumuz var. Tamamen Hollanda menşeli başka bir kuruluşun Türkiye şubesi gibi. Bu aslında sizi bağımsız siyaset gütmeye, bağımsız işler yapmaya da engelliyor. Tamamen siz onun fonlarına göre projelerine göre şey uyguluyorsunuz. O an onlar para vermezse ne yapacaksınız? O zaman bağımsız olmuyorsunuz (STK 11).

Mülteci alanında ilk çalışma yürüten kuruluş BM'nin kuruluşuna destek olduğu, ulusal bir STK gibi görünen ancak BM'nin uzantısı bir kuruluş. O ne derse ona göre hareket ediyor. Bize de bu BM kuruluşu birçok defa iş birliği yapmayı teklif etti ancak finansal bir ilişkiye girmek istemedik. Sonraki yıllarda da bu tip teklifler geldi. Biz yine reddettik. Yani çok belki rahatlayacaktık olsaydı, fon bulmak, fon peşinde koşmak zorunda kalmayacaktık, istediğimiz çalışmaları daha kolay yapacaktık, işte böyle iki kuruş tasarruf edelim diye çeşitli zorlukları yaşamayacaktık. Ancak hiçbir zaman bir söz söyleme hakkımız olmayacaktı (STK 10).

Fon sağlayıcılar sahada faaliyet yürütmek amacıyla STK'ları bir araç olarak konumlandırmaktadırlar ve sahaya ilişkin bilgileri sadece STK'lar üzerinden sağlanmaktadır. Sahadan uzak bir çalışma yürütmektedir. Fon sağlayıcıların tüm süreçle ilişkin müdahaleci tutumu, STK'ların ihtiyaçları göz ardı eden, sahadan kopuk ve yüzeysel projeler üretmesine yol açmaktadır.

Donörler ilişkimiz fonu alana kadar tamamen kâğıt üzerinde bir ilişki. Proje uygulama süresince ise belki birkaç kez toplantı yapıyoruz ve genellikle online. Donör hiçbir zaman proje değerlendirme sürecinde dahi projenin uygulanacağı sahaya gelip ihtiyaçları görmüyor. Buna ihtiyaç dahi duymuyor. Diğer etkenlerden ziyade fon vereceği kuruluşla saha ziyaretleri ile ihtiyaçları tespit etmesi gerekir. Ancak bazen bu fonlar gerçekten sorunlara çözüm olması için mi veriliyor yoksa başka nedenler mi var sorusunu akla getiriyor (STK 3).

STK'ların fonu almak için fon verenlerle imzaladıkları sözleşme bağlayıcı bir niteliğe sahiptir. Bunun sonucu olarak STK'lar ile fon verenler arasında hiyerarşik bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Fon veren kuruluşlar, fon sağladıkları kuruluşa pratikte otoriter bir ilişkiyle yaklaşmaktadır. Fona olan bağımlılıkları ve bu bağlamda fon veren kuruluşlara karşı yükümlülükleri STK'ların varlıklarının belirleyicisi olmaktadır.

Fonlar verimli kullanılamıyor. Çok ciddi bir fon var ama yarattığı etki görece olarak aynı ciddiyette değil, bir de hesap verebilirlik anlamında sorunlar var. Yani biz mesela uygulayıcı örgütler olarak hani her kuruşun hesabını veriyoruz. Hani bizden bu bekleniyor ama aracı kurumlar her zaman öyle hesap vermiyor. Yani BM'ye biz bir şeyler sorduğumuzda bize cevap vermeye tenezzül etmiyor ya da onlar o kadar şeffaf değiller sistem içerisinde. Dolayısıyla pek çok farklı boyutlardan aslında sistemde mücadele eder hale geldik (STK 13)

Bize üst perdeden bakan sorularımıza neredeyse cevap vermeyen, veriyorsa da geç veren üst kuruluşlar var. Çoğunlukla bize elitist yaklaşıyorlar. Onlar uluslararası kuruluşlar. Daha deneyimli, daha donanımlı ve ekonomik güce kolay erişirlerken biz sanki bunların tam tersiyiz ve bu bizleri daha aşağıda bir konumda görmelerine neden oluyor gibi (STK 15).

STK'ların çalışmalarının ve varlıklarının ana nedeni sahip oldukları fonlardır. Görüşülen çoğu kuruluş ciddi daralma dönemleri yaşamış ve kapanma noktalarına dahi gelmiştir. Ancak yine aldıkları fonlar ile ayağa kalkabilmişlerdir. Buradan görüleceği üzere fon alamadığı koşulda STK'ların varlığından ve alanda çalışma yürütmelerinden söz etmek mümkün değildir.

Sivil toplum içerisinde sürdürülebilirliğiniz biraz şansa bağlı biraz da bizim yeteneğinize bağlı ve tanınırlığınıza bağlı. Bunlar birbiri üstüne biniyor. Birçok başvuruyu ret alıyoruz. Eğer fonlar kesilirse azalır zor duruma düşüyoruz. Hatta yakın zamanda işte kapatmaya da şey yaptık. Birçok başvurumuz reddedildi. Masraflarımızı karşılayamaz duruma geldik. Ama tabi paraya dayalı bir proje olduğu zaman rahatlıyoruz (STK 8).

STK'ların bu fon sistemine ilişkin bakış açılarını ele aldığımızda bu biçimdeki bir ilişkinin hem STK'lar arasında hem de fon sağlayıcı ve STK arasında sorunlu olduğunu ifade etmişlerdir. Fonlar sorun karşısında yetersiz kalırken, STK'lar göçün beraberinde getirdiği sorunları ekonomik bir gelir elde etme aracı olarak görmektedirler.

Türkiye'de fonlar tam olarak yeterli değil. Bu konuda talep çok fazla. Sivil toplumun büyük bir kısmı proje odaklı olup, göçmen ve mülteci sorununu bir pasta olarak görüp bu pastadan pay almayı hedef haline getirmiş durumdadır (STK 1).

Fon sistemi görüldüğü kadar masum ve şeffaf değil. Bir duyuru sistemi var, herkesin duyacağı tarih var. Ancak bazen ilişkilerden kaynaklı daha önce irtibatla olan, birbirinden haberdar olan kurumların daha önceden ve daha fazla hazırlık yaptığını görebiliyoruz (STK 1).

Bununla birlikte, bağışçılar fon sisteminde tüm STK'lara aynı mesafede durmamaktadır. Fon sağlayıcılar ideolojik yakınlık, kurumsal geçmiş, görünürlük ya da uluslararası ağlara erişim gibi ölçütlere göre bazı kuruluşları önceliklendirebilmektedir. Bu durum, kaynaklara erişimde eşitsizlik yaratmakta ve daha eleştirel ya da yerel aktörlerin dışlanmasına neden olmaktadır. Böylece sivil toplum alanında rekabetçi ve hiyerarşik bir yapı oluşmakta, temsiliyet ve çeşitlilik zarar görmektedir.

Bazı fon veren kuruluşlar paylaşıyor mesela şu kuruma şu kadar fon verdik diye. Onu takip etmesi zor. Bazen çok iyi bir proje yazdığımızı da düşünüyoruz ama olumsuz yanıt alıyoruz. Açıklama istiyoruz ama net bir açıklama yok. Kendi bildiği kurumlara vermek istiyor veya mülteci liderliğindeki kuruluşlara vermek istemediklerini düşünüyoruz (STK 2).

Sivil toplum kuruluşları çoğu zaman projelerinin neden kabul edilmediği, hangi gerekçeyle reddedildiği veya hangi kuruluşun neden kabul aldığına ilişkin net ve şeffaf bilgiye erişememektedirler. Bu anlayış fon sağlayıcıların hiyerarşik anlayışla hareket ettiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Fon sağlayıcılar STK'ların projelerini değerlendirme sürecini açık ve şeffaf bir biçimde yürütmemektedir.

Fonun neden o kuruluşa verildiğini kimse bilemez maalesef. Çünkü orada fon sağlayıcının belki hani açıklamadığı halihazırda arka planda anlaşmış olduğu veya seçmiş olduğu bir partner olabilir veya devam ettiği bir partnerle ilişkisini sürdürebilir. Çağrısını açmak zorundadır ve aslında diğer başvurular tamamen prosedür olarak geliyordur, yani onu aslında bilemeyiz, o değişkenlik gösterir. Tabi ki yani hiçbir zaman açıklık yok ya bazı donörler hangi puanlamayı, hangi konularda kaç puan vereceğini söylüyor. Fakat neyi nasıl ölçeceğini söylemiyor ya tamamen projenin arka planı 20 puan ama neyi ölçeceksin, orada nelere bakacaksın bunu paylaşmıyorlar (STK 3).

Bazı STK'lar, fon sağlayıcılarla daha uzun vadeli ve kalıcı ilişkiler kurarak fon sıkıntısı yaşamadan ayakta kalabilmektedir. Bu anlayış, kuruluşlar arasında rekabeti teşvik etmekte ve sorunlara ilişkin birlikte hareket etme kültürünün önüne geçmektedir. STK'lar açısından bu pratik, ihtiyaçlara yönelik faaliyetlerin yürütümünde tekelleşmesine yol açmaktadır. Sorunlara yönelik çözüm üretme süreci yalnızca fon sağlayıcıların desteklediği kuruluşlar tarafından yönetilirken, farklı bakış açılarının sürece dahil olmasını engellemektedir.

Yani açık çağrı da oluyor ama şöyle oluyor, insani yardımda aslında bir kere o ilişki geliştikten sonra genelde işte bir fon döngüsü oluşuyor. Bir proje yapıyoruz. Bir finansal döngüde 12 ay diyelim. Eğer sonuçlarından memnun kalmışsa donör. Hadi bir sene daha yapalım, birlikte gibi bir şeyle gelebiliyor. Bazen ara ara açık çağrılara da çıkabiliyor donörler ama genellikle böyle bir ilişki geliştikten sonra o daha uzun vadeli bir şeye dönüşebiliyor. Birkaç uluslararası kuruluşla böyle bir ilişkimiz var 12 senedir sözleşmemizi yeniliyoruz (STK 13).

Fon sağlayıcılar STK'ların yalnızca finansal olarak bağımlı hale getirmemektedir. Bununla beraber, örgütler arası ilişkileri de şekillendirmektedir. Fon sağlayıcılar iş birliği ve ortak hareket kapasitesini zayıflatmakta; sivil toplum alanını dayanışmadan çok bireysel başarıya odaklı, parçalara ayrılmış bir yapıya dönüştürmektedir. Bu durum, toplumsal etkiyi artırma potansiyelini sınırlandırmakta ve sivil toplumun kolektif gücünü zedelemektedir.

STK'ların tek kaynakları Avrupa Birliği, Amerika, diğer ülke fonları. Fonu sağlayanlar STK'ya dar bir alanda çalışma imkânı tanıyorlar ve STK'ların manevra alanı fazla olmuyor. STK'lar arası iletişim zayıf hala, kendi aralarında paylaşım yok. Fon karşısında rekabet var. Yeni fonlar alabilmek için herkes kendi yaptığını aşırı göstermeye çalışıyor. Fon çağrılarını birbirleriyle paylaşmıyorlar ve ortak başvurular yapmıyorlar. Herkes kendi küçük olsun benim olsun şeklinde (STK 8).

Fonların büyük bir kısmı, çoğu zaman kapasitesi yüksek, görünürlüğü fazla ve merkezî yapılarla yakın ilişkileri olan belli başlı sivil toplum kuruluşlarına yönelmektedir. Bu durum, özellikle yerelde faaliyet gösteren, küçük ölçekli ya da alternatif sesleri temsil eden STK'ların kaynaklara erişimini ciddi biçimde kısıtlamaktadır. Fonların dağıtımında şeffaflık ve kapsayıcılık ilkelerinin yeterince gözetilmemesi, sivil toplum alanında eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Buna bağlı olarak pek çok kuruluş, yeterli mali destekten yoksun şekilde sınırlı etki alanlarında faaliyet göstermeye zorlanmaktadır.

Türkiye'nin dünyadaki en kalabalık mülteci grubunu ülkesinde barındırdığını düşünürsek tabi ki hiçbir zaman yeterli olmayacaktır. Çünkü BM ajansları her sene ihtiyaca yönelik raporlar yayınlıyor ancak hiçbir zaman bu rakama ulaşamıyor. Bütçelerin %80'i yaklaşık BM ve uluslararası STK'lar arasında hemen hemen eriyip gidiyor. Bu tutarların maalesef %12-15 gibi çok düşük bir rakamı yerel örgütlere ulaşıyor. Dünyadaki bu gerçekliğin içerisinde Türkiye'de tabi yerini alıyor. Şimdi buna bakılınca peki buradan sivil toplumlara gelen bir şey var mı? Ortada bir şey yok. Dolayısıyla Türkiye içerisinde göç alanında çalışan derneklerin çok ciddi bir şekilde aslında fona ihtiyacı varken bunların verilmediğini, mevcut bütçelerinde çok efektif ve düzgün aslında kullanılmadığını da söylemek mümkün. Bu fonları sağlayan kuruluşların şartları üzerinden etkin bir şekilde kullanılmasının önüne geçiliyor. Mesela çok fazla kapasite geliştirme projesi yapılabilir. Çok fazla toplantı, çok fazla eğitim yapılabilir. Bunlar hızlı bir şekilde yapılabilir. Ama aynı eğitimler farklı farklı yerlerde çok böyle tekrara düşecek şekilde yapılabilir (STK 3).

Alandaki sorunlar ve fon sağlayıcıların gündemiyle fonlar gerektiği gibi kullanılamamakta ve sorunlara çare getirilememektedir. Sivil toplum kuruluşlarına sağlanan fonların önemli bir kısmı, proje odaklı ve kısa vadeli çıktılara endeksli olduğundan, uzun soluklu toplumsal dönüşüm yaratma potansiyeli sınırlı kalmaktadır. Fonların kullanımında yüzeysel bir anlayışla hareket edilmesi sorunlara yönelik etkinin düzeyini olumsuz hale getirmektedir. Fonların verimsiz kullanımı projelerin sahada kalıcı etki yaratamamasına neden olmaktadır. Bu durum ise sivil toplumun güvenilirliğini ve etki kapasitesini zayıflatmaktadır.

Mesela fon kullanımı çoğunlukla yanlış olurdu. İhtiyaçları bilmemekle birlikte yani onlar da insanların koşullarına donörler ve STK'lar tam genellekle □ değildi o dolayısıyla genellikle fonlar yanlış biçimde kullanıldılar (STK 5).

Ciddi bir fon kaynağı boca ediliyor sisteme ancak 2016 İnsanı Yardım Zirvesi'nde de ortaya çıktı sonuç olarak sistemin bir etki yaratmadığı ortada (STK 13).

Fonların yanlış kullanımlarının yanı sıra fon çağrısına başvurmak, değerlendirme sürecinin tamamlanması ve uygulama süreci başlayana kadar uzun sürelerin geçmesi de fonların kullanımının etkili olamamasına neden olmaktadır. STK'lar da bu durumu olağan biçimde kabul etmiş ve bu süreçlerin devamlılığının bir parçası olmuştur.

Hibe açılıyor işte 3 ay veriliyor hazırlanmasına projenin, sonra değerlendirme vs. derken 9 ay, 12 ay. Dolayısıyla aylarca hani bir yılına yakın beklediğimiz şeyler oluyor. Tabii o süreçte de ihtiyaçlar değişiyor, dinamikler değişiyor falan filan. Yani böyle çok bürokrasisi çok ve her zaman ihtiyacı tam olarak karşılayan, karşılayabilecek etkili bir mekanizma olmuyor açıkçası. Ama evet hani sistemde bir taraftan böyle şey yapıyor böyle işliyor (STK 13).

Projelerde nitelikten çok nicelikle ölçülmektedir. Bu bağlamda proje hedeflerine ulaşmak, belirlenen kişi sayılarına erişmek ve faaliyet sayısını artırmak temel başarı kriteri haline gelmektedir. Bu yaklaşım, sahadaki gerçek ihtiyaçlardan ziyade raporlarda iyi görünen verilerin üretilmesine odaklanılmasına neden olmaktadır. Böylece etki analizleri derinlikten uzaklaşmakta, katılımcıların deneyim ve geri bildirimleri göz ardı edilmekte, faaliyetler çoğu zaman sembolik düzeyde kalmaktadır. Proje mantığı içerisinde görünürlük ve sayısal hedefler ön planda tutulması, sorunların çözülmesi kaygısını arka planda kalmaktadır. Bunun sonucu olarak proje hedeflerine ilişkin bilgilerin bazen yanıltıcı olabileceğini STK 15 şu şekilde aktarmıştır;

Çoğunlukla fon aldığımız projelerde hedeflediğimiz sayıyı tutturamadığımız oluyor. Böyle durumlarda donörden gelen fonun kesilmemesi adına talep edilen katılımcı listelerini kendimiz doldurduğumuz, başka etkinliklerden fotoğrafları paylaştığımız durumlar oldu. O nedenle gerçekten yürütülen projeler ne kadar etki ediyor buna emin değilim (STK 15).

Bunu destekleyen bir bakış açısıyla STK 10 ise şunu ifade etmiştir:

Sivil toplumda sayılar çok önemli. Çünkü donörlerin ve STK'ların işine geldi "şu kadar kişiye yardım ettim, destek oldum" diyebilmek. İşte binlerce kişiden söz etmeye başladılar STK'lar falan. Allah Allah diyorduk biz ya nasıl yapıyorlar? Sonradan anladık. Yani gerçekten işte bir hani gıda paketi veriyorsun veya bir hijyen paketi veriyorsun. Yani raporlarda tikliyorsun (işaretliyorsun), bu nedenle yüksek sayılar çıkıyor. Bir gün bir kuruluş geldi ve bizim sayılarımızı az buldu. Bizim ekibimizde ulaşabileceğimiz maksimum sayı budur dedik ancak olmaz öyle dediler. Onların yaptığı hesaplamalarla bir anda bizim hedef sayılarımız uçmaya başladı. (STK 10).

Bazı kuruluşlar yaptıkları ve yürüttükleri projelerin pratikte söz edildiği kadar bir etki yaratmadığını açıklamaktadır. Projelere ilişkin izleme ve değerlendirme araçları sembolik olarak işletilmektedir.

Fon kuruluşlarının istediği o hani izleme ve değerlendirme araçları alandan ve gerçeklikten uzak gibi geliyor bana. Ya bir şey de ölçmüyor. Hani işte kurs veriyorsan, işte şu kadar kişi geldi kursa, şu kadar kişi sonuna kadar devam etti, şu kadar kişi sertifikasını aldı ve bunlar bir beceri geliştirdi diyebilirsin. Bu kadar. Bazen gerçekten diyorum ki UNHCR dahil, IOM dahil, Birleşmiş Milletler kuruluşları dahil, uluslararası STK'lar dahil alanda hiçbir etkimiz yok demek ki, yani bir bakıyorsun hani o kadar ciddi bir ayrımcılık ve nefret söylemi var ki, o kadar arttı ki, yani demek ki hani projelerimizin ve çalışmalarımızın hiçbir etkisi yok diyesim geliyor benim (STK 10).

Fon çağrılarının eğilimi ne yönde ise kuruluşlar da yörüngelerini o tarafa çevirmektedir. Kuruluşlar kuruluş amaçları olmasa da tecrübeleri olmasa da fon çağrılarına yönelik olarak faaliyetlerini şekillendirmektedir.

Hem uluslararası STK'lar, hem ulusal STK'lar işte adeta "Biz hani neresi eksikse oraya şey yapalım, hani gerekli çalışmaları yapalım." diye kendi seçtikleri, istedikleri, uzman oldukları alandan çok fonlara göre şekil alıyorlar. Hani fonlar mesela ilk başlarda hiç korumadan söz etmezdi, en başta acil yardımdı ana konu. Sonra koruma lafı edilmeye başladı, bir baktım herkes korumacı oldu. Hukuki destek kimse vermezdi. Fonlara hukuki destek girince herkes hukuki destek vermeye başladı. (STK 10).

Şimdi birkaç senedir kalkınma telaffuz ediliyor ve herkes hani kalkınma projelerine odaklanmaya başladı. Yani hani fonlar nereye doğru giderse, kuruluşlar da oraya gidiyor. Mesela isminde mülteci yer alan X kuruluş mülteci ismini değiştirdi yani, hani fonlar azalacak diye. Kalkınmaya yönelik ismini değiştirdi (STK 10).

STK'lar ayakta kalabilmek adına çalışmalarını yönlendirmektedir. Kuruldukları alanda bir değişim yaratmaktan ziyade kendi varlıklarını sürdürmek adına yeni çözümler geliştirmektedir. Hatta işçi sendikalarının dahi alanlarına dahil olan çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır.

Şu an eğer ki güçlü bir bağışçı yoksa. Göç ile ilgili fonlar azaldıkça kapasiteleri ufalarak devam edecek. Ancak farklı yönere kayacaklar. Örneğin biz bunu özel sektörde işçilerin hakkını savunmak adına bir projeye devam ediyoruz. Belki gelecekte otomotiv alanında çalışacağız. Yani bu bizim için bir formül olabilir. Böylelikle kurumumuz sürekli olarak, çok daha uzun yıllar çalışmaya devam edebilir. Göç meselesi tekrar baş gösterdiğinde yine buradaki hafızasını canlandırarak burada tekrar devam edebilir (STK 3)

Alanda çalışma yürüten STK'lar arasında “bu mesele hak temelli yürütülmeli veya inanç temelli yürütülmeli” gibi bir çekişme bulunmaktadır. Hak temelli olanlar inanç temelli kuruluşları geçerli bir faaliyet yürütmemekle itham ederken, inanç temelliler de hak temelli kuruluşları benzer şekilde itham etmektedir.

Türkiye’de değişik kategoride STK'lar var. Bunların bir kısmı inanç temelli, din temelli, İslami kuruluşlar. Onların tabi devletle ilişkileri çok daha yakın. Kamu idareleri veya uluslararası STK'lar onları daha çok bilgi toplama veya kendi mesajlarını yaymak için kullanıyorlar. Sahada karşılaştığımız üzere gördüğümüz başka dünyaların insanlarıyız. Onlar bizim faaliyetler için koruma da neymiş psikososyal destek de neymiş diye eleştiriyorlar. Biz o kadar para topluyoruz, o kadar iş yapıyoruz. Asıl işi biz yapıyoruz şeklinde bir aşağılama anlayışı var (STK 8).

Biz hak temelli ve seküler çalışıyoruz, inanç temelli değiliz. Yani bir kere insani yardım ilkelerini zaten benimsediğimiz de yani onlar evrensel değerler üzerine kurulu ilkeler olduğu için çok daha evrensel bir yerden çalışıyoruz (STK 13).

Her iki bakış açısıyla da STK'lar birbirlerinden daha üstün olduklarına inanmaktadır. Bu bağlamda kendi çalışmalarının Suriyeliler açısından daha faydalı ve anlamlı olduğunu savunmaktadır. Görüşülen STK'ların faaliyetleri ve yürüttükleri projeler düşünülünce aslında benzer ve ortak çokça çalışma yürütüldüğü anlaşılabacaktır. Bununla birlikte, her iki ideolojideki kuruluşların faaliyetlerinin sınırları ancak devletin izin verdiği kadardır. Bu iki görüş arasındaki ayrılık daha çok ideolojik ve yürütülecek faaliyetin türüne ilişkindir. STK'ların varlığı üzerinden bir görüşü yansıtmamaktadır.

Türkiye'nin kendi zaten toplumda mevcut olan bir sorunun tabii ki yansımaları sivil toplumda da görüyorsunuz ya, o ötekileştirme sivil toplumda da mevcut ama bizim gibi dernekler uluslararası arenada daha başarılı olduğu için ötekileştirmek istediklerinin daha güçlü olduğunu görünce daha doğru işler yapılıyor, daha güçlüler. Bunu görünce müthiş bir antipati oluşuyor bence bize karşı. Yani bu öfkeleri birazcık da rekabet edemediklerinden de kaynaklanıyor. Yani onlar gündelik hayatta bizi kontrol altına alabiliyorlar, ezebiliyorlar, öteki yapabiliyorlar ama arenaya çıktıklarında bunu yapamıyorlar ve bu dolayısıyla müthiş bir öfke biriktiriyor ve onlarda o bakımdan da bizi her fırsatta harcamaya çalışıyorlar. Ama ben onları dernek olarak bile görmüyorum yani açıkçası (STK 7).

Resmi ve bürokratik devlet kuruluşlarının aksine STK'ların söz konusu fonları alıp kullanırken anında harekete geçme kabiliyetleri bulunmaktadır. Afet ve acil durumlar söz konusu olduğunda sorunu olanlara yardım ve hizmetleri ulaştırmada avantajlıdırlar. Ancak STK'ların hizmet sunma, yardım götürme gibi faaliyetleri tazmin edici boyuttadır.

Önleyici bir yapıda olmaları mümkün değildir. STK'ların Suriyelilere yönelik faaliyetleri yerinden edildikten sonra devreye girmektedir. Psikososyal destek, meslek kursları vb. tüm faaliyetleri ancak bu noktadan sonra sunulmaktadır. Küresel ölçekteki güç ve iktidar mücadelesinin bir aktörü değildirler. Bu bağlamda insanların yerinden edilmesinde müdahale gücü veya amacı yoktur. Ancak yerinden edilme gerçekleştikten sonra geçici ve kısmi müdahalelerle işlev görürler. Bu yapısı göz önünde bulundurulduğunda sorunların çözümüne katkı sunamayacağı açıktır.

Bununla birlikte, Türkiye emek piyasasında göçmen emeğine ciddi bir talep bulunmaktadır. Türkiye'deki Suriyelilerin ülkedeki yönetimin değişmesi nedeniyle geri dönmelerinin gündeme gelmesi sermayedarlar açısından endişe yaratmaktadır.

Bu nedenle Türkiye'deki egemen sınıflar başka ülkelerden göçlerin teşvik edilmesi yönünde açıklamalarda bulunmaktadırlar. Göçlerin gerçekleşmesini engelleyememesi ile beraber STK'ların güvencesiz ve ucuz göçmen emeğine olan bu talebi de baskılaması mümkün olmamaktadır. Ancak STK'lar eğer fon alabilirlerse, söz konusu göç olgusunun getirdiği sorunları hafifletmek görevini icra edebilir.

3.3.4 Devlet ve sivil toplum

STK'lar projelerini hazırlarken, uygularken Suriyelileri dahil etmemektedir. Bunun yanı sıra fona bağımlı bir şekilde faaliyetlerini yürütmektedirler. Faaliyetlerini yürütürken devlet ile ilişkileri de önemli bir yere sahip olmaktadır. Gramsci devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi hegemonya kuramı çerçevesinde şekillendirmektedir. Devlet rızanın üretildiği ideolojik bir alanın parçasıdır. Sivil toplum aracılığıyla bir hegemonya inşa etmekte ve toplum üzerinde bir rıza üretmektedir (Acar-Savran, 2020). Devlet sivil toplumla ilişkisi çıkarlarına yönelik olarak değişkenlik göstermektedir. Görüşülen STK'ların çoğu devletle sivil toplum ilişkisinin zaman zaman değişkenlik gösterdiğine değinmektedir. Devlet bazı zamanlarda sivil topluma yaklaşır gibi görünürken çoğunlukla uzaklaşma eğiliminde olmuştur.

STK'lar faaliyetlerini yürütürken bir dizi zorlukla karşılaşır. Finansman kısıtlamaları, birçok STK'nın dış bağışçılara bağımlı olması nedeniyle büyük bir sorun. Bu nedenle siyasi kısıtlamalar operasyonları zorlaştırıyor. Hükümet genellikle bürokratik engellerle faaliyetlere kısıtlamalar getiriyor. Birlikte çalıştığımız mülteci nüfus kayıtlı olduğu ilin dışına izinsiz çıkamıyor. Bazen yürüteceğimiz faaliyetler, yapacağımız toplantılar sekteye uğruyor. Bu da projenin verimli geçmesini engelliyor (STK 7).

Sivil toplumun işi tabii ki Türkiye'de zor. Siz sivil toplum olarak neyi var etmeye çalıştığınız ile ilgili bir şey. Siz o biat kültürünü işte o sözüm ona yardımlaşmayı devam ettirmeye çalışırsanız çok iyi olur aranız ama siz hak temelli bir yaklaşım sergileyip insanlara gerçekten temel insan hakları merkezinde haklarını öğretmeye, bununla ilgili farkındalık oluşturmaya çalışıyorsanız tabii ki çatışma kaçınılmaz. Bu çatışmanın şiddetini de sizin üslubunuz, derneğinizin çapı, menşei ne bileyim biraz meşrebi, açıkçası yönetimin etnik durumu vesaire falan bunlar belirliyor (STK 14).

Suriyeliler konusunda hem yasal hem idari süreçler hem de uygulama devlet ve onun resmi birimleri tarafından yürütülmekte ve kontrol edilmektedir. Bu nedenle STK'lar bu alanda faaliyet yürütmek istiyorlarsa hükümet ve resmî kurumlarla iyi ilişkiler kurmalıdırlar.

Devletle STK'lar arasındaki ilişkiye bakıldığında devlet her kuruma aynı mesafede ve yakınlıkta değildir. Kendi ideolojisine ve çalışmalarına yakın olan STK'larla daha yakın bir ilişkide ve bu da STK'lar arasında imkanlara erişim açısından eşitsizlik yaratmaktadır.

Hükümetin politikalarına yakın politikalar benimsemiş, örgütlerin kamu idaresiyle ilişkileri ve devlet politikalarını eleştiren örgütlerin ilişkilerine göre farklı boyutları. Türkiye'de kamu özellikle hükümet politikalarına yakın politikalar benimsemiş örgütlere ciddi kaynak tahsis ediyor. Yani hem finansal kaynak hem fiziksel olanaklar hem de politik olanaklar açısından. Özellikle gençlik çalışmaları, kadın örgütleri açısından. Hükümetin dolayısıyla kamu idaresinin hükümete yakın örgütlere alan açmak gibi bir eğilimi olduğu gözlemleniyor. İnsani yardım ve göç çalışmaları da bundan muaf değil (STK 9).

Kamu kurum ve kuruluşları STK ile çalışmakta güven sorunları yaşanmaktadır. Kendi bildikleri STK'larla çalışmak istiyorlar. Örneğin 3-5 sene mücadele verip kendinizi o ilin valisine tanıtıyorsunuz. Bir seçim geliyor veya atama oluyor. Sil baştan yenisine anlatmaya çalışıyorsunuz. Bu konuda kurum hafızaları sadece o dönemki yönetici bazlı ilerlemektedir. Diğer sorun ise STK'lar politika gereği kullanılmaya çalışılmaktadır. Politika gereği siyasiler onları kullanmak isteyebilirler sonra da kullanıp bir kenara bırakırlar. Bu kullanılmışlık duygusu da STK'ları yıpratmaktadır (STK 1).

Bazı kuruluşlar kolayca devletle çalışma imkânı bulurken bazı kuruluşlar ise kuruldukları zamandan beri hiçbir zaman devletle iş birliği yapma fırsatı bulamamıştır. Hükümete ve mevcut düzene yönelik eleştirel düşüncelerini paylaşanlar özgürce sahada faaliyette bulunamamaktadır. Hükümetle iyi ilişkileri olan STK'lar alanda rahatça faaliyetler yürütmektedir.

Biz mesela çok çalışma imkanı bulamıyoruz bulamadık. Biz mesela çok çalışma şeyinde olmadık. Bunu da anlıyoruz bazen. Mesela devlet kuruluşları belli sivil toplum kuruluşlarıyla çalışıp belli kuruluşlarla çalışmaması tartışmalı bir konu aslında. Ama bunun aşılması gerekiyor. Devlet kurumlarıyla çalışmamız gerekiyor. Birlikte çalışmamız gerekiyor. Korumacı bir bürokratik yapıya korumacı bir devlet organizasyonuna sahibiz. Tabiatımız böyle bizim devlet olarak (STK 4).

Her gelen siyasi kuruluş, siyasi rejim işte kimse bu kendine yakın STK'ları ön sıraya getiriyor ve onlara devletin bütün kaynaklarını tahsis ediyor. Bu gerçek. Biz şimdiye kadar devletimizden bir kuruş destek almadık. Diyelim ki sol hükümet varsa dinci oluyoruz sağ hükümet varsa yabancılarla iş birliği yapan ajan oluyoruz. Bu iş biraz kusura bakmasınlar da mama gibi görüldüğü için sizi oraya sokmamaya çalışıyorlar. Türkiye'de sivil toplum olmaktan çıkmış sistemler var. Tabii ki bunlar bazı menfaatleri ile sivil toplumculuk yapıyorlar (STK 11).

Siyasi söylem ve eylemlerde tutarsızlık STK'ların çalışmalarının ve faaliyetlerinin gerçekleşmesinin önünde duran engellerden biridir. STK'lar benzer alanlarda faaliyet gösteriyor olsalar da, bu alandaki öncelikleri, yöntemleri ve söylemleri arasında ciddi farklılıklar bulunabilmektedir. Özellikle politik duruş, ideolojik konumlanma ve hedef kitleye dair yaklaşımlar arasında yaşanan bu ayrışma, ortak hareket etme kapasitesini zayıflatmakta ve sahada etkili iş birliklerinin kurulmasını engellemektedir. Bu durum, hem hak temelli yaklaşımın meşruiyetini zedelemekte hem de sivil toplumun toplumsal dönüşümde ortak ve güçlü bir aktör olmadığını ortaya koymaktadır.

Bugün göçle ilgili mültecilerle ilgili şöyle bir açıklama oluyor, 2 gün sonra bambaşka bir açıklama olur. İşte bir yetkilimiz a diyor. Bir başka yetkilimiz b diyor. Sivil topluma baktığımız zaman işte kimisi dini açıdan yaklaşıyor. Göçmenlere kimisi milli açıdan, kimisi etnik açıdan yaklaşıyor. Herkes bir taraftan yaklaşıyor. Böyle olunca da zaten iş birliği olmuyor. Sivil toplumun bu koşullar altında küçük çapta sorunların çözümüne katkısı olsa da ana aktör olabileceklerine inanmıyorum. Çünkü ana hedef o değil. Daha çok yani o göçmenin durumundan kendine avantaj sağlamaya çalışıyor (STK 11).

Hükümet göç ile ilgili çalışmalarda ise ihtiyaç duyduğu kadar sivil topluma belli sınırlar içerisinde alan açmaktadır. Devlet STK'ları bir araç olarak görmektedir. STK'ların faaliyetlerinin kapsamında kendi çıkarlarına uygun olarak bazen esnetirken bazen de sıkı tutmaktadır. Bu tamamen devletin yönlendirdiği ve kontrol altında tuttuğu tek taraflı bir ilişkidir.

Kendi yapmak istemediği işleri veya gücünün yetmediği yerlerde STK'lardan tek yönlü olarak destek almaktadır. Ancak bu hiçbir zaman kalıcı bir alan açma veya serbestlik olmamaktadır. Gerektiğinde geçici, sınırlı ve kontrolü altında faaliyetin gerçekleşmesine izin vermektedir.

Ne zaman kendileri baş edemeyecekleri bir durum yaşansın o zaman sırtımızı sıvazlıyorlar. Örneğin en çok deprem zamanında oldu. Kamu kurumları bizlere ihtiyaç listeleri gönderdiler. Biz de onlara bunları sağladık. Koordinasyon toplantıları, iş birlikleri gelişti. Suriye Krizi'nin olduğu ilk zamanlarda da nasıl baş edeceklerini bilmedikleri için başta sürece dahil ediyorlardı, görüş alıyorlardı. Sonradan bizimle irtibatı kestiler. İşlerine yaradığımız kadar varız diyebilirim (STK 8).

2013-2014 yıllarında kamu kurumlarının hemen hepsini ziyaret ediyorduk. O zaman kabul ediyorlardı. İşte ilgili Vali Yardımcısı, Yabancılar Şube Müdürüne, Milli Eğitim Müdürüne, Aile Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri, İşkur gibi birçok kurumu ziyaret ediyor, onlara raporlar hazırlıyorduk. Birlikte toplantılar, iş birlikleri yürütüyorduk ancak sonra bizimle araya mesafe koydular. Bu da sivil toplumun faaliyetleri açısından sorunlar ortaya çıkardı (STK 10).

Devlet insani yardım çalışmaları olarak adlandırılan gözle görülür somut yardımlar yapılıyorsa (kira yardımı, gıda, barınma vb.) bunlar konusunda daha toleranslı davranırken ve bu çalışmalara izin verirken diğer çalışmalarda daha temkinli hareket etmektedir.

Devlet tarafından insani yardım alanında ya da sosyal fayda yarattığımız da aslında görece olarak daha az tehdit olarak görülüyor. Sonuçta bir hizmet götürüyoruz. Çünkü insani yardım kendi içerisinde çok tehditkar bir yerde durmuyor. Ancak devlet ilişkimiz böyle hani diyalog halinde olduğumuz, iş birliği halinde olduğumuz bir şey değil kesinlikle. Çünkü genel olarak Türkiye'de sivil alan ya da STK'lara çok güvenilmiyor. Yani toplumda çok güvenmiyor, güvenemiyor. Devlet de çok güvenmiyor. Yakın zamana kadar aslında dernekler emniyete bağlıydı. Dolayısıyla biraz böyle dernekleşme hep işte şüpheliyle bakılan bir alan oldu (STK 13).

STK'lar proje yürütme konusunda ciddi idari engellerle karşılaşmaktadır. Devlet kendine yakın olan kurumlara veya projelere olanak sağlarken diğer kuruluşların sahada çalışmalarına olanak vermemektedir.

Devletle genelde eğitim ve koruma projeleri çok zor oluyor. Ancak gıda dağıtımı, nakit dağıtımı bunlar çok kolay olur. Yani programa göre değişiyor. çünkü hani bu mesele devlet onlarda programlara alışık değil yani değildi zamanında. Maalesef çoğu zaman onlar da kendi menfaatini düşünerek “parayı bize verin, projeyi biz yürütürüz” gibi tekliflerde bulundular. Psikososyal destek, çocuk koruma veya eğitim gibi projelerde devlet kuruluşları genelde bize zorluk çıkarırlardı. Yani onlar programı tasarlamak isterlerdi. Muhtemelen dış fonlar nedeniyle farklı bir niyet yürütüldüğünü düşünüyorlardı. Örneğin Suriye’de çalışma karşılığı nakit uygulamalarımız bulunuyordu. Ancak istihdama katmak amacıyla Türkiye’de faaliyet göstermek istediğimizde ne çalışma izni alabildik ne de projeyi uygulayabildik. (STK 5).

Devlet, pratikte birçok STK'nın faaliyetlerine yönelik sınırlayıcı ve engelleyici bir tutum sergileyebilmektedir. Özellikle eleştirel ya da hak temelli çalışan kuruluşlar, denetim baskısı, izin süreçlerinin zorlaştırılması ve bürokratik engeller yoluyla faaliyet alanlarından dışlanabilmektedir. Bu durum, sivil toplumun özerkliğini zedelerken, demokratik katılımın da önünü tıkamaktadır.

Deprem bölgesinde psikososyal destek kapsamında bir proje yürütmek için Göç İdaresi bizi davet etti. Biz de yurtdışından bir fon bulduk. Faaliyetlerimizi gerçekleştirmek için tüm hazırlıkları yaptık. Kampta çalışmaya başladığımız ikinci haftadan itibaren STK’ların artık burada çalışma yürütmeleri yasak diye bir karar alındı. Bu projeyi yürütmek için ciddi bir fon aldık, projeyi tamamlamamız gerekiyor ama mağdur edildik. En son Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın yeleklerini giyerek bu çalışmayı onlar yürütüyormuş gibi çalıştık. Kamunun birçok kez böyle uygulamalarına maruz kaldık (STK 15).

Milli Eğitim Bakanlığı ile yürütmeye çalıştığımız projede çok fazla sınırlamalar vardı. Proje kapsamında veri toplamak istiyorsun izin vermiyor, takip edemiyorsun. Kaç çocuğu okullastırdığını tespit edemiyorsun. MEB ile bir protokol yapmamıza ve projenin uygulama süreci protokolde açıkça belirtilmesine rağmen sahada istediği gibi engelleyebiliyordu. Bu anlamda kamuyla iş birliği çok zor oluyor. Birçok projemiz bu bağlamda etki yaratamadı. Örneğin STK’ların üniversitelerle çok yakın çalışması lazım ama bir şekilde bence sivil toplumun genişlemesine dair bir politik atmosferinin buna izin vermediğini düşünüyorum. (STK 6).

STK’lar ne uluslararası kuruluşları ne de devleti eleştirememektedir. Çalışmalarını yürütmek amacıyla uluslararası kuruluşlara maddi açıdan bağımlıyken devlete yasal anlamda bağımlıdırlar. Bu nedenle STK’ların faaliyetleri uluslararası kuruluşların ve devletin tahakkümü altındadır. Liberal görüş tarafından STK’ların toplumu dönüştüreceği varsayımıyla hareket edilmekte ve güçlü bağlarla kontrol edildikleri göz ardı edilmektedir.

STK'lara atfedilen bu güçlü imaj bir yana, varoluşlarından yürütecekleri faaliyetlere kadar bağımsız bir yanlarının olmayışı zayıflıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

STK'ların çoğu kendilerine sansür koyuyor. Hak savunuculuğu yapıyorum diyen bir kurum biraz da cesur olabilmeli. Bu sansürü bazen BM kuruluşları bile koyuyor devlet karşısında. STK dönüp fon veren kuruluşa da bir şey diyemiyor. O zaman nerede kaldı STK'nın bağımsız çalışma yürütme, mülteci için değişim yaratma fonksiyonu. Bu koşullar nedeniyle gerçekleşmiyor (STK 8).

Sivil toplumun toplumsal dönüşüm yaratacağı ve sorunlara çözüm bulacağı konusundaki hakim görüş, STK temsilcilerinin kendi ifadeleriyle geçersiz kılınmaktadır. Bu bağlamda STK'lar içinde bulundukları koşullar dahilinde herhangi bir değişim yaratamadıklarını ve etkilerinin sınırlı olduğunu vurgulamaktadır.

Bir de etki ajanlığı çıktı şimdi başımıza. Etki ajanlığının belki daha çok vuracağı kesimlerden biri de sivil toplum. Söylenecek her söz çok ciddi, hani cezai yaptırımlarla karşılaşır karşılaşabilir. Dolayısıyla bu alan hani uzun zamandır daralıyor. Yani sivil toplumun üzerinde çok ciddi bir baskı var. İfade özgürlüğü dahi yok. Nasıl söyleyebiliyor musun işte alandaki sıkıntıları ne kadar söyleyebiliyorsun? Kimse söylemiyor. Onun için toplantılarda bile ağzını açıp konuşan olmuyor. Yani hani devletin olmadığı toplantılarda bile böyle ancak çok daha küçük gruplarda duyuyoruz (STK 10).

Suriyeliler için uygulanan yasalar konusunda STK'ların hiçbir rolü yoktur. STK'lar devletin onlara çizdiği yasal sınırlar içerisinde faaliyetlerini yürütme imkanı bulabilmektedir. Suriyelilere yönelik olarak konularda yasal ve idari olarak yetkisinin bulunmadığı STK'lar ne kadar büyük fonlar alsalar ne kadar büyük faaliyetler planlasalar dahi devlet bu konuda belirleyici konumdadır.

Devletin bu konudaki otokratik yaklaşımı hiçbir noktada STK'ya alan bırakmamaktadır. Suriyeliler kaydolamama, istihdama katılamama, eğitime dahil olamama gibi birçok sorunla karşı karşıya olmaktadır. Ancak bu meselelerin hiçbirinde STK'ların söz hakkı dahi bulunmamaktadır.

Siz ne yaparsanız yapın kamu kurum ve kuruluşları eğer kabul etmezse kimikleşme süreci tamamlanamıyor. Bu tamamlanamayınca da mülteci için hiçbir faaliyet yürütmek mümkün değil. Çalışma izni alamıyorlar. Mültecilerin birçoğu yasadışı çalışıyor. Bu yüzden tam olarak hakkını tam olarak alamıyor. Herkes kendi çabaları ile hizmet vermeye çalışıyor. Devletin politikası ve bürokratik engeller yüzünden STK'lar tam olarak hizmet veremiyor. Protokol yapma konusunda devlet desteği alma konusunda zorluk yaşıyoruz (STK 2).

Protokol olmadığı sürece kesinlikle sahada faaliyet gösteremiyoruz. Biz dilekçe yazsak bile kamu kurum ve kuruluşları çöpe atıyor (STK 2).

Mesela insani yardım ve göç çalışmaları açısından çok büyük operasyonlar ve çok büyük finansman kaynaklarıyla gerçekleştiriliyor. Suriye krizi için tahsis edilen kaynaklar bu örgütlenmeleri kendi toplumsal kaynaklarıyla geliştirebilecekleri kaynaklar değil. Dolayısıyla bunlar için ya kamu kaynağını ya da hani uluslararası insani yardım sisteminin tahsis ettiği kaynaklara ihtiyaç var. Büyük ölçekli kaynakların kontrolü de doğal olarak bu büyük ölçekli finansman mekanizmalarına bağlı. Ancak fona erişse dahi sivil toplum burada çok karar verici düzeyde değil. Türkiye'deki Suriye krizi operasyonları milyarlarca doları bulan bir operasyonlar. Burada uluslararası ilişkiler, Türkiye'nin genel dış politikası, dış ilişkileri ve bu insani yardım sisteminin tahsis ettiği kaynaklar belirleyici oluyor (STK 9).

STK'ların yanı sıra uluslararası fon veren kuruluşlar dahi hükümetin tanıdığı sınırlar içerisinde hareket etmek durumunda kalmaktadır. Liberal görüş, sivil toplumu devleti kontrol eden, baskı aracı olan ve politikayı etkileyen bir yapı olarak tanımlamaktadır. Ancak pratikte sivil toplumun faaliyetlerinin devlet tarafından bu biçimde kontrolü liberal görüşün geçerli olmadığını ortaya koymaktadır.

Yani Avrupa Birliği Komisyonu'nun dünyadaki en büyük insani yardım projesi fonu Türkiye nakit yardımları. O yüzden buradan da onlar çok şey öğreniyorlar ama onların kamuyu etkileme gücü daha düşük çünkü uluslararası aktörler de bunu etkileyemiyor yani biraz daha çok güç ilişkisi dengesine göre ilerliyor. Yani kamuya diyemiyor ki mesela toplumsal cinsiyeti daha odağı koyacağız gibi bir şey yapamamışlar. Burada kamu biraz daha güçlü ve otoriter (STK 6).

Sivil toplumun bu bağımlı ve kırılgan yapısı düşünüldüğünde göç ile ilgili sorunlara ilişkin dönüştürücü bir etki sağlaması mümkün değil. Sürdüreceği faaliyetler sadece günü kurtaran, yangına birazcık su serpen nitelikte olmaktadır.

Belki de olumlu etki oluşturmak bir yana, el birliğiyle olumsuz etki mi oluşturuyoruz? Elimizde olan bir şey mi değil artık hani gücümüzün çok üstünde bir herhalde öyle. Bu toplumda nefret söylemi mültecilere yabancılara yönelik nefret söylemi bu kadar ve ayrımcılık bu kadar arttıysa mesela. Hani dönüp bir düşünmemiz gerekiyor (STK 10).

Liberal görüş sivil toplumu devletin baskısına karşı mücadele eden bir yapı olarak değerlendirmektedir. Ancak sivil toplumun devletin izin vermediği bir alanda faaliyet yürütmesi dahi mümkün değildir.

STK'lar çoğu zaman devletin onlar üzerindeki baskısı nedeniyle görüşlerini özgür biçimde ifade edememektedirler. Sivil toplum devletin baskısını kırarak yönetime veya güce dahi sahip değildir.

Devlet STK'ları kısıtlamasının yanı sıra denetleme yetkisini de kullanarak kuruluşların ofislerine çeşitli baskınlar da yapmaktadır. Kuruluşlara adeta “devletin sopasını” göstererek eleştirel düşüncedeki STK'ları uyarmayı ihmal etmemektedir. Ancak hükümeti eleştirmeyip, işlerini yürüten kuruluşlara hükümet müdahale etmemektedir. Aksi takdirde eleştirel yaklaşan STK'lar devletin hegemonik bir aygıtı haline gelmektedir. Devlet bu kuruluşlar üzerinden meşruiyetini yeniden üretmektedir.

STK'lar proje faaliyetleri kapsamında politika önerilerinin bulunduğu politika belgeleri hazırlamaktadır. Göçmenlere yardım için çözüm önerileri içeren politika belgelerini devletin ilgili kurum ve kuruluşlarına iletmeyi amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda devleti demokrasiyi sağlayan bir konumda görmektedirler. Bu durum baskı aracı olarak adlandırılan sivil toplumun zorunlu göçe ilişkilerin çözüm merci olarak devleti gördüğünü ortaya koymaktadır. Liberal görüşün iddia ettiğinin aksine, sivil toplumun bu tutumu çözümün STK'lar olamayacağını, demokrasi ve toplumsal dönüşümü sağlayamayacaklarını açıkça ifade etmektedir. STK'lar fon alırken uluslararası kaynaklardan veya devletten fon almaktadır. Bu bağlamda devlet ve sivil toplum arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmaktadır. Sorunu çözmek adına devlete politika belgelerini sunması, devletin üstte olduğu hiyerarşik bir ilişkiyi göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra STK'lar faaliyetlerini yürütürken devletin kontrol ve tahakkümü altında hareket etmektedir.

STK'lar hem varlıklarını sürdürmek hem de faaliyetlerini yürütmek amacıyla uluslararası kuruluşlar ve devlete ihtiyaç duymaktadırlar. Uluslararası kuruluşlar ve devlet ise kendi ajandalarına göre STK'larla ilişkilerini biçimlendirmektedirler.

Varlığı kendinden menkul olmayan STK'ların statükoya meydan okuması, devlet gücü üzerinde kontrol görevi üstlenen bir baskı aracı olması veya toplumu dönüştürmesi kesinlikle mümkün değildir. STK'lara benzer anlamlar yüklemek sivil toplumun varoluşunu ve içinde bulunduğu koşulları iyi analiz edememek demektir.

3.3.5 STK'lar ve etik sorunlar

STK'lar devlet ile ilişkilerini makul bir seviyede yürüttükleri koşulda faaliyetlerini daha özgür biçimde yürütmektedirler. Eğer devlet ile iyi bir iletişim kurabilirlerse çoğu zaman denetime dahi tabi olmamaktadırlar. Denetim için gelinse dahi eğer hükümete yakın bir kuruluş ise bir sorun ile karşılaşmamakta, ceza almamaktadır.

STK'ların faaliyetlerini yürütürken karşılaştıkları sorunlardan biri de yolsuzluk tartışmalarıdır. Bazen bu kurumun yönetimi tarafından yapılıyorken bazen de çalışan tarafından gerçekleştiriliyor.

Yolsuzluklar STK'ların peşini bırakmayan bir leke gibi. Kamudan da duyuyorum bir sürü STK yolsuzluk dolayısıyla kapandı. Çalışanlar yolsuzluk yapıyor, yani bütçeleri para çalıyorlar (STK 6).

Uluslararası kuruluşlar tarafından alınan fonların hesap verilebilirliği ve şeffaflığı konusunda sorunlar bulunmaktadır. STK'ların elde ettikleri kaynakların nasıl kullanıldığına dair şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarının yeterince işletilmemesi, hem kamuoyunda hem de diğer STK'lar arasında güven sorunlarına yol açmaktadır. Harcamaların, proje çıktılarının ve etkilerinin açıkça raporlanmaması, fonların amaç dışı kullanımı ya da verimsiz harcamalarla ilişkin eleştirilerin önünü açmaktadır. Bu durum sivil toplumun meşruiyetini ve güvenilirliğini zedelemektedir.

Bazen projede bazı kalemler kalıyordu. Örneğin harcanmayan kırtasiye kalemi vb. onlar donöre iade edilmesin diye tanıdık birinden fatura kestirilip para elden alınıyordu. Hizmet alınmamasına rağmen alınmış birçok kez alınmış gibi gösterildi. Projede konaklama bedeli varsa bu bir tanıdıktan ücretsiz alınıp ahabap olunan bir otelden veya ajanstan fatura kestiriliyor, vergiler düşüldükten sonra para elden teslim alınıyordu. Bunun gibi tanıdık hocalardan hizmet alınıyor iş ucuza yaptırılıp kalan tutarlar bir araştırma şirketi üzerinden kestirilip teslim alınıyordu. Sıfır hesap verilebilirlik, sıfır şeffaflık. Bunun gibi birçok uygulamaya şahit oldum. Bunlar bilinen, tanınan uluslararası kuruluşların projelerinde de yapıldı. Her şey bir şekilde kılıfına uyduruluyordu (STK 12).

Çalıştığım vakıf bir süre sonra böyle beni çok tatmin etmemeye başladı. Çok şeffaf olmayan süreçler vardı. Satın almalar gibi süreçler ilkeli yönetilmiyordu. Hani o şeffaflık, hesap verebilirlik mevzusu biraz böyle sözde kalıyordu (STK 13).

Göç ile ilgili sorunlara çare olmak amacıyla kurulan STK'lar bunu daha profesyonel bir iş ilişkisine dönüştürerek gelir kaynağı elde etmek için çaba göstermektedir. Bu da bu alanda yapılan çalışmaların ne denli çözüm odaklı olduğunu açıkça göstermektedir.

Proje başvuruları hazırlanırken süreç profesyonel uzmanlara ya da danışmanlık şirketlerine devredilmektedir. Bu durum sahadaki gerçek ihtiyaçlardan ve hedef grubun katılımından uzak metinlerin üretilmesine neden olmaktadır. Projelerin yerel bağlamdan kopuk, dışarıdan biçimlendirilmiş yapılarla şekillenmesi ise sivil toplumun özgünlüğünü, inisiyatif alma gücünü ve toplumsal meşruiyetini zayıflatmaktadır. Böylece hak temelli çalışmalardan ziyade, fon uyumlu belgeler öncelik kazanmakta ve sivil alan, teknik uzmanlıkla daralmış bir uygulama sahasına dönüşmektedir.

Düşük bütçeli proje çağrılarını ofiste yazardık ancak büyük bütçeli fonlarda yurtdışındaki şirkete yazdırılıyordu. Türk asıllı bir şirket ancak bu tarz faaliyetleri yürütmek için yurtdışında kurulmuş. Şirket proje ret gelirse yüzde ikisini, proje kabul alırsa yüzde beşini alıyordu. Örneğin bir AB projesinin bütçesi 700.000 €'ydu. Kabul alan bu proje kapsamında kendilerine ödeme yapıldı. Çoğu zaman aynı projeyi farklı çağrılara gönderiyorlar ve kabul de alıyorlardı (STK 15).

STK'lar tarafından alınan fonların benzer biçimlerde kullanılması fonların etkili kullanılması açısından ciddi şaibeler yaratmaktadır. Yalnızca fona erişmek için proje üretilmekte ve hakim görüşün iddia ettiği aksine bir toplumsal değişim kaygısı bulunmamaktadır.

İşe girdiğimden itibaren maaşım 15.000 TL ise bana 30.000 TL yatıyordu. Bunu kuruluşa elden veriyordum. Kurulustaki herkes bu şekilde yapıyordu. Maaşımdan yüksek bir ödeme alıyor ve üstünü göndermelerini istiyorlardı. Elektrik, kira vb. masraflar için göndermemizi talep ediyorlardı. Bunun gibi uygulamaların başka derneklerde de yapıldığını duydum (STK 12).

Görüldüğü üzere sivil toplum sadece uluslararası kuruluşların ve devletin tahakkümü altında olmakla sorunlu değildir. Suriyelilerin haklarını savunmak ve geliştirmek amacıyla faaliyet yürüttüğünü iddia ederken, aynı zamanda yolsuzluk ve usulsüzlüklerin de olağan hale geldiği bir yapı olmuştur.

3.3.6 Hak mücadelesi verirken hak ihlal etmek: STK çalışanlarının güvencesizliği ve güvencesiz bir emek kullanım biçimi olarak gönüllü emeği

Görüşülen STK'ların çoğu kuruluşunu “hak savunucusu”, “hak temelli” veya “hak mücadelesi veren” kuruluşlar olarak tanımlamaktadırlar. Nitekim hem söylemlerinde hem tüzüklerinde “insan hakları” sözünü sıkça telaffuz etmektedirler. Ancak kendi çalışanlarının dahi haklarını ihlal etmektedirler.

Görüşülen STK'lardan edinilen bilgiye göre insan kaynağı ihtiyaçlarını profesyonel çalışanlar, gönüllüler ve stajyerlerden sağlamaktadırlar. Sivil toplum, gönüllülük ve toplumsal dayanışma temelli bir yapıdan giderek profesyonelleşen, maaşlı uzmanların çalıştığı kurumsal bir alana evrilmiştir. Proje döngüsü yönetimi, raporlama, iletişim ve finansal süreçler gibi teknik becerilerin öne çıkması, STK'ları nitelikli iş gücüne dayalı bir yapıya dönüştürmüştür. Bu nedenle sivil toplum alanı hak savunusundan öte proje yönetimi odaklı bir çalışma anlayışına dönüşmüştür.

Maalesef Türkiye'de sivil toplum kendi yağıyla kavrulmuyor. Bir yerde okuduğum bir laf vardı hiç unutmadığım, Türkiye'deki gönüllülükle ilgili, hani "Ayran gönüllülük var Türkiye'de." diye. Gönüllülükle de gitmiyor. O ayranın köpüğü sönuveriyor. Bu sektör, sektör kelimesini kullanmak hâlâ çok ağır geliyor bana, sevmiyorum ama öyle (STK 10).

Bununla birlikte, sivil toplum çalışanları güvencesiz çalışma koşulları ile de karşı karşıya kalmaktadır. İnsan kaynağının her zaman kurumsal olmadığı, işinin ehli insanların istihdam edilmediği, herkesin her işi yaptığı ve işçi devir hızının yüksek olduğu bir çalışma ortamıdır. Projeye bağlı bir çalışma alanı olması nedeniyle geçici, güvencesiz bir emek ortaya çıkmaktadır. Projeler süreli olduğu için proje sona etmekte, çalışanlar ayrılmakta ve yeni proje alınınca yeni çalışanlar istihdam edilmektedir. Böyle bir sirkülasyon bulunmakta ve ciddi bir hak kaybı yaratmaktadır.

Çok fazla yer değiştirme var. Kurumlar içerisinde kişiler olarak. Çok fazla giriş çıkış oluyor. Bir kişi çalışıyor değişiyor, diğeri geliyor. STK'ların insan kaynağı açısından ciddi problemleri var bunun geliştirilmesi lazım (STK 3).

2 yıl çalıştığım yerde 2 yıl içinde en az 5 kere finansçı değişti (STK 12).

STK'ların çalıştığı alanın ve çalıştıkları grubun hassasiyeti düşünüldüğünde özellikle spesifik alanda çalışanlarının uzman olmayışı projelerin etkisi açısından ciddi sorunlara yol açacaktır.

STK'lar kurumsallığı esnetiyorlar ve bence bu doğru değil. Yani çok fazla psikoloğun hiçbir iş bulamadığı bir ülkede bir sürü alakasız insan psikososyal destek verdiğini gördüm sahada. O yüzden bence işi işin ehline yaptırmak konusu bence çok esnetildi, özellikle depremden çok esnetildi. Net olarak söyleyebilirim. Ama yine de bir sürü insan başvuruyor. Hiçbir zaman hiçbir şekilde gerçekten ne kadar şeffaflık işler ondan emin değilim yani (STK 6).

Örneğin proje yazma, proje yürütme, proje geliştirme, proje raporlama çıktıları alabilecek bu standartlara uygun personel yetiştirmek için eğitimler vermemiz lazım çalışmalar yapmamız lazım. Bu olmadığı sürece de dediğim gibi bu sorunlar şu, hâlâ bizim STK'larımızda bu konuda ciddi sorunlar ve ciddi açıklar var (STK 11).

İlk iş görüşmesine geldiğimde proje asistanı olarak gelmiştim ancak finans görevlisi açıkları varmış. Finans departmanı da projelerin hesap verilebilirliği açısından, derneklerin yasal sorumlulukları açısından çok teknik ve hassas bir iş. Ben bir şekilde bu süreci yürütebildim ancak işe alımlar uzmanlığa göre şekillenmiyor. İşlerin usulüne uygun yürütümü açısından sorunlu bir durum (STK 15).

Proje kapsamında belirli süreli sözleşmelerin yapılması çalışanların hakkının gasp edildiğini ortaya koymaktadır. Projeler boyunca araştırmalar anket şirketlerine devredilmekte, bu şirketler de öğrencilere bu işi yaptırmaktadır. Burada katmerli bir sömürü ilişkisi yaratılmaktadır. Liberal görüş STK'ları demokratik bir yapı ve hak savunucusu olarak tanımlamakta ancak sivil toplum yapısı ve dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda bu tanımlamadan çok uzaktır.

STK çalışanları ciddi mobbing ile karşı karşıya. Doğrudan bir yöneticiye bağlı çalıştığınız için bazen keyfi uygulamalar ile karşılaşabiliyorsunuz. Ben işe ilk başladığımda bir sözleşme imzalatılmadı ancak fark ettim ki bir yıl dolmadan işten çıkarılıp tekrar işe alınmışım. Kıdem tazminatı ödememek için 30 aylık projede olsa belirli süreli iş sözleşmesi imzalatılıyor. Proje kapsamında istihdam ediliyorsun ancak oradaki görevin dışında kurum ne iş verirse yapmak durumunda kalıyorsun (STK 7).

Hani nitelikli bir işe alım olmuyordu. Falan böyle tanıdık usulüyle çok fazla yapıyordu. O dönem finansçı olmadığı için finans işlerini ben yapıyordum. Aşırı emek sömürüsü vardı ve ücretlerin az veriliyordu. Bir de sürekli gönüllü çalışmamız gerekiyormuş gibi diye böyle suçlu hissettirilen bir tavırla yaklaşıyordu. Burada insanlar için çalışıyoruz bu gönüllü bir iş gibi (STK 12).

Sivil toplumu güçlendirmek adına birçok çalışma yürütülmektedir. Bunlardan biri de insan kaynağının kapasitesinin güçlendirilmesidir. En temel konularda dahi STK çalışanlarına eğitim sağlanması adına modüller var ve bunlar çok büyük talep görmektedir. Bu eğitimlere olan talebi ve eğitimlerin varlığını düşününce bu durum STK çalışanlarının niteliğini ortaya koymaktadır.

Örneğin desteğe ihtiyacınız var, proje verecekseniz, genel kurul yapacaksınız vb. bir bilgi merkezimiz var. Buradan STK'lar faydalanabiliyor. Dijital güçlendirme ile ilgili bir eğitim programına iletişim birimlerindeki STK çalışanlarını davet ediyoruz. Diyelim ki mevzuat anlattığımız bir eğitim var. Orada da derneklerin yönetici pozisyonlarında görev alan kişileri davet etmeye çalışıyoruz (STK 9).

STK'lardaki çalışanlar profesyonel bir meslek olarak bu görevi yerine getirmektedir. Bu da söz konusu alandaki çalışanların Suriyeliler gibi özel çalışmalar gerektiren bir grup açısından nitelikli çalışmalar üretilmesini de engelleyecektir.

Yani alanda çalışan pek çok kişi gördüm ben. Bu aşırı büyüme, fonların büyümesi ve hani bir sektör haline gelmesi nedeniyle STK'larda çalışan. Mültecilerden nefret ediyor aslında, sevmiyor, olsun istemiyor Türkiye'de mülteci göçmen ama bu alanda çalışıyor. Yani maalesef böyle bir şey de oldu, ki ya çok hassas bir alan gerçekten ayrımcılığa, dışlamaya çok açık bir alan (STK 10).

STK'ların faaliyetlerini yürütürken birlikte çalıştığı en yaygın gruplardan biri gönüllülerdir. Gönüllülük anlayışı toplumsal dayanışma ve birlikte hareket etme düşüncesini pekiştirmektedir.

En önemli kaynağımız gönüllü arkadaşlarımız. Bu alanda en çok daha önce benzer sorunları yaşamış ve de genellikle daha sonrasında Türk vatandaşlığına geçmiş arkadaşlarımızı tercih ediyoruz. Aynı zamanda göçmenlerin arasından da gönüllü olmak isteyen arkadaşlarımız oluyor. Asıl insan kaynağımız gönüllülerimizdir (STK 1).

Görüşülen birçok STK çalışanı da sivil topluma alanına önce gönüllü olarak dahil olduklarını aktarmışlardır. Gönüllü çabalarla yürütülen sivil toplum alanı tarihsel süreçte yerini profesyonel meslek anlayışına bırakmıştır. Toplumsal dönüşüm yaratacağı öngörülen STK'lar özel sektör anlayışı ile hareket etmektedir.

Ben alana gönüllülükle girdim. O zaman daha çocuk hakları başlamıştım. Daha böyle çocuk haklarına dair azınlıkların hakları işte mülteci çocukların hakları gibi bir yerden girdim ama sonra profesyonel olarak çalışmaya başladığımdan itibaren hep insani yardım, mülteci hakları, koruma üzerine çalıştım (STK 6).

Ben öncelikle gönüllü olarak başladım. Başka bir kurumda gönüllü olarak yer alırken alanla tanıştım (STK 10).

Şöyle ilk etapta gönüllü olarak dahil oldum. Zaten o dönem öğrenciyken bunun iş kaynağı olduğunu bilmiyordum. Bu şekilde insanların istihdam edildiğini bir hocamın önerisiyle insan hakları temelli çalışmaların yapıldığını ve bunun da bir gelir kaynağı olabildiğini, eşzamanlı yapılabildiğini öğrendim ve bu şekilde dahil oldum (STK 12).

STK’larda gönüllülük her zaman gönüllü açısından insani şartlar yaratmamaktadır. Hak savunuculuğu yaptıkları iddiasıyla çalışmalar yürüten STK’ların gönüllülük meselesine emek sömürsü üzerinden yaklaşımı sorunludur.

Özellikle öğrenciler gönüllülük konusundan nasibini alanlar arasında. Bazı sivil toplum kuruluşları projelerinin bittiği dönemlerde gönüllüleri çalışmalarına dahil ederek proje yazma, araştırma yapma, kişisel talepleri yerine getirme, ofis alışverişi, temizliği gibi birçok alanda emek harcamaktadırlar. Bununla birlikte ne bir ücret ne yol ne de yemek sağlanmaktadır. Özellikle öğrenciler zorunlu veya zorunlu olmayan stajları doğrultusunda kurumlara başvurumaktadırlar. Yeni mezunlara dahi öncelikle gönüllü olarak destek sunmaları ve bunun ileride özgeçmişlerinde faydalı olacağı öne sürülmektedir. Buna neredeyse çalıştığım tüm kurumlarda ve arkadaşlarımın çalıştığı kurumlarda şahit olduk (STK 15).

STK’ların varlıklarından başlayan işlevsiz konumlarının yanı sıra, hak mücadelesi adı altında emek sömürsü yaratan bir anlayışla hareket etmektedirler. Bu alanda çalışanlar açısından niteliksiz işe alım, sözleşme, ücret, işçi devir hızı, mobbing gibi birçok anlamda güvencesiz bir emek biçimi yaratmaktadırlar. Bunun yanı sıra “gönüllülük” adı altında emek sömürsünü meşrulaştırmaktadır. Böyle bir yapının hak mücadelesi yürüttüğünü iddia etmesi ciddi bir çelişki ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya genelinde milyonlarca insan çeşitli nedenlerle yerinden edilmektedir. Bu durum kimi zaman doğal afetler nedeniyle gerçekleşirken, kimi zaman da politik ve dini nedenlerle de gerçekleşmektedir. Güç ve iktidar ilişkileri insanları yerinden etmektedir. Bu yerinden edilme durumu zorunlu göç olgusunu yaratmakta ve beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Tarihsel anlamda insanların zorla yerinden edilmeleri günümüze dek azalmak yerine artan bir seyir göstermektedir. Bu duruma karşı STK'lar tarafından birtakım faaliyetler yürütülmektedir. Ancak sözde çözüm üretilmesine karşın pratikte çözüm sağlanmamaktadır.

Uluslararası anlamda konuya ilişkin sözleşmelere bakıldığında; ILO 143 nolu Göçmen İşçilere İlişkin Sözleşme madde 8 ile göçmen işçilere ve ailelerine herhangi bir ülkeyi terk etme hakkı tanınmaktadır. Bu hak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 13 ile de tanınmaktadır. Ancak bu düzenlemelerde başka bir ülkeye giriş hakkından söz edilmemektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1990 tarih ve 45/158 sayılı karar ile kabul ettiği Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Sözleşme ise madde 11 ile köle gibi ya da zorla çalıştırılmayı yasaklamakta, insanların temel haklara erişimini savunmakta ancak herhangi bir koruyucu düzenleme getirmemektedir.

Göç politikaları devletlerin çıkarları doğrultusunda biçimlendirilmektedir. Ulus devletler kendi çıkarları doğrultusunda göçmenlerin gelişini teşvik ederken, istemediklerini de reddetme gücü bulunmaktadır. İşgücü gereksinimi nedeniyle ulus devletler ihtiyaç duydukları işgücünü karşılamak adına güvencesiz ve düşük maliyetli göçmen emeği için göç politikalarını yönlendirmektedir. Zorunlu göçe ilişkin inşa edilen uluslararası düzenlemelerde kavramlar yerinden edilen herkesi mülteci olarak kabul etmemektedir. Türkiye açısından da durum benzer biçimdedir. Türkiye göç politikalarını çıkarı doğrultusunda şekillendirmenin yanı sıra sadece Avrupa'dan gelenlere mülteci statüsü sağlamaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki şartlı mülteciler geçici ve güvencesiz bir statüye sıkışıp kalmakta ve buna ilişkin sorunları da katlanmaktadır. Ulus devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda zorla yerinden edilen insanların koşullarını belirlediği göz önüne alındığında, bu insanlar açısından ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Politik ve dini nedenlerle yerinden edilenler mülteci kabul edilirken iktisadi olarak sorun yaşayanlara veya çevre felaketleri nedeniyle yerinden edilenlere böyle bir hak tanınmamaktadır.

Zorunlu göçler ekonomik çıkar ilişkileri bağlamında yönetilmektedir. Avrupa zorunlu göçün getirdiği sorunları dışsallaştırarak sorumluluğu geçiş ülkesi olan ülkelere bırakmaktadır. Ulusal güvenliklerini korumaları gerektiği gerekçesiyle Geri Kabul Anlaşmaları ile kendi çıkarına uygun olan kişileri kabul etmektedir. AB Türkiye’yi 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne getirdiği coğrafi kısıtlama nedeni ile eleştirmektedir. Ancak BM’nin zorunlu göçe ilişkin ürettikleri kavramlar dahi kapsayıcı değil, bir gruba yönelik olmaktadır. Bununla birlikte, egemen güce sahip olan devletler uluslararası kuruluşlar aracılığıyla bu süreci yürütmekte ve Türkiye gibi geçiş ülkelerinde soruna ekonomik destek vererek sorunları baskılamaya çalışmaktadır. Söz konusu alanda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar, Türkiye’de göçe ilişkin nasıl bir politika yürütüleceği ve nasıl faaliyetler yürütüleceği konusunda STK’lar aracılığıyla müdahale etmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, devlet giderek neoliberalizmin hâkim olmasıyla toplumsal yaşamda ortaya çıkan soruları STK’lara devretmektedir. Ancak burada yalnızca sorunlara yönelik kısmen faaliyetler yürütmelerine imkân tanınmakta, zorunlu göçün yönetimi konusunda ise yetki tanınmamaktadır. Görüldüğü üzere neoliberal düzendeki egemen güçler zorunlu göçü kendi çıkar ilişkileri bağlamında dışsallaştırmaktadır. Bu iki boyutlu bir dışsallaştırmadır. Birincisi, egemen güçler zorunlu göçün sorumluluğunu büyük ölçüde çevre ülkelere bırakmaktadır. İkincisi ise, devletlerin ülkelere kabul ettikleri zorunlu göçmenlere ilişkin sorunların sorumluluğunu STK’lara devrederek dışsallaştırmalarıdır.

STK’lar toplumsal dönüşümün aracı olarak görülmektedir. Ancak böyle bir rolü olabilecek bir yapının sorunlar ortaya çıkmadan önlemesi beklenir. Neoliberal düzenin gelişimi ile ortaya çıkan bir yapının ancak neoliberalizmin sürekliliğini ve yeniden üretimini sağlayabileceği ortadadır. Söz konusu düzen zorunlu göçmenler açısından toplumsal yaşamda “esneklik” adı altında güvencesiz ve kayıt dışı bir ortam yaratmaktadır. Devletler bu durumu çıkarları doğrultusunda bir fayda olarak görmektedir.

Sivil toplum faaliyetleri ile zorunlu göçmenlere ilişkin sorunları çözmeye çalışmaktadır. Buna ilişkin liberal kuram sivil toplumu özgürlük ve demokrasi ile ilişkilendirmekte, sivil toplumu bir üçüncü sektör olarak görmekte ve bir baskı aracı olarak nitelendirmektedir. Bu bağlamda sivil toplumu sosyal değişimi yaratan bir konuma yerleştirmektedir.

Bu çalışma ise eleştirel yaklaşımın izinden giderek sivil toplumu hegemonik bir düzenin bir parçası ve bir araç olarak nitelendirmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum mevcut düzenin sürdürülmesine katkı sunmaktadır.

Sivil toplum sorunlara yönelik çok çeşitli faaliyetler yürütmesine ve büyük harcamalar yapmasına karşın yerinden edilmenin önüne geçmesi, sorunları kökten çözebilmesi mümkün olmamaktadır. Sivil toplumun çabalarına rağmen sorunlar tüm derinliğiyle sürmektedir.

Çalışmanın son bölümünde sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle doğrudan yapılan görüşmelerin bulgularına yer verilmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sivil toplum kuruluşları birçok alanda faaliyet yürütmektedir. Suriyelilere yönelik de çeşitli faaliyetleri bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları Suriyelilerin sorunlarına yönelik çok geniş bir yelpazede faaliyetler yürütmektedir. Ancak yürütecekleri faaliyetleri planlarken veya uygularken sorunun öznesi olan zorunlu göçmenleri sürece dahil etmemektedirler. Suriyeliler burada sadece hizmeti alan bir yararlanıcı konumundadır. Projeler dizayn edilirken projenin konusuna, nasıl uygulanacağına ve raporlanacağına fon sağlayıcılar karar vermektedir. Projeler tepeden inme bir şekilde oluşturulmaktadır. Suriyelilere yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerin yukarıdan şekillenmesinin sorunlara çözüm yaratmadığı açıktır.

Sivil toplum kuruluşlarının ana gelir kaynağı uluslararası fonlardan elde edilmektedir. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının nasıl projeler yürüteceğinin sınırlarını fonu veren kuruluş belirlemektedir. STK’lar aldıkları fonları fon veren kuruluşun öngördüğü biçimde değerlendirmek durumundadır. STK ile fon veren arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmaktadır. Hayatta kalma imkanını fonlara borçlu olan STK’ların faaliyetleri fon sağlayıcıların ideolojileri ve ajandalarına göre şekillenmektedir. Bu nedenle faaliyetlerini yürütürken bağımsız olmaları mümkün değildir. Adeta fon aldıkları kuruluşun bir organı haline gelmektedirler.

Fona bağımlılıklarının yanı sıra STK’lar Suriyelilere yönelik faaliyet yürütürken devletin kontrolü altındadır. Devlet STK’lara yakınlığı ölçüsünde faaliyetlerine izin vermektedir. Kendisine yakın olanların faaliyetlerinin önünü açarken eleştirel yaklaşımlara idari engeller koymaktadır. Devlet kendi yapmak istemediği konularda veya imkanlarının el vermediği durumlarda STK’lara çalışma imkânı tanıyarak onları araç konumuna indirgemektedir. STK’lar çalışmalarını tamamen devletin gözetimi altında yürütülebilmektedir.

STK'lar Suriyelilere yönelik yapılacak herhangi bir yasal düzenlemede söz sahibi değildir. Bununla birlikte, STK'ların bazılarına yönelik ciddi etik sorunlar da ortaya konulmaktadır. Mali konularda ve çalışanlara yönelik hak ihlalleri de bulunmaktadır.

Görüleceği üzere yapısı gereği STK'lar yaşamlarını fon kaynaklarına bağımlı biçimde devam ettirmektedir. Fon kaynakları olmaması durumunda faaliyetlerini sürdürememektedir. Bununla birlikte, Suriyelilere ilişkin faaliyetler devlet kontrolü ve gözetimi altında gerçekleşmektedir. Bu nedenle STK'lar ancak devletin alan açtığı kadar faaliyetlerini yürütebilmektedir. STK'lar kayıt, sağlık ve eğitim gibi alanlarda projeler yürütmeye devam etmektedir. Ancak bu projeler ve faaliyetler Suriyelilerin sorunlarını ortadan kaldırmamaktadır. Sadece geçici ve sınırlı bir etki göstermektedir. Ayrıca sorunların ortaya çıkmasını da engelleme gücüne sahip değildir. Bu nedenle bu çalışma sonucunda sivil toplum kuruluşların sorunlara ilişkin toplumsal bir dönüşüm yaratma yetisinin olmadığı ortaya konulmuştur.

Bu çalışma, sivil toplum kuruluşlarına (STK) yönelik liberal ve eleştirel yaklaşımları karşılaştırmalı biçimde ele alarak, Türkiye bağlamında hangi çerçevenin gerçekliği daha iyi açıkladığını sorgulamıştır. Literatürde liberal yaklaşım, sivil toplumu demokratik bir toplumun vazgeçilmez unsuru ve özgür ifade alanı olarak idealize etmektedir. Bu bakış açısına göre STK'lar bireysel hak ve özgürlüklerin savunucusu olup devlet gücünün kötüye kullanılmasına karşı en önemli denetim ve denge mekanizmalarından birini oluşturduğu iddia edilmektedir. Bu yaklaşım sivil toplumu devlet otoritesini denetleyen, kriz zamanlarında çözüm üreten ve üçüncü sektör olarak toplumsal sorunları hafifleten alternatif bir güç kaynağı olarak görmektedir. Buna karşın eleştirel yaklaşım, gerçekte devlet, piyasa ve sivil toplumun birbirinden bağımsız alanlar olmadığını vurgulamaktadır. Bu perspektif, sivil toplumun görüldüğü kadar tarafsız ve kapsayıcı olmadığını, aksine çoğunlukla belli sınıfların ve seçkin grupların çıkarlarını temsil ettiğini savunmaktadır. Eleştirel kurama göre devlet ile sivil toplum aslında bütünleşik hareket etmekte; sivil toplum kuruluşları iktidardaki egemen sınıfların çıkarlarını koruma ve sürdürme aracı haline gelmektedir.

Saha çalışmasından elde edilen bulgular doğrultusunda sivil toplumun toplumsal alanda görünürde liberal yaklaşımın savunduğu üzere “özgürlükçü” anlayışın aksine egemen sınıflar üzerine hegemonya kurmasını sağlayan bir mekanizma işlevi görmektedir.

Saha çalışmasının da ortaya koyduğu üzere, STK'lar fon elde etme konusundaki rekabet anlayışları ve fona bağımlılıkları nedeniyle fon sağlayıcıların kontrolünde hareket etmekte ve neoliberal düzenin bir parçası haline gelmektedir. Bununla birlikte, uluslararası kuruluşlar fonlar aracılığıyla sivil topluma belirli roller biçerken, devlet de yasal ve idari engellerle STK'ların faaliyetlerini sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda STK'lar kendilerine çizilen bu çerçevede dahilinde faaliyetlerini yürütmektedir. Bu koşullar altında iddia edildiğinin aksine sivil toplum politikayı dönüştürme kapasitesine ve gücüne sahip olmayıp var olan düzeni sürdürme işlevi görmektedir. Yapılan inceleme ve görüşmelerden elde edilen bulgular, eleştirel yaklaşımın varsayımlarının büyük ölçüde doğrulandığını ortaya koymuştur. Literatür taraması ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirilen görüşmeler, sivil toplumun genellikle idealize edildiği gibi tam bağımsız veya eşitlikçi bir alan olmadığını, aksine devlet ve sermaye ile iç içe geçmiş ilişkiler ağı içinde konumlandığını göstermiştir. Bu sonuç, liberal yaklaşımın öngördüğü sivil toplum modelinin pratikte ciddi kısıtlar taşıdığını vurgulamaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının bağımsızlığı çoğunlukla finansal ve politik koşullarla sınırlanmakta, katılımcılık ve kapsayıcılık iddiaları ise elit düzeyde karar vericilerin gölgesinde kalabilmektedir.

Hak savunucusu olarak tanımlanan sivil toplum kendi yapısının içinde hak ihlali ve sömürüye açık bir yapıdadır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda sivil toplumun hak mücadelesi söylemini koşulsuz bir biçimde yüceltmek gerçekçi olmayacaktır. Sivil toplumun toplumsal eşitsizlikler ve güç ilişkileri içindeki konumunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu çalışma göstermiştir ki; sivil toplumu daha doğru anlamlandırmak için eleştirel bir perspektifle, yani güç dengelerini ve yapısal çıkar çatışmalarını hesaba katan bir bakışla yaklaşmak zorunludur.

STK'lara dair politika ve araştırma gündemlerinin, tek taraflı övgüler yerine ikili bir mercekle geliştirilmesi gerekmektedir. STK'ların yapıları ve işlevlerini ele alırken sınıfsal, ekonomik ve politik bağlamda ilişki ağlarını ortaya koyan eleştirel analizleri yaygınlaştırmak zorunludur. Ancak bu şekilde, sivil toplum gerçekçi bir şekilde ele alınabilir.

Bu çalışma, sivil toplumu mevcut yapıları ve ilişkileri ile birlikte ele alma çabasıyla hareket etmiştir. Bunun sonucu olarak söz konusu yapıdaki hegemonik ilişkileri görünür kılınmış ve literatürdeki hakim “dönüştürücü sivil toplum” tahayyülünün geçersizliği ortaya konulmuştur.

STK’lar faaliyetlerini yürütmek için fona ve devletin iznine muhtaç konumdadır. Liberal görüş sivil toplumu özgürlük ve demokrasi ile ilişkilendirmesine karşın mevcut yapısı ve konumu göze alındığında bu olgulardan oldukça uzak olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar STK’ları baskı aracı olarak görürken bu kuruluşların Suriyelilere ilişkin herhangi bir konuda söz sahibi olamadıkları ortadadır. Sivil toplum ne sorunların ortaya çıkmasını engellemekte ne de sorunlar ortaya çıktıktan sonra bir değişim yaratabilmektedir. STK’ların faaliyetleri sadece anlık olarak sorunların üzerine bir örtü çekmektedir. Ancak Suriyelilerin sorunları yoğun biçimde var olmaya devam etmektedir.

Bu çalışma özelinde geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerine faaliyet yürüten STK’ların toplumsal bir dönüşüm yaratıp yaratmadığına ve bir baskı aracı olup olmadığı ortaya konulmuştur. Gelecekte yapılacak araştırmalar için ise daha spesifik olarak STK’ların fon kaynakları ve fonu kullanım biçimleri, STK çalışanları ve çalışma koşullarının derinlemesine incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abay, A. R. (2009, 8 Nisan). *Sivil toplum ve demokrasi bağlamında sivil dayanışma ve sivil toplum örgütleri* [Sözlü Bildiri]. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Acar, Ş. (2012). *Sivil toplum kurumu olarak Türkiye’de derneklerin profili*. Seçkin Yayıncılık.
- Acar-Savran, G. (2020). *Sivil toplum ve ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*. Dipnot Yayınları.
- Agier, M. (2013). *Managing the undesirables: Refugee camps and humanitarian government*. Polity Press.
- Akköz, E. (2024). *Suriyelilerin eğitim alanına erişimi ve eğitimde karşılaşılan sorunlar: Gaziantep örneği* (Yayın No. 910325) [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Akpınar, T. (2018). *Sendikaların dönüşümü*. H2o Yayıncılık.
- Akpınar, T. (2020). *Sermayenin yeni hafif piyadeleri*. Kor Yayınları.
- Alkan, M. (2024). Osmanlı ekonomik düzeninde vakıflar. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 18(35), 1-14. <https://doi.org/10.19060/gav.1598371>
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Y. Alp & M. Özışık, Çev.). İletişim Yayınları.
- Anayurt, Ö. (2007). 1924 Anayasası’nda temel hak ve hürriyetler. *Sakarya Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 67-86.
- Anheier, H. K., & Themudo, N. S. (2005). Organisational forms of global civil society: Implications of going global. In D. Archibugi, M. Koenig-Archibugi & R. Marchetti (Eds.), *Global democracy: For and against* (pp. 147-162). Edinburgh University Press.
- Arı, V. (2019). *Geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin mevcut durumları ve yaşadığı sorunlar: Batman örneği* (Yayın No. 603939) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, A. (2021). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e sivil toplum kuruluşları*. İskenderiye Kitap.
- Aslan, M., & Kaya, G. (2004). 1980 sonrası Türkiye’de siyasal katılımı sivil toplum kuruluşları. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 213-223.
- Aslan, S. (1987). Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Rusya’nın durumu ve İstanbul’a yapılan Beyaz Rus Göçü. *Tarih ve Toplum*, 7(39), 1-32.
- Avrupa Komisyonu (2023). *Türkiye raporu 2023*. <https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/2023%20T%C3%BCrkiye%20Raporu.pdf>

- Avrupa Komisyonu. (2002). *Türkiye düzenli ilerleme raporu 2002*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2006). *Türkiye 2006 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2007). *Türkiye 2007 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2008). *Türkiye 2008 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2009). *Türkiye 2009 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2010). *Türkiye 2010 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2011). *Türkiye 2011 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2012). *Türkiye 2012 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2013). *Türkiye 2013 yılı ilerleme raporu*.
- Avrupa Komisyonu. (2014). *Türkiye 2014 yılı ilerleme raporu*.
https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2024). *2024 Türkiye raporu*.
https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf
- Aydın, D. (2005). *Osmanlı dönemi vakıflarının tarihsel ve ekonomik boyutları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi].
- Baer, G. (1970). The administrative, economic and social functions of Turkish guilds. *International Journal of Middle East Studies*, 1(1), 28-50.
- Bali, R. (2012). *Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir toplumun varoluş mücadelesi*. Libra Kitap.
- Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: Patronaj ve nepotizm. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 1-13.
- Belge, M. (1984, 1-15 Temmuz). Berlinguer'in Soruları Türkiye için Geçerliliğini Koruyor. *Yeni Gündem*, (5), 24-25.
- Biekart, K., & Fowler, A. (2014). The politics of civil society in the shadows of the state. *Development and Change*, 45(6), 1269-1288.

- Bircan-Altınsoy, H. M. (2020). *Sayısal göstergelerle sivil toplum kuruluşlarının genel görünümü*. İlke Vakfı. <https://ilke.org.tr/sayisal-gostergelerle-sivil-toplum-kuruluslarinin-genel-gorunumu>
- Boli, J., & Thomas, G. M. (1999). *Constructing world culture: International nongovernmental organizations since 1875*. Stanford University Press.
- Borjas, G. J. (1999). *Heaven's door: Immigration policy and the American economy*. Princeton University Press.
- Brinkerhoff J. M., Smith S. C., & Teegen H. (Eds.). (2007). *NGOs and the Millennium Development Goals: Citizen action to reduce poverty*. Palgrave Macmillan.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world* (5th ed.). Guilford Press.
- Chaddock, R. E. (1932). [Review of *International migrations. Volume II: Interpretations*, by W. F. Willcox]. *Political Science Quarterly*, 47(3), 440–442. <https://doi.org/10.2307/2142907>
- Charnovitz, S. (1997). Two centuries of participation: NGOs and international governance. *Michigan Journal of International Law*, 18(2), 183-286.
- Chimni, B. S. (2009). The birth of a 'discipline': From refugee to forced migration studies. *Journal of Refugee Studies*, 22(1), 11–29. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen051>
- Cohen, J., & Arato, A. (1994). *Civil society and political theory*. MIT Press.
- Cox, R. W., & Sinclair, T. J. (1999). *Approaches to world order*. Cambridge University Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da sivil toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 79-99. https://doi.org/10.1501/SBFder_00000001730
- Çaha, Ö. (2003). Mahrem kamusal alan. *Sivil Toplum*, 1(2), 79-88.
- Çaha, Ö. (2007). *Aşkın (transandantal) devletten sivil topluma*, Plato Film Yayıncılık.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2011). *Yabancıların çalışma izni 2011*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2012). *Yabancıların çalışma izni 2012*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2013). *Yabancıların çalışma izni 2013*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2014). *Yabancıların çalışma izni 2014*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2015). *Yabancıların çalışma izni 2015*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2016). *Yabancıların çalışma izni 2016*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2017). *Yabancıların çalışma izni 2017*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2018). *Yabancıların çalışma izni 2018*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2019). *Yabancıların çalışma izni 2019*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2020). *Yabancıların çalışma izni 2020*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2021). *Yabancıların çalışma izni 2021*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2022). *Yabancıların çalışma izni 2022*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB]. (2023). *Yabancıların çalışma izni 2023*. www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri
- Çatal, M. (2021). *2021 yılında sivil topluma verilerle bakmak*. <https://www.ilkeanaliz.net/2022/01/26/2021-yilinda-sivil-topluma-verilerle-bakmak/> (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- Çopur, H. (2009, 20 Nisan). Teoriden pratiğe sivil toplum. <http://www.ekopolitik.org/public/page.aspx?id=615>
- Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (29. bs.). Aydın Yayınları.
- Diamond, L. (1994). Rethinking civil society: Toward democratic consolidation. *Journal of Democracy*. 5(3), 4-17. <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0041>
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve totaliter düşünce geleneğinde sivil toplum*. Alfa Yayınları.
- Doğan, İ. (2009, 20 Nisan). *Türkiye’de çok partili dönemde sivil toplumun gelişimi*. <http://www.akader.org/KHUKA/2007-eylul/1.pdf>
- Dusak, H. (2023). *Şanlıurfa’da çalışma hayatındaki Suriyeli çocukların yaşadığı problemler* (Yayın No. 870920) [Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Edwards, M., & Hulme, D. (1995). *Non-governmental organisations: Performance and accountability—Beyond the magic bullet*. Earthscan Publications.
- Edwards, M., & Hulme, D. (1996). Too close for comfort? The impact of official aid on nongovernmental organizations. *World Development*, 24(6), 961-973.
- Ekim, G. (2018). *Geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin mevcut durumları ve sorunları üzerine bir alan araştırması: İzmir Basmane Örneği* (Yayın No. 519464) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Erder, S. (2018). *Zorla yerleştirmeden yerinden etmeye*. İletişim Yayınları.
- Eşiyok, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklemlenmesinde bir dönüm noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması. *Mülkiye Dergisi*, 34 (266), 67-108.
- Ferguson, A. (1966). *An essay on the history of civil society* (D. Forbes, Ed.). University Press.
- Forgacs, D. (2000). *Gramsci kitabı*. Dipnot Yayınları.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979* (M. Senellart, Ed.; G. Burchell, Trans.). Palgrave Macmillan
- Fowler, A. (1997). *NGOs as agents of development: Myth and reality*. Kumarian Press.
- Fowler, A. (2000). NGDOs as a moment in history: Beyond aid to social entrepreneurship or civic innovation?. *Third World Quarterly*, 21(4), 637-654.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, 25/26, 56-80.
<https://doi.org/10.2307/466240>
- Friesen, B. K. (2010). *Designing and conducting your first interview project*. John Wiley & Sons.
- Froelich, K. A. (1999). Diversification of revenue strategies: Evolving resource dependence in nonprofit organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 28(3), 246-268. <https://doi.org/10.1177/0899764099283002>
- Gezik, Z. (2022). Suriyeli göçmenlerin anaakım medyada temsili. *Journal of Communication Science Researches- IBAD*, 2(2), 135-153.
- Göç İdaresi Başkanlığı [GİB]. (2020). *Uyum strateji belgesi ve ulusal eylem planı*. <https://www.goc.gov.tr/uyum-strateji-belgesi-ve-ulusal-eylem-planı>
- Göksel, N. D., & Birden-Güneş, R. (2005). The role of NGOs in the European integration process: The Turkish experience. *South European Society and Politics*, 10(1), 57-72. <https://doi.org/10.1080/13608740500037957>
- Gramsci A. (2010). *Gramsci kitabı. Seçme yazılar 1916-1935* (D. Forgacs, Ed.; İ. Yıldız, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Gülmez, M. (1983). *Türkiye belgesel çalışma ilişkileri tarihi (1936 Öncesi)*. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Gülmez, M. (1983). *Türkiye'de dernekler hukuku ve uygulaması*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

- Güzel, M. Ş. (1981). 1871 Âmel-perver Cemiyeti. *Bilim ve Sanat*, (8), 43-45.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Polity Press.
- Hançer, T. H. (2019). Evkaf Nezareti 1826'nın denetimi öncesi ve sonrasında Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın mali yapısı 1797-1837. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 1083-1100. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2019456399>
- Harper, M., & Constantine, S. (2010). *Migration and empire*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. Sel Yayıncılık.
- Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü [HBOGM]. (2024). *İzleme ve değerlendirme raporu 2023*. https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_05/14104707_izlemevedegerlendirmeraporu2023.pdf
- Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the philosophy of right* (A. W. Wood, Ed.; H. B. Nisbet, Trans.). Oxford University Press. (Original work published in 1820)
- Held, D. (1995). *Democracy and the global order: From the modern state to cosmopolitan governance*. Stanford University Press.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset* (6. bs). Liberte.
- Hirsch, J. (2003). The state's new clothes: NGOs and the internationalization of states. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 15(2), 237-262.
- Hoare, M. A. (2013). *Bosnian Muslims in the Second World War: A history*. Hurst & Company.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (S. Lim, Çev.; S. Özpallabıyıklar, Ed.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hossain, M. S., Zhang, H., Hosain, M. S., & Yun, L. (2020). Rohingya refugee crisis: Security concerns for Bangladesh. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 8(2), 24-34. <https://doi.org/10.9734/sajsse/2020/v8i230207>
- https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Huberman, L. (2017). *Feodal toplumdan yirminci yüzyıla* (M. Belge, Çev.). İletişim Yayınları.
- Hyndman, J. (2000). *Managing displacement: Refugees and the politics of humanitarianism* (New ed., Vol. 16). University of Minnesota Press. <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctttscf9>
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2014). *Climate change 2014: Impacts, adaptation, and vulnerability – Summary for policymakers* (C. B. Field, V. R. Barros, D. J. Dokken, K. J. Mach, & M. D. Mastrandrea, Eds.). Cambridge University Press. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/>
- Internal Displacement Monitoring Centre [IDMC]. (2023). *Global report on internal displacement*. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2023/>
- Internal Displacement Monitoring Centre [IDMC]. (2024). *Global report on internal displacement*. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2024/>

- International Organization for Migration [IOM]. (2013). *Göç terimleri sözlüğü*.
https://www.goc.gov.tr/Kurumlar/Goc.Gov.Tr/Files/Goc_Terimleri_Sozlugu.pdf
- International Organization for Migration [IOM]. (2019). *Glossary on migration*.
(International Migration Law, No. 34, A. Sironi, C. Bauloz & M. Emmanuel, Eds.). https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
- İçduygu, A. (2011). Interacting actors: The EU and civil society in Turkey. *South European Society and Politics*, 16(3), 381-394.
- İçduygu, A., & Aksel, D. (2012). *Türkiye’de düzensiz göç*. Uluslararası Göç Örgütü Yayını.
- İncili, F. Z., & Aysan, Ü. (2023). Covid-19 salgınının geçici koruma altındaki Suriyelilerin istihdam ve çalışma koşullarına etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (12), 209-223. <https://doi.org/10.33206/mjss.1053958>
- Jessop, B. (2002). *The future of the capitalist state*. Polity Press.
- Johnson, J. M. (2002). In-depth interview. In J. B. Gubrium & J. A. Holstein (Eds.), *Handbook of interview research context & method* (pp.103-119). Sage Publications.
- Kaldor, M. (2003). *Global civil society*. Polity Press.
- Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Kalkınma sürecinde sivil toplum kuruluşları özel ihtisas komisyonu raporu*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KalkinmaSurecindeSivilToplumKuruluslariOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>
- Karabulut, N. G. (2024). *Suriyeli göçmenlerin istihdama dahil olma ve istihdam hareketliliği sürecinin incelenmesi: İstanbul örneği* (Yayın No. 865219) [Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karaçay, A.B. (2024, Mart 22). Sekizinci yılında AB-Türkiye mutabakatı: Tehlikeli yolculuklar bitiyor mu başlıyor mu? *GAR Blog*.
<https://gocarastirmalariderneği.org/tr/yayinlar/analizler/384-sekizinci-yilinda-ab-turkiye-mutabakati-tehlikeli-yolculuklar-bitiyor-mu-basliyor-mu-aysem-biriz-karacay>
- Kasmı, H. (2025). *The situation of refugee children in Turkey: Challenges to the integration of Syrian refugee children into the Turkish society* (Publication No. 925038) [Master’s thesis, İstanbul Kültür University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kaya, M. (2025). *Barriers and bridges: Syrian women’s access to sexual and reproductive healthcare and migrant health centers in Türkiye* (Publication No. 912997) [Master’s thesis, Middle East Technical University]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kayma, D. (2024). Geçici koruma altındaki Suriyeli çocuklar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 308-328.
- Keane, J. (1988). *Democracy and civil society*. Verso.
- Keane, J. (2003). *Global civil society?*. Cambridge University Press.
- Keyder, Ç. (1987). *State and class in Turkey: A study in capitalist development*. Verso.

- Keyman, E. F., & İcduygu, A. (2003). Globalization, civil society and citizenship in Turkey: Actors, boundaries and discourses. *Citizenship Studies*, 7(2), 219–234. <https://doi.org/10.1080/1362102032000065973>
- Kılıç, G. (2024). *İzmir'de yaşayan Suriyeli göçmen yetişkin kadınların besin güvencesi, sürdürülebilir beslenme davranışları ve beslenme durumlarının değerlendirilmesi* (Yayın No. 898973) [Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kirişçi, K. (1999). *Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin değerlendirilmesi: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 yılına toplu bir bakış*. Tarih Vakfı Yayını.
- Kocacık, F. (2003). *Toplumbilim ders notları*. Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., & Sales, R. (2000). *Gender and international migration in Europe: Employment, welfare and politics*. Routledge.
- Lenin, V. İ. (2003). *Emperyalizm: Kapitalizmin en yüksek aşaması* (C. Süreyya, Çev.). Eriş Yayınları.
- Lewis, D. (2001). *The management of non-governmental development organizations: An introduction*. Routledge.
- Locke, J. (2021). *Second treatise of government*. Platanus Publishing. (Original work published in 1689)
- Loescher, G. (2017). UNHCR's origins and early history: Agency, influence, and power in global refugee policy. *Refuge: Canada's Journal on Refugees / Refuge: Revue canadienne sur les réfugiés*, 33(1), 77–86. <https://doi.org/10.25071/1920-7336.40450>
- Luxemburg, R. (2003). *The accumulation of capital*. Routledge.
- Maguire, A., & Daly, S. (2024). Introduction: migration and the First World War. *Immigrants & Minorities*, 42(3), 237–246. <https://doi.org/10.1080/02619288.2024.2424196>
- Mahiroğulları, A. (2006). *Türkiye'de sendikalaşma evreleri ve sendikalaşmayı etkileyen unsurlar*. C. Ü. Yayınları.
- Makinen, M. (2006). The concept of child labour of the International Labour Organization [Master's Thesis, University of Jyväskylä]. JYX Institutional Repository. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/12609>
- Marx, K. (1997). *Yahudi sorunu*. Sol Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Kapital: 1. cilt – Sermayenin üretim süreci*. (M. Selik & N. Satılğan, Çev.). Yordam Kitap.
- McCracken, G. (1988). *The long interview*. Sage Publications.
- MIPEX. (2020). *Migrant Policy Index 2020*. <https://www.mipex.eu/turkey>
- Odman, T. (1995). *Mülteci hukuku*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- OXFAM. (2020). *Confronting carbon inequality*. OXFAM Media Briefing. <https://www.oxfam.org/en/research/confronting-carbon-inequality>

- Özbay, F., & Yücel, B. (2001). *Türkiye’de göç hareketleri, devlet politikaları ve demografik yapı*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Enstitüsü Merkezi Yayını.
- Özveren, E. (1993). Osmanlı Amele Cemiyeti ve ilk işçi örgütlenmeleri. *Toplum ve Bilim*, 59, 112-128.
- Pallis, A. A. (1925). Racial migrations in the Balkans during the years 1912-1924. *The Geographical Journal*, 66(4), 315–331. <https://doi.org/10.2307/1782944>
- Petras, J., & Veltmeyer, H. (2001). *Globalization Unmasked, Imperialism in the 21st Century*. Fenwood Publishing.
- Pierre, J., & Peters, B. G. (2000). *Governance, politics and the state*. Macmillan.
- Platon. (2004). *Devlet* (S. Eyüpoğlu & M. Ali Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J.- J. (2006). *Toplum Sözleşmesi* (Ö.İnce, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rubin, H. J., & Rubin, I. S. (2012). *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Sage Publications.
- Rumelili, B., & Boşnak, B. (2015). *Taking stock of Europeanization of civil society in Turkey: The case of NGOs*. In A. Tekin & A. Güney (Eds.), *The Europeanization of Turkey: Polity and politics* (pp. 127-144). Routledge.
- Salamon, L. M. (1995). *Partners in public service: Government-nonprofit relations in the modern welfare state*. The Johns Hopkins University Press.
- Sanborn, J. A. (2005). Unsettling the Empire: Violent migrations and social disaster in Russia during World War I. *The Journal of Modern History*, 77(2), 290–324. <https://doi.org/10.1086/431816>
- Savran, S. (1986). Sol liberalizm: Maddeci bir eleştiriye doğru. *11.Tez*, 2, 10-40.
- Sayer, D., & Frisby, D. (2017). *Toplum*. Habitus Yayıncılık.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye’de işçi sınıfı: Doğuşu ve yapısı*. Haber Matbaası.
- Serçe, Z. (1996). Âmel-perver Cemiyeti’nin nizamnamesi üzerine bir inceleme. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 16, 55-70.
- Sert, D., Danış, D., & Sevinin, E. (2023). *Göç ve deprem durum tespit raporu*. Göç Araştırmaları Derneği & Friedreich Ebert Stiftung. <https://gocarastirmalaridernegi.org/wp-content/uploads/Goc-ve-Deprem.pdf>
- Silverman, D. (2003). *Doing qualitative research*. Sage Publications.
- Sinha, S. (2008). Neoliberalizm ve sivil toplum: Proje ve olasılıklar. A. Saad-Filho & D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* (Ş. Başlı & T. Öncel, Çev. ss. 193-210). Yordam Kitap.
- Sivil Toplum Geliştirme Merkezi [STGM]. (2020). *Türkiye’de örgütlenme özgürlüğünün genel görünümü II*.
- Sivil Toplum Geliştirme Merkezi [STGM]. (2022). *Türkiye’de sivil toplum örgütleri: Örgütlenme özgürlüğü ve katılım hakkı*.
- Soysal, İ. (2005). *Sivil toplum ve devlet ilişkileri*. İletişim Yayınları.

- Sönmez, B. (2009). II. Meşrutiyet'te öğretmen kuruluşları ve meslekî mücadele. *Journal of Educational History*, 4(2), 77-94.
- Srinivas, N. (2009). Against NGOs? A critical perspective on nongovernmental action. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 38(4), 614-626.
- Stake, R. (1995). *The art of case study research*. Sage Publications.
- Sülker, K. (2004). *Türkiye Sendikacılık Tarihi*. Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı.
- Şahin, İ., & Düzgün, O. (2015). Türkiye'ye gerçekleştirilen Ortadoğu kaynaklı zorunlu göçlerin sosyo-ekonomik etkileri: 1979-2014 arası. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), 167-195.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal küreselleşme kalkınma için bir fırsat mı, engel mi? S. Dedeoğlu & T. Subaşat (Ed.), *Kalkınma ve küreselleşme (ss. 13-54)*. Bağlam Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2001). *Balkanlar ve Türkiye*. H. B. Öcalan (Ed.), *Balkanlardaki Türk Kültürünün dünü bugünü yarını: Uluslararası Sempozyum, 26-28 Ekim 2001 (s. 246)*. Uludağ Üniversitesi Yayını.
- Tarrow, S. (1994). *Power in movement: Collective action, social movements and politics*. Cambridge University Press.
- Tekeli, İ. (2002). *Türkiye'de öğretmen hareketleri: 1908-1980*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Terry, K. (2021). *The EU-Turkey deal, five years on: A frayed and controversial but enduring blueprint*. <https://www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on>
- Tiryaki-Yenilmez, D. (2024). *Türkiye'de mevsimlik tarım işçilerinin çalışma yaşamı: Gaziantep'te fıstık toplama işçileri örneği* (Yayın No. 875326) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Toprak, B. (1992). *İttihat ve Terakki'den günümüze Türkiye'de siyasî dernekler*. Metis.
- Tuncel, G. (2005). Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimi. S. Bakan, A. Küçük & A. Karadağ (Ed.), *21. yüzyılın eşliğinde Türkiye'de siyasal hayat (Cilt 2)*. Aktüel Yayınları.
- Uluç, A. V. (2013). Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 399-418.
- United Nations (1998). *Arrangements and practices for the interaction of non-governmental organizations in all activities of the United Nations system*. <https://digitallibrary.un.org/record/259709>
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2013, November 23). Decision 2/CP.19: Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts. *In Report of the Conference of the Parties on its nineteenth session, Warsaw, 11-23 November 2013 (FCCC/CP/2013/10/Add.1)*. United Nations. <https://unfccc.int/documents/8106>

- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2015, December 12). *Paris Agreement*. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2016, January 29). Decision 1/CP.21: Adoption of the Paris Agreement (paras. 49–51 establishing the Task Force on Displacement). *In Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, Paris, 30 November–13 December 2015* (FCCC/CP/2015/10/Add.1). United Nations. <https://unfccc.int/documents/9097>
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2021, November 13). Decision 1/CP.26: Glasgow Climate Pact. *In Report of the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement on its third session* (FCCC/PA/CMA/2021/8/Add.1). United Nations. <https://unfccc.int/documents/460951>
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2022, November 20). *Sharm El-Sheikh implementation plan* (Decision -/CP.27). United Nations. <https://unfccc.int/documents/624444>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2000, February). *The Kosovo refugee crisis* (Briefing Paper No. 1). <https://www.unhcr.org/uk/sites/uk/files/legacy-pdf/3ba0bbeb4.pdf>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2022, March). *Climate change, displacement and human rights*. <https://www.unhcr.org/media/climate-change-displacement-and-human-rights>
- Uyanık, T. (2017). Yerel yönetimlerde sivil toplum katılımı: Ankara Büyükşehir Belediyesi örneği. *İç Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 105–123.
- Wallace, T. (2004). NGO dilemmas: Trojan horses for global neoliberalism?. *Socialist Register*, 40(40), 202-219. <https://www.socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5818>
- White, M.D., & Marsh, E.E. (2006). Content analysis: A flexible methodology. *Library Trends*, 55(1), 22-45. <https://dx.doi.org/10.1353/lib.2006.0053>.
- Wood, E.M. (2020). *Sermaye imparatorluğu*. (O. Köymen, Çev.). Yordam Kitap.
- World Bank. (2018). *Groundswell: Preparing for internal climate migration*. World Bank Publications.
- Yalkut, E. (2024). *Geçici koruma statüsündeki engelli ve yaşlı Suriyelilerin sosyal hizmetlere erişimi üzerine etnografik bir inceleme: Tekirdağ örneği* (Yayın No. 876222) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yaşama Dair Vakfı [YA DA]. (2015). *Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları*.
- Yaşar, C. (2024). *Suriyeli göçü bağlamında üniversite gençliğinde zenofobi: Gaziantep üniversitesi örneği* (Yayın No. 891614) [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yediyıldız, B. (1999). *Osmanlı döneminde Türk vakıfları*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Yerasimos, S. (1995). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye* (Cilt 2). Belge Yayınları.

- Yılmaz-Elmas, F. (2020). EU's global actorness in question: A debate over the EU-Turkey migration deal. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17(68), 161-177.
<https://doi.org/10.33458/uidergisi.856887>
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and method* (4th ed.). Sage Publications.
- Yüksel, A. (2024). *Görünmezden Görünür Statüsüne Geçen Suriyeliler Hukuk (a) Erişimi Üzerine Bir Analiz: Şanlıurfa Örneği* (Yayın No. 915745) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Zihnioğlu, Ö. (2013). The 'civil society policy' of the European Union for promoting democracy in Turkey: Golden goose or dead duck? *Southeast European and Black Sea Studies*, 13*(3), 381-400.
<https://doi.org/10.1080/14683857.2013.814232>
- Zihnioğlu, Ö. (2019). European Union civil society support and the depoliticisation of Turkish civil society. *Third World Quarterly*, 40(3), 503-520.

İnternet Kaynakları

- http-1: <https://www.unhcr.org/glossary> (Erişim Tarihi: 24.04.2025)
- http-2: <https://www.etymonline.com/word/refugee> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-3: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/displaced-person_en (Erişim Tarihi: 24.04.2025)
- http-4: <https://www.britannica.com/topic/refugee> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-5: <https://refugeehistory.org/timeline-refugee> (Erişim Tarihi: 13.02.2025).
- http-6: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/immigration-to-the-united-states-1933-41> (Erişim Tarihi: 24.04.2025)
- http-7: <https://www.migrationpolicy.org/article/germany-immigration-transition> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-8: <https://www.unhcr.org/news/stories/unhcr-honoured-bangladesh-helping-millions-1971-conflict> (Erişim Tarihi: 20.03.2025)
- http-9: <https://www.unhcr.org/cy/2021/03/18/syria-refugee-crisis-globally-in-europe-and-in-cyprus-meet-some-syrian-refugees-in-cyprus/> (Erişim Tarihi: 24.04.2025)
- http-10: <https://www.slavevoyages.org/assessment/estimates> (Erişim Tarihi: 26.04.2025)
- http-11: <https://www.bbc.com/news/articles/cp35vlg3zvxo> (Erişim Tarihi: 10.02.2025)
- http-12: <https://www.fmreview.org/meybatyan/> (Erişim Tarihi: 10.02.2025)

- http-13: <https://yesilgazete.org/iklim-degisikligi-ve-gocler-2-belkis-gokbulut/> (Erişim Tarihi: 10.02.2025)
- http-14: <https://lac.iom.int/en/blogs/lets-talk-about-climate-migrants-not-climate-refugees> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-15: <https://www.unhcr.org/what-we-do/build-better-futures/climate-change-and-displacement> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-16: <https://www.washingtonpost.com/world/2024/05/28/brazil-floods-climate-refugees/> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- http-17: <https://tr.euronews.com/2024/11/09/guney-sudan-sel-felaketiyle-bogusuyor-380000-kisi-yerinden-oldu> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- http-18: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52954363> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- http-19: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/yusufelinin-eski-ilce-merkezi-tamamen-baraj-sulari-altinda-kaldi/2884881> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- http-20: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/06/lets-talk-about-climate-migrants-not-climate-refugees/> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-21: <https://www.unhcr.org/about-unhcr/where-we-work> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-22: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-23: <https://www.unrefugees.org/news/refugee-camps-explained/#Howmanyrefugeesliveinrefugeecamps?> (Erişim Tarihi: 02.02.2025)
- http-24: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> (Erişim Tarihi: 28.02.2025)
- http-25: https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/Stratejik-Yonetim/Stratejik-Planlar/yeni/Stratejik-Plan-2017_2021.pdf (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-26: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140628-11.htm> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-27: https://ab.gov.tr/ab-ile-yurutulen-vize-serbestisi-diyalogu_51819.html (Erişim Tarihi: 28.02.2025)
- http-28: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-29: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerine-genel-bakis.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-30: <https://www.meb.gov.tr/suriyeli-cocuklarin-egitimi-icin-yol-haritasi-belirlendi/haber/11750/tr> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-31: <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/bakan-koca-ayrim-yapmaksizin-gocmenlerin-saglik-ihtiyacina-iliskin-ortak-bir-yol-izlemek-hepimizin-asli-gorevi-/2537978> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)

- http-32: <https://harekact.bordermonitoring.eu/2017/12/03/we-are-not-looking-for-providing-jobs-at-home-we-are-aiming-to-create-a-safe-environment-or-safe-jobs-outside-of-our-houses/> (Erişim Tarihi: 02.02.2025)
- http-33: <https://platform.kizilaykart.org/tr/suy.html> (Erişim Tarihi: 13.02.2025)
- http-34: <https://www.verikaynagi.com/grafik/derneklerin-yillara-gore-uye-sayilari/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-35: <https://ecre.org/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-36: <https://picum.org/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-37: <https://drc.ngo/> (Erişim tarihi: 23.05.2025)
- http-38: <https://www.giz.de/en/worldwide/290.html> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-39: <https://www.refugeecouncil.org.uk/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-40: <https://www.proasyl.de/en/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-41: <https://refugio.berlin/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-42: <https://www.exilemediahub.com/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-43: <https://awo-goettingen.de/> (Erişim tarihi: 23.05.2025)
- http-44: <https://www.work-in-hessen.de/welcomecenter-hessen/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-45: https://www.stadtteilmuetter.de/#google_vignette (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-46: <https://migracode.org/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-47: <https://www.oxfam.org/en> (Erişim tarihi: 23.05.2025)
- http-48: <https://www.oxfam.org/en/press-releases/oxfam-releases-report-allegations-sexual-misconduct-haiti>, <https://birikimdergisi.com/haftalik/8767/oxfam-neoliberal-insani-yardim> (Erişim tarihi: 21.05.2025)
- http-49: <https://www.caritas.org/where-caritas-work/europe/luxembourg/> (Erişim tarihi: 25.05.2025)
- http-50: <https://english.katholisch.de/artikel/56060-caritas-luxembourg-ends-international-projects-after-financial-scandal> (Erişim tarihi: 23.05.2025)

EKLER

EK-1 STK'lar için Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

1. Kurumsal Bilgiler

- a) Kuruluşunuz hangi yılda faaliyet göstermeye başlamıştır?
- b) Kuruluşunuz hangi amaçla kurulmuştur?
- c) Kuruluşunuz hangi alanlarda faaliyet göstermektedir?
- ç) Kuruluşunuz hangi şehirlerde faaliyet göstermektedir?
- d) Kuruluşunuzda kaç kişi istihdam edilmektedir? Daimî ve projeye bağlı kaç kişi çalışmaktadır?

2. Faaliyetler ve Projeler

- a) Faaliyet gösterdiğiniz alanlarda ne tür projeler üretiyor ve yürütüyorsunuz? (doğrudan maddi yardım, bağış, psikososyal destek, sağlık hizmetleri, hukuki bilgi sağlama vb.)
- b) Söz konusu alanda kaç tane proje yürüttünüz? Bu projeleri açıklayabilir misiniz?
- c) Bu projelerin çıktılarını nasıl ölçüyor ve değerlendiriyorsunuz?
- ç) Bu projeler yoluyla kaç kişiye ulaştınız/kaç kişi söz konusu projelerden yararlanma olanağı bulmuştur?
- d) Bu projeleri yürütmek amacıyla yararlanıcılara nasıl ulaşıyorsunuz?

3. Fona Erişim ve Sürdürülebilirlik

- a) Kuruluşunuz faaliyetlerini yürütebilmek adına hangi kaynaklardan (fon, bağış vs.) gelir elde etmektedir?
- b) Fona erişim süreciniz nasıl yürütülmektedir?
- c) Bugüne kadar hangi üst kuruluş/kuruluşlar/donörlerden fon sağladınız?
- ç) Fon sağlayıcı kuruluşlarla fona eriştikten sonraki süreçte nasıl bir iletişim/ilişki yürütülmektedir?
- d) Erişilen fonun proje uygulama döneminde finansman ve raporlama süreci nasıl yürütülmektedir?
- e) Bu kaynakların sürdürülebilirliğini/kurumunuzun sürdürülebilirliğini nasıl sağlıyorsunuz?

4. İş birliği ve diyalog

- a) Faaliyetlerinizi yürütürken devlet ve yerel yönetimler ile iş birliği/iletişim sağlıyor musunuz?
- b) Devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiye nasıl bakıyorsunuz?
- c) Devletin göçmenler ile ilgili faaliyetlerini nasıl yorumlarsınız?
- ç) Faaliyetlerinizi yürütmenize engeller bulunmakta mıdır? En çok hangi alanlarda sorun yaşıyorsunuz?

EK-2 Etik Kurul Kararı

Evrak Kayıt Tarihi: 16.04.2024

Protokol No: 721568

Tarih: 08.05.2024

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
KARAR BELGESİ

ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	Doktora Tez Çalışması
KONU:	Sosyal Bilimler
BAŞLIK:	Sivil Toplumculuk Üzerine Varlıkbilimsel Bir İnceleme: Göç Konusunda Faaliyette Bulunan Sivil Toplum Kuruluşları Örneği
PROJE/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU
TEZ YAZARI:	Nurhal ÇELİK
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	.
KARAR:	Olumlu

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı: Nurhal ÇELİK

Yabancı Dil: İngilizce

ORCID Numarası: Eğitim Bilgileri:

- 2017-2019, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans
- 2013-2017, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Lisans

Mesleki Deneyimi:

- 2024-devam ediyor, Finans ve İdari Sorumlu, Mültecilere Yardım Toplulukları Derneği, Finans Birimi
- 2022-devam ediyor, Finans ve İdari Sorumlu, İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi Derneği, Finans Birimi
- 2020-2022, Milletvekili Danışmanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Halkla İlişkiler Birimi

Yayınları:

- Çelik, N. (2021). İş 'Kazaları'nda İşçiyi Suçlayıcı Yaklaşımın Geçersizliği: Zonguldak Kömür Madenleri Örneği. *Emek Araştırma Dergisi*, 12 (19), 95-124.

Görev Aldığı Projeler:

- UNI Europa & FEPS Project on Q-commerce. Proje Asistanı, (Mayıs-Temmuz 2022)

Mesleki Birlik/Dernek/Kuruluş Üyelikleri:

- 2022, İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi Derneği, Ankara
- 2023, Sosyal Politika Araştırmaları Derneği, Eskişehir